

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

**«ҚАЗАҚ ТІЛІ» ПӘНІН ЖАҢА ӘЛПБИ, ЕМЛЕ ЕРЕЖЕЛЕРІ
НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК
ҰСЫНЫМДАР ӘЗІРЛЕУ**

Нұр-Сұлтан
2019

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды (2019 жылғы 23 қазандағы № 10 хаттама)

Рекомендовано к изданию решением Ученого совета Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 10 от 23 октября 2019 года)

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» – Нұр-Сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 160 б.

Разработка методических рекомендаций по обучению предмета «Казахский язык» на основе нового алфавита, орфографического положения». Методические рекомендации. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 160 с.

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» ұсынымдамасында латын графикасына көшуде фонетика, орфография, графика, орфоэпияны оқытудың ерекшеліктері мен тіл мәдениеті, сөзжасам, пунктуация, терминдер, кәсіби сөздер мен диалект сөздерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар берілген.

Әдістемелік ұсынымдама педагогика саласының қызметкерлері мен оқушыларға, ата-аналарға және қызығушылық танытушы тұлғаларға арналған.

Методические рекомендации «Разработка методических рекомендаций по преподаванию предмета «Казахский язык на основе нового алфавита, орфографии, графика, орфоэпии в переходе на латинскую графику» представлены методические рекомендации по изучению фонетики, орфографии, графика, орфоэпии и культуры речи, словообразований, пунктуации, терминов, профессиональных слов и диалектических слов.

Методические рекомендации предназначены для работников сферы педагогики и учащихся, родителей и интересующих лиц

© Ы.Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2019.

© Национальная академия образования
им. И.Алтынсарина, 2019

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық», – деп айтқан [1].

Қазақ жазуын латын әліпбиіне көшіру кезеңінде басшылыққа алған нормативтік құжаттар: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы [1]; «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру жөніндегі ұлттық комиссия құру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 17 сәуірдегі №462 Жарлығы [2]; «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы №569 Жарлығы [3]; «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 ақпандағы №637 Жарлығы [4]; Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2018 жылғы 13 наурыздағы «Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына 2025 жылға дейін кезең-кезеңмен көшіру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» №27 өкімі [5]; Білім берудің барлық деңгейлерінде 2025 жылға дейінгі латын әліпбиіне көшу кестесін бекіту туралы» 2018 жылғы 27 сәуірдегі №183 ҚР БҒМ бұйрығы [6]; Білім берудің барлық деңгейлерінде 2025 жылға дейінгі латын әліпбиіне көшу кестесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 16 ақпандағы № 59 бұйрығы [7]; ҚР БҒМ бұйрығымен бекітілген «Қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру туралы Ұлттық комиссия құрамына кірген әдістемелік жұмыс тобының 2018-2020 жылына арналған жұмыс жоспары» 2018 жылғы 16 ақпандағы №59 бұйрығы [8].

Қазақ жазуын латын графикасына көшіруде үш түрлі әліпби жобасы ұсынылды. 2017 жылы қыркүйек айында ұсынылған диграфты нұсқада әріп тіркестері бір дыбысты білдірді: gh (ғ), ch (ч), sh (ш), zh (ж), ng (ң), ae (ә), oe (ө). Бұнда оқуда қиындық туғызатын жайттер пайда болды (1-кесте. Әліпбиге қатысты сөздердің жазылуында дау туғызған сөздер).

1-кесте. Әліпбиге қатысты сөздердің жазылуында дау туғызған сөздер:

сәбіз – saebis	жәдігөй (7) – zhaedigoej (10)
Көктөбе –	жәшік (5) – zhaeshik (8)
Koektoebe	жанғақ (6) – zhangghaq (9)
күлкі – kuelki	мүшәйра (8) – mueshaejra (10)

2017 жылы қазан айында апострофты нұсқа: а', о', і', у', у', g', n', s', c' ұсынылды.

Аталған әліпбиді де халық дұрыс қабылдай алмай, түрлі сын-пікірлер мен көзқарастар білдірілді. Бұл әліпбидің кемшілігінің тұсы – таңбалар санының көптігінде болды. Мәселен, өлеңшөп (7 таңба) – o'len's'o'p (11 таңба); күншығар (8 таңба) – ku'ns'yg'ar (11 таңба); көпөлшемді (10 таңба) – ko'po'ls'emdi (13 таңба); ғарышайлақ (10

таңба) – g'arys'ai'laq (13 таңба). Бұнда шұбалаңқылық, сөз тұтастығының бұзылуы пайда болады.

Мысалы, s'an'sorg'ys'; ko'zboi'ay's'ylyq; jaso'spirim; M.A'y'ezov atyndag'y A'debi'et ja'ne o'ner i'nsti'ty'ty және т.б.

2018 жылы ақпан айында ақутты нұсқа: á, ó, ú, ğ, ń, ú бекітілді және екі әріп: sh (ш), ch (ч) диграф арқылы берілді.

Берілген әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдаманың мақсаты – білім саласында қызмет атқаратын қызметкерлерге, оқушылар мен ата-аналарға және басқа да салада қызмет атқаратын тұлғаларға жаңа емле ережесін түсіндіре отырып, тыңдаушының жазу және оқу дағдысын жетілдіру, айтылым нормасын дұрыс қалыптастыру.

Аталған мақсатты жүзеге асыру барысында: қазақ әліпбиіндегі әріптердің баспа түріндегі және жазбаша жазылу үлгісімен таныстыру; түбір мен қосымшаның емлесін; бірге жазылатын сөздердің емлесін; бөлек жазылатын сөздердің емлесін; дефиспен жазылатын сөздердің емлесін; бас әріппен жазылатын сөздердің емлесін; қысқарған сөздердің емлесін; әліпбиден түсіп қалған кирилл әріптерінің жазылымын; шеттілдік сөздердің жазылымын меңгерту; тасымалға байланысты өзгерістермен таныстыру; жазу және көшіріп жазу дағдысын; оқу дағдысын; тыңдалым дағдысын қалыптастыру; сөздікқорды, тіл байлығын арттыру; қазақ сөздерінің үндесімін үйрету, сөздің дұрыс айтылымын қалыптастыру міндеттері туындайды.

Латыннегізді жаңа әліпбиді оқушыларға меңгертуде мұғалім өзі емле ережені толықтай меңгеріп, оны білім алушыларға толыққанды меңгерте білуі керек. Сондықтан да мұғалім заман талабына сай әдіс-тәсіл мен инновациялық технологияларды тиімді меңгеруі керек.

Кез келген технологияның білім беру үрдісіне дендеп енуіне тікелей қызмет ететін – мұғалім. Ол үшін мұғалім жаңа технологияны меңгеріп қана қоймай, өзі меңгерген технологияны өз іс-әрекетіне байланысты қолдана алуы, жетілдіре білуі, сондай-ақ, өзінің анализі, рефлексиясы арқылы өзін-өзі жетілдіріп отыруға тиіс.

1 Латын графикасына көшуде фонетика, орфография, графика, орфоэпияны оқытудың ерекшеліктері

1.1 Латын графикасына көшуде фонетиканы оқытудың ерекшеліктері

Белгілі ғалым Н.Уәлидің анықтауынша, әліпби дегеніміз белгілі бір фонемалардың жазудағы өкілі болып табылатын әріптердің жай ғана жиынтығы емес, сонымен қатар сол әріптерден түзілген жазуда оқудың кілті болып табылады. Әліпбидің құрамындағы әріптер арқылы оның ұлттық сипаты көрінеді. Кирилл графикасына негізделген әліпбидің құрамында төл сөздерді таңбалайтын әріптермен бірге шеттілдік сөздерді таңбалайтын әріптер (ф, ц, ь, ъ, э) жазуда қатар жұмасалады. Ал қазақ тілінің фонологиялық жүйесінде тоғыз дауысты а, ә, ы, і, е, о, ө, ұ, ү және он жеті дауыссыз б, г, д, ж, з, и, к, л, м, н, ң, п, р, с, т, у, ш фонема бар. Бұдан төл сөздерді таңбалайтын әріптермен қатар шеттілдік сөздерді таңбалайтын әріптердің де жазуда қатар қолданылғанын көруге болады. Қазіргі латын графикасына негізделген жаңа қазақ әліпбиінде 32 әріп бар.

Жалпы қазақ жазуының қысқаша тарихына тоқталсақ, VIII ғ–XX ғ. басы: араб графикасына негізделген қазақ жазуы: қадим және жәдид жазуы; 1912–1929 жж. А.Байтұрсынұлының әліпбиіне негізделген төте жазуы; 1929–1940 жж. латын графикасына негізделген қазақ жазуы; 1940 жылдан – бүгінгі күнге дейін кирилл графикасына негізделген қазақ жазуы (емле ережелері 1957 жылы Үкімет қаулысымен бекітілді) латын графикасына негізделген қазақ жазуы 2017 жылдан бастап дайындық кезеңі; 2025 жылдан бастап толықтай көшу (емле ережелері 2018 жылы Ұлттық комиссия тарапынан мақұлданды) деп қарауға болады.

Латын графикасына көшен Әзірбайжан емле ережелерінде: 1957 жылы (жоба) 1959 жылы 6 сәуірде әзірбайжан емле ережелері Министрлер кабинетінің Қаулысымен бекітіледі. 2003 жылы (жоба) 1991 жылы жаңа әліпби қабылданса да, 1960 жылдан 2003 жылға дейін ескі емле ережелері бойынша жұмыс жасаған. 2004 жылы 5-тамызда латын графикасы негізіндегі әзірбайжан тілі емле ережелері Министрлер кабинетінің Қаулысымен бекітіледі. 2012 жылы (жоба) 2018 жылы бекітуге ұсынылды.

Зерттеушілердің пікірінше, әліпбидегі әріптердің саны фонемалардың санына тәуелді болуы, яғни нақты айтқанда, жазу теориясы бойынша белгілі бір тілдегі фонемалардың саны мен әліпбидегі саны тең болуы керек. Бұл дегеніміз, бір әріп бір фонеманы таңбалауы тиіс. Бірақ ешуақытта ұлттың жазуында фонемалардың саны мен әліпбидегі әріптердің саны тең келе бермеген. Мысалы, ағылшын тілінде 46 фонема және жиырма алты әріп бар. Ал кирилл графикасына негізделген қазақ әліпбиінде әріп пен фонемалардың арасында алшақтық барын көруге болады. Жазу типологиясы бойынша әріптердің саны фонемалардың аздау болуы керек (2-кесте. Тілдердегі дыбыстар мен әріптер санының сәйкессіздігі)

2-кесте. Тілдердегі дыбыстар мен әріптер санының сәйкессіздігі

Орыс тілінде:	Негізгі дыбыстар 41, әріп саны 33
Ағылшын тілінде:	Негізгі дыбыс 45, әріп саны 26

Француз тілінде:	Негізгі дыбыстар 35, әріп саны 26
Қазақ тілі:	Негізгі дыбыстар 28, әріп саны 42

LATYN GRAFİKASY

NEGİZİNDEGİ RESMI JAZYLYM

➤ Дауысты дыбыстарды таңбалайтын әріптер: **a, á, o, ó, y, i, u, ú, e.**

➤ **a, e, y, i** әріптері сөздердің барлық буынында жазылады: *ana, baqyt, shaǵala, balapan, bota, bolashaq; elik, egemendik, elgezek, qurmet, kórkem; yqpal, yrys, mysal, jańǵyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim.*

Латыннегізді жаңа жазудағы АКУТ дегеніміз – әріпүстілік диакритикалық белгі

Әә Ғғ Ңң Өө Үү Уу
Áá Ğğ Ńń Óó Úú Ýý

➤ **á, o, ó, u, ú** әріптері төл сөздің басында жазылады:

ádis, álem, sán, dán, mádeniet, báiterек; ozyq, ońtaily, qoǵam, torsyq; óris, ómirsheń, kósem, bórik; utymdy, ustaz, qujat, tumar; úrdis, úkimet, júie, túbegeili.

➤ Кірме, шетілдік сөздердің екінші, үшінші буынында да жазылады: *sirá, kiná, kyá, ińkár, kúmán, shúbá, zámzám, dúdámал; bulbul, maǵlumat, samuryq, májbúr, dúldúl, dástúr, manóvr, montór, parashút, absalút, festivál, kobált, banknot, alkogól, vestibúl.*

➤ **j, sh** мен **i** әріптерінің ортасында келген **a** дыбысы жіңішке айтылғанымен, **a** әрпі жазылады: *jai, jailaý, jaily, shai, shailyq.*

Жаңа емле ережедегі дауыссыз дыбыстардың емлесіне тоқтала кетсек:

Дауыссыз дыбыс әріптерінің емлесі. Дауыссыз дыбыстарды таңбалайтын әріптер: **b, d, f, g, ğ, h, i, j, k, l, m, n, ń, p, q, r, s, t, v, ý, z, sh, ch.**

➤ **b, g, d, f, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z, sh, ch** және **i, ý** әріптері сөздің басында, ортасында, аяғында жазылады: *bailyq, kóbelek, arab; gúl, kógal, pedagog; dáýlet, baǵdar, asteroid; filosofia, múfti, paragraf; hıkaia, qahar, tarih; jospar, ereje, muqtaj; kúmis, shekpen, berik; lebiz, alash, táyekel; máńgilik, qaımaq, ǵalym; namys, kóne, dastarqan; parasat, kópir, talap; qurmet, maqtanysh, bolashaq; ras, ertegi, ómir; saiasat, kelisim, aıtys; tabıǵat, qatal, sáýlet; virýs, avtor, rezerv; zerde, bilezik, qundyz; shańyraq, búrshik, qylysh; chempion, kaýchýk, senvich; íá, qaıyń, sai; ýaqyt, áleymet, taý.*

Ashshy, tushshy, keshshe сөздерінде екі **sh** әрпі қатар жазылады.

ğ әрпі сөз басы мен ортасында ғана жазылады: *ǵarysh, aǵash, samǵa.*

➤ **ń** әрпі сөз ортасы мен соңында ғана жазылады: *mórtańba, eńbek, tańherteń, meń, zań.*

➤ **i, ý** әріптері дауыссыз дыбыс ретінде таңбаланады: *ai, úi, oıshyl, iaǵni, qoıan, saia, iod, fail, aikido, mezozoi, ýaǵyz, ýaqyt, aý, sáýkele, demeýshi, qaýyn, aıyan, keıýana.*

yı (ый), ii (ій) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында **i** әрпімен жазылады: *igilik, iman; kım, tiyn, sia, siaqty; bi, tarihi; institýt, kino, granit.*

Латын графикасына көшкенде позиция талғайтын әріптер (**ә, ү, ө, ұ, о, б, д**) мен оларға қосымшалардың жалғануын білгеніміз дұрыс. Осы ретте **Ә** әрпінің жазылуы жайлы тоқталсақ, қазіргі қазақ тілінде **ә** дыбысы жеке фонема болып саналады. Зерттеушілердің бір тобы **ә** фонемасын түркі

тілдеріне араб, парсы сөздері арқылы енген десе, екінші тобы оны төл дыбыстар қатарына жатқызып келеді. Қазіргі таңда бірқатар түркі, нақтылап айтқанда, татар, ноғай, башқұрт, әзірбайжан, ұйғыр тілдерінде ә жеке фонема ретінде таңбаланады. Ал өзбек, түрік, түркімен, қырғыз тілдерінде ә дыбысының естілімі болғанымен, арнайы әріппен таңбаланбайды. Қазақ тілінде ә дыбысы төл сөздерде тек басқы буындарда кездеседі, ал соңғы буында тек араб, парсы сөздерінде қолданылады: *куә, күнә, шүбә, сірә, жүдә, іңкәр, күмән, зәмзәм* т.б. 1941 жылы шыққан «Қазақ тілінің орыс графикасына негізделген жаңа алфавиті мен орфографиясы» атты ережелер жинағында тек үш сөз ғана ә әрпімен жазылған: *сірә, мә, кә*. Басқа сөздердің барлығы, жуан а дыбысы арқылы *күна, куа, күман* т.б. түрінде таңбаланған. Ал 1960 жылдардан бастап соңғы буындағы а дыбысы ә әрпімен жазыла бастады. Мәселен, 1960, 1963, 1978, 1988 жылдары шыққан «Орфографиялық сөздіктерде» *куә, күнә, күмән, кінә, шүбә, мәрмәр, іңкәр* түрінде беріліп, қосымшалар бірыңғай жуан тұрпатта ғана жалғанады. Ал 2005, 2007, 2013 жылдары шыққан «Орфографиялық сөздіктерде» қосымшалардың жіңішке түрі жалғана бастады: *куәсі, куәсіна, куәсінан; күнәлі, күнәлілігі, күнәлілік, күнәсі, күнәсіз, күнәсіна, күнәсінан; шүбәлі, шүбәлілік, шүбәсі, шүбәсіз, шүбәсіна; іңкәрі, іңкәріна, іңкәрінан*. Қазіргі таңдағы ұсынылып отырған Жаңа емле ережесінде: «Соңғы буынында **á** әрпі жазылатын түбір сөздерге ашық дауыстылармен келетін қосымшалар ғана жуан жалғанады: **kúnásina, kúnásinan, kúásina, kúásinan, kúnáğa, kúnádan, kinálaý, shúbálaný, kúáğa, kúádan, kúmánğa, kúmándaný**» деп көрсетілген. Соңғы буын жіңішке (ә) болып тұрса да, неге қосымшалар бірізділікпен тек қана жіңішке жалғана алмайды? Мұның басты себебін ғалымдар сөздің қосымшасыз жеке өзін алғанда, соңғы буындағы дауысты фонема өзінің негізгі реңкінде жұмсалмайтындығымен түсіндіреді. Ғалымдардың тұжырымынша, сөз соңындағы дауысты **а** (таңбалануы **ә**) бірінші буындағы тіл алды дауыстыларының әсерінен жіңішкеріп, қосымша реңке ие болады. Сол үшін де **ә** әрпі **ә** фонемасын таңбалап қана қоймай, кей позицияда **а** фонемасын да білдіретін қосалқы қызмет атқарады (Н.Уәлиев, А.Алдашева). сөз аяғы жіңішке **ә** әрпімен таңбаланып тұрғанымен, жуан түрдегі қосымшаларды талғауының басты себебі міне, осы. Сөзімізді дәлелді болуы үшін, «Позиция талғайтын әріптер (**ә, о, ө, ұ, ү; б, д**) мен оларға қосымша жалғануы және орфоэпиясы» сабағын назарға ұсынсақ (3-кесте. Позиция талғайтын әріптер (**ә, о, ө, ұ, ү; б, д**) мен оларға қосымша жалғануы және орфоэпиясының сабақ жоспары).

3-кесте. Позиция талғайтын әріптер (**ә, о, ө, ұ, ү; б, д**) мен оларға қосымша жалғануы және орфоэпиясының сабақ жоспары

Сабақ түрі	Практикалық сабақ
Уақыты	Күні:
Мұғалім:	
Пәні	Қазақ тілі.
Сабақ тақырыбы	Позиция талғайтын әріптер (ә, о, ө, ұ, ү; б, д) мен оларға қосымша жалғануы және орфоэпиясы
Оқу мақсаты	Білімділік: оқушыларға позиция талғайтын әріптер мен

/Уәждеме	оларға қосымшалардың дұрыс жалғануы туралы түсінік беру және орфоэпиялық норманы меңгерту. Дамытушылық: оқушылардың әріп, фонема, дыбыс жайындағы білімдерін одан әрі дамыту. Берілген әріптердің айтылуы мен жазылуына көңіл бөліп, қазақ тілінің фонетикасы бойынша білімдерін кеңейту, ауызекі сөйлеу, жазу тілін дамыту, студенттердің білім сапасын көтеру, өз бетінше білім алуға, алған білімін іс жүзінде қолдана алуға жаттықтыру. Тәрбиелік: оқушыларды дұрыс сөйлеуге, тіл мәдениетін сақтауға баулу. Қазақ тілінің қыр-сырын білетін тұлға ретінде тәрбиелеу.
Оқу әдістері	Миға шабуыл. Жеке жұмыс. Жұппен және топпен жұмыс.
Құзыреттер	- жұптаса, топтаса жұмыс атқара отырып, позиция талғайтын әріптер мен оларға қосымшаларды дұрыс жалғауға қалыптасады; - алған білімдерін тиімді пайдалануға үйренеді.
Дереккөздер, сілтемелер	1. JANA EMLE. Oqy-ádistemelik qural. -Astana, 2019. 2. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. – Алматы, 2013ж. 3. Онлайн ресурстар.
Ой қозғау / Мәселені айқындау кезеңі	Ойтүрткі сұрақтар қою. Жауап беру. 3 мин. Ережемен таныстыру. 3 мин.
Оқылым / Жазылым/ Мәселені шешу кезеңі	Жазылым жұмысын орындату. 3 мин. Ережемен таныстыру. 3 мин. Жазылым жұмысын орындату 3 мин
Оқылым/ Айтылым	Өлең оқу. 4 мин
Жеке жұмыс/ Жұптық жұмыс	Берілген сөйлемдердің дұрысын таңдау, жұбымен талқылау. 3 мин.
Қорытындылау	Кластер толтыру. 3 мин.
Рефлексия. Бағалау	Кері байланыс орнату. Бір-бірін бағалау. 2 мин. Студенттерге орфоэпиялық нормаға сай өлең жаттау тапсырылады.

Ү, ө, ұ, о әріптері. Қазақ тілінің қазіргі жазылым нормасы ерін үндестігі емес, тіл үндестігіне бағынатыны мәлім. Ал араб жазуын қолданған кезеңдерге ерін үндестігі жүйелі түрде таңбаланып отырады: *үйүм, қолұң, бүгүн және т.б.* Тіпті алғашқы буында езулік дауысты тұрса да, соңғы буынға еріндік дауыстыларды жазу үрдісі ХХ ғасырдың басына дейін сақталды: *барұб, келұб, айтатұн, беретұн, барұр, келұр*, т.б. бұлайша жазылуының басты себебі, сол кезеңдегі жазуда фонетикалық принциптің (айтылуы бойынша жазу) басым болуы және түркі тілдерінің туыстық негізіне жақындатып жазудың бертінге дейін жалғасуы. Ерін үндестігі қай уақыттан бастап таңбаланды және таңбаланбауының себебі неде? ХХ ғасырдың басында, ұлт зиялылары қазақ тіліндегі ерін үндестігін жазуда таңбалау қажет пе, жоқ па деген мәселе төңірегінде біраз дауласқан болатын. 1924 жылы өткен «Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезінде» Е.Омарұлы: «Бұрын ескі түркі тілінде **ы**-ның орнына көбінесе **ұ** дыбысы бар сөздердің көбі **ы**-мен айтылатын болған. Бұл қазақ тілінің өз еркімен болған өзгерісі. Ол өзгеріске қарсы болып,

ескішілдік қылудың жөні жоқ, болған өзгерісті қабыл алып, қаттап отыру керек», – деген болатын. 1929 жылы 2-4 маусымда Қызылорда білім кеңесі мен қазақ жаңа әліп кіндік комитеті шақырған емле конференциясында Т.Шонанұлы: «Мұнан 50-60 жыл бұрын академик Радлов тілімізде ерін үндестігі өте күшті екенін байқап, қазақ сөздерін былай жазған: *өкшөсүнө* сартылдап, ақ төбөнүң басында... Біздің тұсымызда ерін үндестігі бірте-бірте құрып бара жатқанын байқаймыз. Бұдан 50 жыл ілгері Радлов *жүгүргөн* деп жазса, бұл күнде еш қазақ олай жазбайды, жүгірген деп қана жазады». Ал еріндік дауыстыларды соңғы буында таңбалауымыздың себебін былайша түсіндіріледі: «*Еріндік дауыстының алғашқы буыннан артқа жібермейтін себебіміз не? Ор деген сөзге, ады қоссақ, орады болады, ородұ бола алмайды, сол сияқты, тұр-дан тұрады болады, тұродұ бола алмайды*» (Емле конференциясының стенографиялық есебі. Қызылорда, 1930 ж.). Яғни *тұр, ор* сөздерінде еріндік дауысты болғанымен, қосымшалар жалғағанда ерін үндестігі толық сақталмайды. Ерін үндестігін жазуда таңбалау ХХ ғасырдың басында басталды. Оған ерін үндестігінің бірте-бірте жоғалуы, бас буындағы еріндік дауыстының ықпалы екінші буыннан әрі аса алмауы, екінші және үшінші буындағы дыбыстардың дәл еріндік болып анық естілмеуі әсер етті. Осының негізінде жазуда ерін үндестігі еленбей, көмескі естілетін жерлерде езулік дыбыстары жазылатын болып орнықты. Бұл алаш зиялылары ескертіп кеткендей, «қазақ тілінің өз еркімен болған өзгерісі».

Б, д әріптері. Игерілген араб, парсы сөздерінде сөз соңындағы б дыбысы сақталып та (араб), қатаң *n*-ға ауысып та (кітап, айып, азап, аспап) орныққаны мәлім. Төл сөздерімізде сөз соңында б дыбысы таңбаланбайды. Тек кірме сөздерде кездеседі: *араб, асхаб, мазхаб, хиджаб* және т.б. Игерілген араб, парсы сөздерінде сөз соңындағы д дыбысы сақталып та (Мұхаммед), қатаң *m*-ға ауысып та (мақсат, абат, т.б.) орныққаны мәлім. Тек кірме сөздерде кездеседі: *Мұхаммед, абжад, жад* сонымен қатар, кейінгі жылдары «Мәдени мұра», «Ұлттық идея», «Ғылыми қазына» сынды т.б. ғылыми жобалар нәтижесінде ұмыт болған ескі кітаби бірліктер тілдік айналымға түсіп, *д*-мен таңбалана бастады: *фариад (зар еңіреу), хасад (іштарлық), мұртад (діннен шыққан; опасыз), фасад (азғындық, адамгершіліктен шығу)*. Бұларды актив қолданыстағы сөздер емес десек те, жазылымда дәстүр болып қалыптасқан *Мұхаммеджан, абжад* және кейінгі кезде компьютерлік технология саласында термин ретінде орнығып кеткен *жад (жедел жад, арнайы жад, ішкі жад, сыртқы жад, флеш-жад, базалық жад, бейнежад, бұркеме-жад, голографиялық жад* және т.б.) сөздеріндегі д дыбысы жазылымда сақталып отыр.

Ы, і әріптерінің емлесі және орфоэпиялық ерекшеліктері. Сөз мағынасына әсер етпеген жағдайда *ы, і* әріптерін түсіріп таңбалау мәселесі жазу тарихымызда бірнеше рет көтерілген болатын. А.Байтұрсынұлы мен Қ.Жұбанов *ы, і* әріптерін түсіріп жазуды ұсынды. Бейүндес буын жігіндегі қысаң *ы, і* дауыстыларын таңбалау, таңбаламау мәселесі де ұзақ жылдар бойы орфографиядағы қиындықтардың қатарынан орын алып, кейде түсіріліп, кейде

түсірілмей жазылған болатын: рақмет/рақымет, қызмет/қызымет, лағнет/лағынет, сондай-ақ көмескі естілетін жерлерде: емле-еміле, үкмет – үкімет т.б. қазіргі жазуымызда бұндай ала құлалық бір нормаға түсіп, орфографиясы айқындалды.

Ал буын жігіндегі қысаң [ы], [і] дауыстыларының абсорбцияға (жұтылу) ұшырауы тілімізде бар құбылыс. Ғалым Н.Уәлиұлы: «Түбір сөздегі қысаң дауысты дыбыстың ашық болып келуіне тәуелді екендігі байқалады», – дейді. Мәселен, құрлыс, бұрлыс, ғылыми, жылыс деп жазылмай, құрылыс, бұрылыс, ғылыми, жиылыс делініп, *ы* арқылы жазылуы аффикстің қысаң дауысты болып келу жүйесіне байланысты. Яғни аффикстердің қысаң дауыстымен келетін түрі жалғанса, *ы* дыбысы жазылымда таңбаланады: *өтін – өтінім, өтініш, қайыр – қайырым, басыл – басылым, мейір – мейірім т.б.* Бұл аффикстермен келгендегі жазылымы. Ал аффиксі жоқ, түбір сөздердегі қысаңдарды таңбалау, таңбаламау мәселесінде күрделілік пен ала құлалық бар. Мысалы, *тағылым, саңылау, ібіліс, мәжіліс* деп *ы, і* қысаңдарын жазамыз, ал *сіңлі, бағлан, емле т.б.* сөздерде жазбаймыз. Ғалым Н.Уәли бұндай ала құлалықтың себебін кез келген сонорлы буынның алдында *ы, і, ұ, ү* қысаңдары жазыла бермейтіндігімен түсіндіреді.

Я, ю әрпі бар төл сөздердің таңбалану ерекшеліктері. **Я, ю** әріптері – қазақтың төл сөздерінде, көбінесе шеттілдік сөздерде жазылатын әріп таңбалары. Олар ғалым Ә.Жүнісбек кірме әріптер ретінде қарастырса, ғалым С.Исаев: «Жазуымызда қолданылып жүрген *ё, ю, я* таңбалары білдіретін дыбыстар қосар (дифтонг) болып келеді, – дейді. Бұл әріптердің кирилнегізді қазақ әліпбиінде жазылу емлесін ғалым Р.Сыздық былай түсіндіреді: «*Я, ю* әріптері қазақ сөздерінде *й+а, й+у* қосар дыбыстарын таңбалап, дауысты әріптен кейін ғана жазылады: *аяу (айу), үю (үйу), қою (қойу), аян (айан), қоян (қойан), баяндауыш (байандауыш), яғни, яки, япырмай*».

Латын әліпбиіне көшудегі мақсаттың бірі – бұрынғы кеткен олқылықтардың орнын толтырып, тіліміздің төл табиғатын, оның үндесімдігін сақтап қалу. Сол үшін де таңба әлде дыбыс екендігі күмәнді аталған әріптің таңбалануы қазақ тілінің жаңа әліпбиінің емле ережесінде өзгеріске ұшырады.

Қазақ жазуын латын графикасына көшіру мәселесі туралы сөз болғанда, ең алдымен мектеп бағдарламасын қайта қарау керек. Сондықтан да, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым м.а. 2017 жылғы «25» қазандағы № 545 бұйрығына 2-қосымша Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 192-қосымша «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу (оқыту қазақ тілінде) бағдарламасындағы 1-тарау Жалпы ережелердің 9-тармағындағы «Әдеби тіл нормаларын сақтау бөлімі» келесідей бөлімшелерден тұрады:

- 1) орфографиялық норма;
- 2) орфоэпиялық норма;
- 3) лексикалық норма;
- 4) грамматикалық норма;
- 5) пунктуациялық норма деп берілген. Сондай-ақ, аталған

бағдарламаның 10-тармағы 5-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұнында 4) әдеби тіл нормалары:

орфографиялық норма: қазақ тілінің дыбыстар жүйесі, үндестік заңы, емле заңдылықтары;

орфоэпиялық норма: ілгерінді, кейінді, тоғыспалы ықпал;

лексикалық норма: сөздердің тура және ауыспалы мағынасы, көп мағыналы сөздер, синоним, омоним, антоним;

грамматикалық норма: туынды сөздер, күрделі сөздер, зат есімнің мағыналық түрлері, сын есім, шырай категориясы, сан есім, мағыналық түрлері, төл сөз бен төлеу сөз, автор сөзі;

пунктуациялық норма: төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің тыныс белгілерін дұрыс қолдану.

11. 6-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұны:

4) әдеби тіл нормалары:

орфографиялық норма: жеке, бірге, бөлек, дефис арқылы жазылатын сөздер;

орфоэпиялық норма: сөз екпіні, тіркес екпіні, логикалық екпін;

лексикалық норма: көнерген сөз, эвфемизм, дисфемизм, неологизм, термин, диалект сөз, кәсіби сөз, табу сөздер;

грамматикалық норма: есімдік, етістік, етіс түрлері, салт және сабақты етістік, үстеу, үстеудің мағыналық түрлері;

пунктуациялық норма: қазақ тіліндегі тыныс белгінің түрлері, даралаушы тыныс белгілері.

12. 7-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұны:

4) әдеби тіл нормалары:

орфографиялық норма: жалғаулар мен шылаулардың ерекшелігін ескере отырып, үндестік заңына сәйкес орфографиялық нормаға сай жазу;

орфоэпиялық норма: сөйлеу тіліндегі интонация, кідіріс, логикалық екпіннің мәнін түсініп қолдану;

лексикалық норма: фразеологизм, мақал-мәтелдердің эмоционалды мәнін, көркемдік ерекшеліктерін түсініп қолдану;

грамматикалық норма: есімше, көсемше, тұйық етістік, шак, рай түрлері, еліктеу сөздер, шылау түрлері, одағай, оқшау сөздер;

пунктуациялық норма: сөйлем соңында және сөйлем ішінде қойылатын тыныс белгілерін (даралаушы және ерекшелеуші) дұрыс қолдану.

13. 8-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұны:

4) әдеби тіл нормалары:

орфографиялық норма: бас әріппен жазылатын күрделі-құрама атауларды орфографиялық нормаға сай жазу;

орфоэпиялық норма: әуен, әуез, тембр, қарқын, кідірісті сөйлеу мәнеріне сай қолдану;

лексикалық норма: сөздік қор мен сөздік құрам;

грамматикалық норма: сөз тіркестерінің байланысу тәсілдері мен түрлері, есімді және етістікті сөз тіркестері, тұрлаулы және тұрлаусыз сөйлем мүшелері,

сөйлемнің бірыңғай мүшелері мен айқындауыш мүшелері, жай сөйлем, жай сөйлемнің айтылу мақсатына қарай бөлінуі;

пунктуациялық норма: қабаттаса қолданылатын тыныс белгілері.

14. 9-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұны:

4) әдеби тіл нормалары:

орфографиялық норма: жинақталған материалдар негізінде көзделген мақсатқа сәйкес ауызша және жазбаша мәтіндер үшін күрделі жоспар құру, мақсатты аудиторияның қызығушылығын ынталандыру үшін әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру, мәтін құрылымын сақтай отырып, бірнеше графикалық мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректерді салыстыру, маңызды тұстары мен үрдістерді (тенденция) анықтап жазу, эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, көтерілген мәселе бойынша екіжақты пікірді немесе жағдаятты талқылау, біреуіне таңдау жасап, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе, оқылым және тыңдалым материалдары бойынша автордың негізгі ойын сақтай отырып, перифраз тәсілдері арқылы жинақы мәтін (аннотация, тезис) жазу, жазба жұмысын абзацтар мен бөліктерге бөлу, ойын (ақпарат, идея) дұрыс жүйелеп, логикалық түзетулер енгізу, редакциялау;

орфоэпиялық норма: мәнмәтін бойынша тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазу;

лексикалық норма: лексикалық стилистика заңдылықтарын дұрыс қолдану;

грамматикалық норма: құрмалас сөйлем жасалу жолдарын, түрлерін білу, салалас құрмалас сөйлемдердің мағыналық түрлерін ажырата білу, түрлендіріп қолдану, сабақтас құрмалас сөйлемдердің мағыналық түрлерін ажырата білу, түрлендіріп қолдану, аралас құрмалас сөйлемдердің жасалу жолдарын білу, қолдану;

пунктуациялық норма: құрмалас сөйлемнің тыныс белгілерін (даралаушы, ерекшелеуші, ойдың аражігін ажырататын) ережеге сай қолдану.

Көріп отырғанымыздай, бағдарламадағы тақырыптар жеңілден ауырға қарай шиыршық әдісі бойынша құрылған. Осы ретте, жаңа әліпбиге көшуде төмендегідей сабақ жоспарын ұсынуға болады (6-кесте. Әліпбидегі әріптердің реті мен құрамы. Дауысты және дауыссыз дыбыстардың таңбалануы)

4-кесте. Әліпбидегі әріптердің реті мен құрамы. Дауысты және дауыссыз дыбыстардың таңбалануы

Мұғалімнің аты-жөні: Күні:		
Қатысқандар:	Қатыспағандар:	
Сабақтың тақырыбы	Әліпбидегі әріптердің реті мен құрамы. Дауысты және дауыссыз дыбыстардың таңбалануы	
Сабақтың мақсаты	Оқушыларды латын графикасындағы қазақ тілінің жаңа әліпбиімен таныстыру, мағлұмат беру, оқу, жазу дағдыларын қалыптастыру, арттыру	
Құндылықтарға баулу	«Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары: тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы; қарым қатынас қабілеті	
Сабақтың барысы		
Сабақтың	Сабақта жоспарланған жаттығу түрлері	Ресу

<p>2 минут</p> <p>2 минут</p>	<p><u>Қызбалық – қыз =</u> <u>Желтоқсан – жел =</u> <u>Тайқазан – тай =</u> <u>Төлкүжат – төл =</u> <u>Құмсағат – құм =</u></p> <p>6-тапсырма. «Кім тапқыр?» ойыны. Шарты: Жаңа әліпбимен жазылған жұмбақтарды оқып шешуін табыңыз.</p> <p>1. Өзі қысқа, Өзі нұсқа, Сөз қаймағын есінде ұста (Мақал)</p> <p>2. Қорыққанда жел аяқ Отырғанда томардай-ақ (Қоян)</p> <p>3. Өзі суық, Өзі өткір, Өзі үскірік (Жел)</p> <p>7-тапсырма. Жүйрік ой стратегиясы. Шарты: берілген әріптерден сөздер құраңыздар</p> <p>8-тапсырма. «Неліктен бұл үздік?» оқушылар бір-бірінің өлеңді үздік оқығандарын бағалайды.</p>	
<p>Сабақтың соңы</p> <p>1 минут</p>	<p>Сабақты қорыту (25 слайд). «Кім көп сөз біледі?». Шарты: Бұл кезеңде берілген 1 минут аралығында уақыт аралығында «Қанағат» сөзінен сөздер құрастырыңыздар және жаңа әліпбимен жазыңыз.</p> <p>Өздігінен ізденуге негізделген тапсырма (үйге тапсырма). Мамандық атауларын жаңа әліпбиде жазып дауысты дыбыстарды бір сызықпен, дауыссыз дыбыстарды екі сызықпен сызыңыз.</p>	

Қазақ емлесіндегі «ә» және сөз соңындағы «б, д» әріптерінің емлесіне тоқталар болсақ, төмендегі кестеден қазақ тілінде «ә» әрпінен келетін сөздерді ұсынып отырмыз (5-кесте. Қазақ емлесіндегі «ә» әрпінен келетін сөздер).

5-кесте. Қазақ емлесіндегі «ә» әрпінен келетін сөздер

	әке	әнші	мәселе
Ә	әже	әлем	мәзір
			мәнер

Қазақ емлесіндегі «ә» әрпінен келетін сөздерге тоқталғанда, «ә» әрпінің дұрыс жазылған нұсқасын көрсететін тапсырмалар ұсынуға болады (1-сурет. «Ә» әрпінің дұрыс жазылған нұсқасын көрсетіңіз).

1-сурет. «Ә» әрпінің дұрыс жазылған нұсқасын көрсетіңіз

Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерінде (06.12.2018 ж.) соңғы буынында *á* әрпі жазылатын түбір сөздерге ашық дауыстылармен келетін қосымшалар жуан жалғанады: *kúnáğa, kúnádan, kinálaý, shúbáğa, shúbálaný, kýáğa, kýádan,*

kúmánğa, kúmándaný, ińkárğa. Қысаң дауыстылармен келетін қосымшалар жіңішке жалғанады: *kúnási, kúnásiniń, kinási, kinásiniń, shúbási, shúbásiniń, kýási, kýásiniń, kúmáni, kúmániniń, ińkári, ińkárininiń*

Бірақ: *kúnásina, kúnásinan, kinásina, kinásinan, shúbásina, shúbásinan, kúásina, kúásinan, kúmánina, kúmáninan, inhárina, inhárinan*

Берілген сөздердің соңғы буын жіңішке болса, бұл сөздер неге қосымшалардың жіңішке вариантымен түрленбейді? (6-кесте. Сөздердің дұрыс жазылу кестесі).

6-кесте. Сөздердің дұрыс жазылу кестесі

Ә әрпі		
негізгі қызметі - <ә> таңбалау	қосалқы қызметі - <a> таңбалау	шай + ға күнә + ға күмән + дану

1-тапсырма. Берілген сөздерді септеп, жазылуын түсіндіріңіз.

kúná inhár shúbá inhá mármár

2-тапсырма. Берілген сөздерге тиісті қосымшаларды жалғап, жазылуын түсіндіріңіз (7-кесте. Қосымшаларды дұрыс жалғау кестесі).

7-кесте. Қосымшаларды дұрыс жалғау кестесі

<i>kúyá + ...</i>	-sy -si
<i>kúná + ...</i>	-sine -sina -syna
<i>kúmán + ...</i>	-inan -ynan -inen
<i>zámzám + ...</i>	-iniń -inyń -yuyń
<i>shúbá + ...</i>	-syna -sine -sina

Қосымшалардың дұрыс қолдануына тоқталсақ, емле ережені басшылыққа ала отырып, қосымшалардың жалғануын оқушыларға жақсылап меңгерткен жөн. Жаңа әліпбиге көшкен кезде сөз соңындағы «б» әрпінің емлесіне де тоқталалсақ, бұл жерде кірме сөздер мен шетелдік сөздер арқылы енген сөздерге қосымшалар жалғанғанда дыбыстық өзгерістер пайда болады (10-кесте. «Б» әрпінің емлесі).

8-кесте. «Б» әрпінің емлесі

Сөз соңында жазылатын «д» әрпінің емлесіне тоқталсақ, жаңа әліпбиде төл сөз, кірме сөз, шеттілдік сөздерге қосымшалар

кірме сөздер	кірме сөздер	шеттілдік сөздер
кітап	араб	скраб
азап	мазһаб	тромб
аспап	хиджаб	клуб
айып		масштаб

жалғанғанда дыбыстық өзгерістерге түсу процесін байқаймыз. Мәселен, төменде берілген суреттегі сөздерге қосымшалар

жалғанғанда дыбыстық өзгерістер пайда болады (2-сурет. Сөз соңындағы «Д» әрпінің емлесі).

2-сурет. Сөз соңындағы «Д» әрпінің емлесі

3-тапсырма. Қате жазылған сөздерді табыңыз, дұрыс нұсқасын беріңіз.

- тарар
- арап

- **hıjap**
- **azap**
- **sap**
- **mıkrıp**
- **shtap**
- **rep**
- **romp**
- **logotıp**

4-тапсырма. Қате жазылған сөздерді табыңыз, дұрыс нұсқасын беріңіз.

- **shapaǵad jahıd**
- **ǵıbrad beınejad jannad**
- **ortopet**
- **karat**
- **bilbord**
- **grant**

Әліпбидегі әріп пен фонема қатынасы. Дыбыс, фонема және әріп үшеуі үш түрлі. Фонема (грек сөзінен *phoneme* – дыбыс, дауыс) дегеніміз – қазіргі теориялық тіл білімінің негізгі ұғымдарының бірі. Сонымен, фонема деген не, оның дыбыстан айырмашылығы неде? Сөз ағымында әртүрлі дыбыстар айтылады, олардың айтылу түрі көп, шегі жоқ, бірақ олар орайласып, бір дыбыс типін құрайды, оны біз фонема дейміз. Фонемаға мынадай анықтама беруге болады: тілдің ең шағын функционалды бірлігі, сөз тұлғасын ажырататын және оның құрамында болатын дыбыс типі. Фонемалар мағына айқындау жағынан жұп-жұбымен қосарланып, бір-біріне қарама-қарсы қойылады, сонда оның негізгі қасиеті, ерекшелігі анықталады.

Егер бір позицияда, бір дыбыстың орнына басқасы жүрмей, сөздің мағынасын өзгертіп жіберсе, бұл дыбыстар екі фонеманың көрінісі ретінде танылады. Осындай қасиеттер [a] мен [y] дауысты дыбыстарының арасында байқалады: *qar* деген сөзде [a] дыбысын [y] ауыстырса, *qur* деген жаңа сөз пайда болады. Кез келген нақтылы бір фонеманы әркім өз бетінше өзгертіп, басқаша жасай алмайды. Өйткені ол белгілі артикуляциялық орында пайда болу сапасы ғасырлар бойы қалыптасқан табиғи, тұрақты нәрсе. Алайда фонемалар бір-бірінен тек жасалым-айтылым ерекшеліктерімен ғана ажыратылмайды, олар морфемалар мен сөздерді белгілей отырып, сигнификативтік (мағына ажыратушылық) қызмет атқарады. Мысалы, *qal* мен *tal* сөздері тек бірінші дауыссыздар арқылы ажыратылып тұрса, *qal* мен *gol* деген сөздерде мағынаны екінші дауыстылар айырып тұр.

Әріп – фонеманың таңбасы. Адам екінші біреуге өзінің ойын жазу арқылы да білдіреді. Мұндайда өз ойын түсіндіру үшін, жеке фонемаларға арналып алынған әріптік таңбалар арқылы қағаз бетіне түсіріп, сөз сөйлем құрайды. Яғни фонема көзге көріну үшін оны таңбалайды. Әріп фонеманың таңбасы болғанымен, оның тілдегі дыбыстардың санымен бірдей болуы шарт емес. Әдетте барлық дамыған тілдерде әріптердің саны дыбыстардан кем

болуы керек. Қазақ тілінде керісінше болған. Мысалы, дамыған француз және ағылшын тілдерінде 35, 44 фонема бар. Бұл фонемалар 26 латын әрпімен беріледі. Сондықтан латын графикасына көшудің практикалық мәні зор. Оқушыға 26 латын әріптерін жаттауға 42 кирилл әріптерінен гөрі оңайырақ болады. 32 әріппен жазуы қиын болмайды.

Жазу сөйлеу дыбыстары арқылы таңбалануымен берілетіні белгілі. Дегенмен, әріптер дыбыстарға дәлме-дәл сәйкес келуі мүмкін емес. Жазу үшін ең маңыздысы ойдың мазмұнын сақтау болып табылады. Сондықтан жазудың бірінші нұсқалары сөздің дыбыстық жағын мүлдем көрсете алмады. Жазу тарихын еске түсірсек, ол сызбадан басталып, кейін ғана даму үдерісіне байланысты, адам сөйлеудің жазбаша түрін дыбыспен байланыстыруға ыңғайлы екендігін түсінді, себебі бұл жағдайда көп мәлімет беруге және хабар жеткізуге болады.

Жазуда дыбыстардың барлық түрінің берілуінің дәлдігі талап етілмейді, тек типтік дыбыстарды (фонемаларды) беру өте маңызды. Жазбаша және ауызша сөйлеу формалары арасындағы нақты арақатынас емле ережелер арқылы және ұлттық әліпби негізінде белгіленеді. Сөйлеу тілі ұлттық жазудың бірлігін сақтауға бағытталған.

Әріп, дыбыс пен фонеманың дұрыс ажыратылуы тек сөйлеу тілі мен жазу теориясын зерттегеннен кейін ғана мүмкін болды. Мұндай зерттеулер жақында ғана пайда болды. Қазақ тілінің материалында қалыптасқан фонема теориясы лингвистикалық заңдарды дұрыс бағалауға және әріптердің фонемалық мәндерін ескеруге мүмкіндік берді.

Барлық тілдерде ортақ бірнеше әмбебап ережелер бар. Олар: әліпбидегі әр таңбаның өзіндік мағынасы болуы және ол басқа таңбалардан ерекшеленуі тиіс, әліпбиде қосымша әріптер болмауы, олардың функциялары басқа таңбалармен қайталанбау, ұлттық емле тілдің табиғатына сәйкес болуы керек және басқа тілдердің ережелерін өз тіліне бейімдеуге болмайды.

Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» оқу пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасына қосымша «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын жүзеге асыру бойынша (оқыту қазақ тілінде) 6-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарында төмендегідей берілген (9-кесте. 6-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарының тақырыбы)

9-кесте. 6-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары

6. Су – тіршілік көзі. Қазақстандағы өзен-көлдер. Морфология	Есімдік, оның мағыналық түрлері	Жазылым	6.3.3.1 ұсынылған тақырып бойынша деректер жинақтай отырып, графиктік мәтін (диаграмма, кесте, сызба) түрінде құрастыру; 6.3.4.1 эссе тақырыбынан ауытқымай, абзац түрлерін жүйелі құрастырып, көтерілген мәселе бойынша келісу-келіспеу себептерін айқын көрсетіп жазу
--	---------------------------------	---------	--

			(«келісу, келіспеу» эссесі)
--	--	--	-----------------------------

Бұдан шығатын қорытынды, 6-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспарында «Есімдік, оның мағыналық түрлері» тақырыбын меңгергенде латыннегізді қазақ тілін үйренген кезде А.Жаңабекова, Ш.Қапантайқызы құрастырған «Күрделі сын есім, үстеу және есімдіктердің емлесіне» лайықтап сабақ жоспарын құрастырса болады.

ОРФОГРАФИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМ – жазуда басшылыққа алынатын негіз. Осы ретте А.Байтұрсынұлы орфографиялық ұстанымды қалай анықтады? – десек, оны төменгі кестеден көруге болады. (10-кесте. А.Байтұрсынұлы орфографиялық ұстанымы).

10-кесте. А.Байтұрсынұлы орфографиялық ұстанымы

таңба жүйелі	дыбыс жүйелі	туыс жүйелі	дағдыша
тарихи принцип	фонетикалық	морфологиялық	дәстүрлі

Жазу теориясын меңгерткенде, оның негізгі және қосалқы ұстанымға бөлінетіндігін айта кеткен жөн (11-кесте. Жазу теориясы).

11-кесте. Жазу теориясы.

ЖАЗУ ТЕОРИЯСЫ

НЕГІЗГІ ҰСТАНЫМ

ҚОСАЛҚЫ ҰСТАНЫМ

Ал морфологиялық принцип бойынша *басшы* сөзінің айтылуы *башшы* болып, екі «*ши-мен*» естіледі. Жазарда орфографиялық нормаға сай жазамыз. Сол секілді *САРЫАРҚА* сөзі – *Сарарқа*, *КӨЗҚАРАС* сөзі – *көз[з]арас*; *ҚАЗСА* сөзі – *қа[с]са* болып айтылуы мен жазылуы арасында, яғни орфографиялық нормаға сай жазылып, орфоэпиялық нормаға сай айтылады (12-кесте. Морфологиялық принцип).

12-кесте. Морфологиялық принцип

БАСШЫ ба[ш]шы	МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ПРИНЦИП	КӨЗҚАРАС көз[ғ]арас
САРЫАРҚА Сар[ ]арқа		ҚАЗСА қа[с]са

Қосымшалардың жалғану кезінде дыбыстық өзгерістерге де ұшырайды. Мәселен, доп (ы) ~ добы; кек (і) ~ кегі; ой(ы)на ~ ойна; бүй(і)рек ~ бүйрек; қоз(ы) ~ қоздау болып орфографиялық және орфоэпиялық нормаға сай жазылу мен айтылу арасында едәуір алшақтық байқалады (13-кесте. Қосымшалардың жалғану кезіндегі дыбыстық өзгерістер).

13-кесте. Қосымшалардың жалғану кезіндегі дыбыстық өзгерістер.

<i>ДОП (Ы) ~ ДОБЫ</i>	~	<i>БҮЙ(І)РЕК ~ БҮЙРЕК</i>
<i>КЕК (І) ~ КЕГІ</i>		<i>ҚОЗ(Ы) ~ ҚОЗДАУ</i>

ОЙ(Ы)НА ОЙНА	~	
-----------------	---	--

Жазу теориясының негізгі ұстанымы – фонематикалық ұстаным. Жазу фонемаға негізделеді. Фонемаға негізделген жазу: тіл дыбыстары фонологиялық електен өтеді, дыбыстың біреуі фонеманың айрықша белігісін қалыптастырады (14-кесте. Жазу фонемаға негізделеді).

14-кесте. ЖАЗУ ФОНЕМАҒА НЕГІЗДЕЛЕДІ

тіл дыбыстары	фонологиялық електен өтеді	дыбыстың біреуі	фонеманың айрықша белігісін қалыптастырады
---------------	----------------------------	-----------------	--

ФОНЕМА – ЕЛЕС-ТҮСІНІК. Елес-түсінік арқылы адам сөз дыбыстарын таниды.

- «Далаға баламын» [p]
- ✓ Далаға баласың ба?
- ✓ «Жоқ, далаға баламын»

Фонема – адам санасында өмір сүретін психикалық элемент.

ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМДА:

• дыбыстардың тек негізгі реңкі таңбаланады, қосымша реңктері ескерілмейді.

- басшы~ башшы
- айтса~ айтца
- шай ~ шәй
- өлең ~ өлөң
- ешкі ~ йешкі
- доп(ы) ~ добы
- жүрек (і) ~ жүрегі
- ой(ы)н ~ ойна

Дыбыстар түрленімі:

Синтагматикалық ось

атса (atsa) [attsa]

қайтшы (qaitshy) [qaitchy]

қабак (qabaq) [qavaq]

қапшык (qapshyq) [qafshyq]

Қазақ тілінің фонетикалық жүйесінде кездеспейтін дыбыстар айтылады:

[ts] (ц) цирк

[ch] (ч) часы

[v] (в) вагон

[f] (ф) фамилия

(ц), [ch] (ч) аффрикат фонемалары жоқ болса да сөз ағымындағы синтагматикасында негізгі фонемалардың вариациясы ретінде олар жиі кездеседі: *кетсе (ketse)* [kettse], *кетши (ketchi)* [ketchi], (15-кесте. Инвариант (негізгі реңк))

15-кесте. Инвариант (негізгі реңк)

Вариант (өздік реңк)	Вариация (бөгде реңк)
ақ үй, көк үй, ұзын, түнгі <к>, <к>, <ы>, <н>	атса, кетші <ц>, <ч>
[ағүй] [көгүй] [ұзұн] [түңгү]	[attsa] [qaitchy]

Кестеден көріп отырғанымыздай, вариант (өздік реңк) пен вариация (бөгде реңк) арасында

орфоэпиялық тұрғыдан, яғни айтылуында ерекшелік бар.

Фонетикалық ұстанымға тоқталсақ, жазба сөз бен ауызша сөз бір-біріне сәйкес келіп, өз дәрежесіне көтерілсе, бұл фонетикалық жазу болып табылады.

✓ Фонетикалық жазу әріп пен дыбысты белгілеу арасындағы сәйкестікке негізделеді.

ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДІ ТОЛЫҚ ИГЕРУДЕ (фонетикалық транскрипция):

- ✓ филология – пйіләләгүйе – pīlálógúie;
- ✓ биология – бййәләгүйе – bīiáológúie;
- ✓ университет – үунійверсіитет – úúniiversiitet;
- ✓ институт – ійнстійтүүт – iinstituút;
- ✓ автор – аптыр – aptyr;
- ✓ академик – әкәдемійк – ákádemiik;
- ✓ магистратура – магыйстратуура – magyistratuúra т.б. деп берілген.

16-кесте. Фонетикалық ұстанымға тоқталсақ, сөздердің жазылуында ерекшелік берілген (16-кесте. ФОНЕТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМ).

БОТАГӨЗ		ТАУАР
	ФОНЕТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМ	
КӘМПИТ		ПОШТА

Қосалқы ұстанымда сөздердің жазылуында ерекшелік берілген. Бұнда Түпнұсқалық принцип сақталып, оның тарихи-

дәстүрлі және айырмыс ұстаным болып бөлінетін түрлері берілген (17-кесте. Қосалқы ұстанымы).

17-кесте. Қосалқы ұстанымы. ҚОСАЛҚЫ ҰСТАНЫМДАР

ТАРИХИ-ДӘСТҮРЛІ	ТҮПНҰСҚАЛЫҚ	АЙЫРМЫС
-----------------	-------------	---------

Дәстүрлі (тарихи) принцип. Дәстүрлі (тарихи) принцип бойынша сөздер әуелгі тұлғасында емес, орыс, араб, парсы сөздерінің төл тілдеріндегі бастапқы орфограммасын сақтап, тілде қалыптасқан тұлғасы бойынша жазылады.

ТАРИХИ-ДӘСТҮРЛІ ПРИНЦИП бойынша сөздердің жазылуы берілген (18-кесте. Тарихи-дәстүрлі принцип).

18-кесте. Тарихи-дәстүрлі принцип

ГАУҒАР	ҚАҒАРМАН	ХАЛЫҚ	ЕМХАНА
ТҮПНҰСҚАЛЫҚ ПРИНЦИП			
ПРОЦЕССОР	АВТОМАТ	ЭЛЕМЕНТ	ВАНКОМАТ

ТҮПНҰСҚАЛЫҚ ПРИНЦИП бойынша сөздердің жазылудағы түпнұсқасы сақталған сөздер берілген.

АЙЫРМЫС ПРИНЦИП бойынша төмендегі сөздердің екі түрлі жазылуы берілген. Яғни бұл сөздер бір кездері екі түрлі айтылып, екі түрлі жазылатын. Ал латын графикасына көшкенде берілген сөздер жүйеленіп нақтыланады (19-кесте. АЙЫРМЫС ПРИНЦИП).

19-кесте. АЙЫРМЫС ПРИНЦИП

ҚАУЫП	ӨКІМЕТ	ӨКІМ	ШАШАЛУ
ҚАУІП	ҮКІМЕТ	ҮКІМ	ШАШ АЛУ

1-тапсырма. Берілген сөздерді айтылымы бойынша жаңа әліпбимен жазыңыз

- ✓ өтсе
- ✓ сатса
- ✓ кетші
- ✓ өтші
- ✓ сатшы
- ✓ етсіз

2-тапсырма. Берілген сөздердің қандай орфографиялық ұстаныммен жазылғанын анықтаңыз

- ✓ жарғанат
- ✓ сатса
- ✓ қосшы
- ✓ түнгі
- ✓ кәмпит
- ✓ қара ала
- ✓ бүгін
- ✓ өлең
- ✓ қайтшы
- ✓ көк үй
- ✓ сарыағаш

1.2 Латын графикасына көшуде орфографияны оқытудың ерекшеліктері

Орфография (гректің орфос – дұрыс, түзу және графия – жазу деген сөздерден алынған) – жазба тілде пайдаланатын біркелкі жазудың тарихи қалыптасқан жүйесі. Біркелкі жазуды қамтамасыз ететін ережелер жүйесін жасайтын және зерттейтін тіл білімінің саласы. Орфография тілдің белгілі бір даму кезеңіндегі жазба тілдің нормаларын айқындайды, оның негізгі бөлімі дыбыстарды/фонемаларды/ әріппен белгілеу мәселесімен айналысады. Дыбыс пен әріп бір-бірімен тығыз байланысты. Себебі дыбыс ауызша тілдің материалы, әріп – жазба тілдің материалы. Жазуды белгілі бір жүйеге салып отыру үшін орфография үлкен қызмет атқарады. Сонымен қатар орфография фонемаларды әріппен таңбалауды, сөздерді, оның бөлшектерін бірге, бөлек немесе дефис арқылы жазуды, бас әріптердің қолданылуын, тасымал тәртібін белгілейді. Нақты айтқанда, орфография жазба мәтіннің белгілі бір стандарт құрылымымен ұйымдасуына, ортақ жазу тәртібін құруға, сөздерді дифференциялауға көмектеседі (сөздерді бірге /бөлек/ дефис арқылы жазу,

кіші/бас әріп). Жаңа латыннегізді әліпбидің қабылдануымен орфографияда шетілдік сөздердің орфографиясында, біріккен сөздердің орфографиясында және т.б. біраз өзгеріс болатыны белгілі.

Қазақ тілі емле ережелерінің басты және қосалқы ұстанымдары. Орфографияның үнемдеу заңдылығы әлемдегі тілдердің негізгі принциптерінің бірі болып табылады. Қазақ тілінде жазудың үнемдеу принципін алғаш боп қолданған және оның тиімділігін негіздеген – қазақ тіл білімінің негізін қалаушы А.Байтұрсынұлы. Ол қазақ тілінің көптеген дыбыстарын шектеулі ғана әріптермен таңбалады.

Тілдердің алғашқы дыбыстық жазуы фонетикалық принципке негізделеді. Бұл грек және латын тілдерінің алғашқы жазуы болған. Дегенмен тіл дамыған сайын сөйлеу тілі өзгереді, ал жазу сол бойынша қалады. Ауызша және жазбаша сөйлеудің екі формасы арасындағы алшақтық артып, дыбыс пен жазудың арасындағы қарым-қатынас өзгереді. Жазба сөз бен ауызша сөз бір-біріне сәйкес келіп, норма дәрежесіне көтерілсе, бұл фонетикалық жазу болып табылады. Фонетикалық жазу әріп пен дыбысты белгілеу арасындағы сәйкестікке негізделген. Бұндай жазуда айтылған дыбыстар барынша нақты және дәл жеткізіледі.

Дәстүрлі-тарихи принцип басым болып табылатын жазуларда жазба сөз бен ауызша сөздің арасында үлкен айырмашылық болады. Себебі жазу көптеген ғасырлар бойы өзгермейді, ал тілдің фонетикалық жүйесі дамиды, жаңа фонемалар пайда болады. Бұл принцип негізінен француз және ағылшын тілдеріне тән. Қазақ тілі үшін бұл қосалқы принцип негізінен француз және ағылшын тілдеріне тән. Қазақ тілі үшін бұл қосалқы принцип болып табылады.

Қазақ тілінің басты – фонематикалық принципі бойынша дыбыстардың тек негізгі реңкі таңбаланады. Мысалы, з (z) әрпі сөздегі позицияға байланысты үш түрлі нұсқада айтылғанымен, жазуда негізгі тұрпатын сақтайды: с (s), ш (sh), ж (j). Жазылуда – қазса // qazsa, айтылуда – [қасса // qassa]; жазуда – тазшы // tazshy, айтылуда – [ташшы // tashshy]; жазуда – көз жасы // kóz jasy, айтылуда – [көжжасы // kójjasy].

С (s) әрпі ш (sh) дауыссызының алдында өзгертіп, сол дыбыс түрінде айтылады: қосшы // qosshy] деп айтылады, басшы // basshy деп жазылады, [башшы // bashshy] деп айтылады.

Н (n) әрпі сөздегі позицияға байланысты м (m) және ң (ń) дауыссыздарына айналады: сенбейді // senbeidi деп жазылады, [сембейді // sembeidi] деп айтылады, көнбейді // kónbeidi деп жазылады [көмбейді - kómbeidi] деп айтылады, түнгі // túngi деп жазылады, [түңгі // túngi] деп айтылады.

К (k) және қ (q) әріптері сөздегі қоршаған дыбыстарға байланысты айтылуында өзгертіп тұрады: көк орамал // kók oramal деп жазылады, [көгорамал // kógoramal] деп айтылады, ақ ала // aq ala деп жазылады, [ағала // aǵala] деп айтылады.

А (a), і (i), ы (y), е (e), о (o), ө (ó) дауысты дыбыстары позицияға

байланысты өзгеріп тұрады: а→ә, і→ү, ы →ұ, е→ө, е→йе, ө→уө: шай // shai деп жазылады, [шәй // shái] деп айтылады, жүзім // júzim деп жазылады, [жүзүм // júzum] деп айтылады: құлын // qulyn деп жазылады, [құлүн // qulun] деп айтылады; көйлек // kóilek деп жазылады, [көйлөк // kóilók] деп айтылады; емле // emle деп жазылады, [йемле // iemle] деп айтылады.

Осы ретте, Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» оқу пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасына қосымша «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын жүзеге асыру бойынша (оқыту қазақ тілінде) 5-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарының 1-тоқсанында төмендегідей берілген (20-кесте. 5-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарының 1-тоқсанының тақырыбы)

20-кесте. 5-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарындағы 1-тоқсанының тақырыбы

1. Мәдениет: тіл және қарым-қатынас. Фонетика	Дауысты, дауыссыз дыбыстардың емлесі. Үндестік заңы. Орфографиялық норма	Әдеби тіл нормалары	5.4.1.1 қазақ тілінің дыбыстар жүйесін, үндестік заңын, емлесі ерекшеліктерін ескере отырып, орфографиялық нормаға сай жазу
---	--	---------------------	---

Берілген кестеден көріп отырғанымыздай, жаңа латыннегізді әліпбиге көшкен кезде «Дауысты, дауыссыз дыбыстардың емлесі. Үндестік заңы. Орфографиялық нормасын» меңгертуде емле ережелерді оқушыларға жақсылап меңгерткен жөн. Сондай-ақ, аталған бағдарламаның 6-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарындағы Орфографиялық норма. Орфографиялық сөздік тақырыптарын өткен кезде мұғалім жаңа емле ережелерге негізделген әліпбиді жаңа Орфографиялық сөздіктен мысалдар келтіре отырып меңгерткен жөн. (21-кесте. 6-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарының тақырыбы)

21-кесте. 6-сыныбына арналған ұзақ мерзімді жоспарының тақырыбы

3. Әлемнің жеті кереметі. Лексикография	Орфографиялық норма. Орфографиялық сөздік	Әдеби тіл нормалары	6.4.1.1 тақырып бойынша жеке сөздер, бірге, бөлек және дефис арқылы жазылатын сөздерді орфографиялық нормаға сай жазу
---	---	---------------------	---

Бұдан шығатын қорытынды, Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» оқу пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасына қосымша «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын (оқыту қазақ тілінде) жүзеге асыру бойынша мұғалім мен оқушыға артылар жүк ауқымды. Пән мұғалімдері ең алдымен өздері жаңа латыннегізді қазақ әліпбиінің емле ережелерін толықтай меңгеріп, оқушыларға меңгертудің тиімді әдіс-тәсілдері арқылы меңгерткен жөн. Латыннегізді жаңа әліпбидің ерекшеліктерінің бірі – орфографиялық нормамен қатар орфоэпиялық норманы қоса меңгеру. Орфографиялық нормалардың жазба тілді реттеудегі қызметі мен маңызына тоқталсақ.

Орфография (грек. орфо – дұрыс, графо – жазу) – дұрыс жазу ережелерінің жиынтығы және оны қарастыратын тіл білімінің бір саласы.

Қазақ орфографиясының ережелері – қазақ әліпбиі бойынша дұрыс жазу ережелерінің ғылыми негіздерін айқындайтын лингвистикалық нормативті құжат. Сондықтан да, Қазақ тілінің емле ережелері де нормативтік құжат ретінде осы құжатқа жататындар:

- Лексикографиялық еңбектер (орфографиялық, орфоэпиялық сөздіктер)
- Құралдар (анықтағыштар).

Орфографиялық нормаға жататындар:

✓ тіл иелмендерінің сөзінде үнемі қайталанып отыратын жалпыға ортақ қолданыс;

✓ оқулық, сөздік не анықтағышта тіркелген тілдік бірліктің қолданылуына қатысты тәртіп, нұсқау, ереже;

✓ осы кезде және осы тілдік ұжымда объективті түрде қызмет ететін тіл заңдылықтары және олардың тілдік материалдағы көрінісі.

Тілдік ұжымда өмір сүретін оның әрбір мүшесі үшін міндетті болып табылатын жазбаша сөздің тілдік бірліктері және оларды қолдану заңдылықтары.

Осы ретте тілдің **нормалануы** мен **кодификациялануына тоқтала кетсек.**

Нормалану – жазудағы тәртіпті, жүйелілікті тілдің өзінің қалыптастыруы.

Кодификациялау – жазудағы тәртіпті, жүйелілікті адамдардың (әлеуметтің) араласуы негізінде қалыптастыру дегенді білдіреді.

Мәселен қазақ тілінде «Ақын» сөзі ер адамға да, әйел адамға да тән ұғым. Сол секілді қазақ тілінде көптеген сөздердің қолданысын дұрыс қолданбай келеміз. Мысалы, бір кездерде «Төраға», «Азамат», «Мұғалім» деген сөздерді әйел адамға лайықтап «төрайым», «азаматша», «мұғалима» деп қолданған. Алайда, латыннегізді жаңа қазақ әліпбиіне көшкенде бұндай сөздер нормаланады (22-кесте. Сөздердің нормалануы).

22-кесте. Сөздердің нормалануы

	Мұқағали Мақатаев
АҚЫН	Фариза Оңғарсынова

Берілген кестеден байқап отырғанымыздай, «ақын» сөзі ер адамға да, әйел адамға да қолданыла

беретін сөз. Яғни бұндай өздерді біз нормаланған, яки нормаға түскен сөз ретінде қарағанымыз жөн.

Ал тілімізде бір кездері екі түрлі жазылып, айтылатын сөздер біріздендіріп, жүйеленді. Мәселен, бір кездері тілімізде: ер адамға – төраға десек, әйел адамға – төрайым; азамат – азаматша; мұғалім – мұғалима деп екі үлгіде де қолданып келген кезеңдер де болды. Бүгінгі таңда осы сөздер кодификациялау арқылы жүйеленіп, біріздендірілді (23-кесте. Сөздердің нормалануы).

23-кесте. Сөздердің нормалануы

Дұрысы дұрыс емесі

ТӨРАҒА	төрайым
АЗАМАТ	азаматша
МҰҒАЛІМ	мұғалима

24-кесте. Сөздердің нормалануы

	ЕРЛЕ
ЕР	ЕРТТЕ
	ҚОЗЫЛАДЫ
ҚОЗЫ	ҚОЗДАДЫ
	ТУЫЛДЫ
ТУ	ТУДЫ

Сонымен, ойымызды жинақтай келе, **КОДИФИКАЦИЯЛАУ** дегеніміз:

- дұрыс деп танылған тілдік нормаларды қалыпқа түсіріп, жинақтап көрсету;
- жаппай қолданыс тапқандарын орнықтыру;
- заңдастыру, тіркеу (25-кесте. Сөздердің кодификациялануы)

25-кесте. Сөздердің кодификациялануы

XX ғасырдың басында	Қазіргі кезде
даража, кәзір, бүгүн	дәреже, қазір, бүгін
менің үшін, оның туралы, баланың үшін	мен үшін, мен туралы, бала үшін,
баланың турасында > баланың туралы	бала туралы
<i>өмір – ғұмыр, газиз – әзіз, нәсіп – несібе</i>	

Тілімізде тілдің өзінде қалыптасқан нормалар мен Ереже бойынша ұсынылған нормалар бар. Олар төменгі кестеде берілген (26-кесте. Тілдің өзінде қалыптасқан және ереже бойынша ұсынылған нормалар).

26-кесте. Тілдің өзінде қалыптасқан және ереже бойынша ұсынылған нормалар

Тілдің өзінде қалыптасқан нормалар	Ереже бойынша ұсынылған нормалар
қазақ тіліндегі септеу, жіктеу парадигмалары, сын есім шырайлары, етістіктің етіс тұлғалары, шақтық мағыналары, жұрнақтар арқылы жана сөздің жасалуы	«мен» (пен, бен) шылауын қосымша ретінде танытып, көмектес септіктің көрсеткіші деп ұсыну
<i>бүгін (бұ+күн), биыл (бұ+йыл), әкел (алып+кел), түрегел (тұра+кел), қайтіп (қалай+етіп), сөйтіп (солай+етіп), белбеу (бел+бау)</i>	<i>өнеркәсіп, кәсіподақ, ойталқы, жолсапар гүлдесте, гүлшанақ, шаңсорғыш, лалагүл</i>

1.3 Графיקаны оқытудың ерекшеліктері

Графика. Жазба тілдің ережелері мен заңдылықтарын тіл білімінің графика және орфографиясы қарастырады. Графика жазу және оған қатысты мәселелерді қарастыра отырып, әріп пен дыбыстың арақатынасын да

қамтиды. Графика – тіл дыбыстарын жазуда таңбалайтын шартты белгілер жиынтығы. С.Мырзабековтың айтуынша, графика белгілі бір жазуға қатысты барлық амалдың жиынтығы, әріп пен дыбыстың арақатынасы, сол әріп таңбаларды жетілдірудің жайы.

Графика ұғымы фонемдік жазумен байланысты қолданылады. Мұндай жазуда әліпби, графика және орфография сияқты ұғымдар орайласып жатады. Графема – тілдің графикалық жүйесіндегі ең кіші бірлік. Дыбыстық тіл мен жазба тілдің ең шағын тұлғалары – фонема мен әріптің арасындағы күрделі қатынас жазу теориясында графема деген жаңа бір ғылыми ұғымның пайда болуына себеп болды. Графема дегеніміз таңбалаушы (фонема) мен таңбаланушының (әріптің) бірлігі болып табылады.

Жазба тілдің жалпы графикалық және графемдік ерекшеліктері бар. Жалпы графикалық ерекшелікке мәтіннің парақ бетіне орналасуы, азатжол, көз тынысы (үлкен ашық жол), қаріп түрлері (майлы, ашық, көлбеу әріп), үздікті жазу, асты сызылып жазу, қаріп түсі жатады. Графикалық ерекшелікке сол жазба тілдің қолданып отырған графикасы, әріп саны, әріп тіркесі, әріп диакритикасы, тыныс белгілер жатады. Графемдік ерекшелікке әліпбидегі әріп мәтіндері, графеманың мазмұн межесі, тілдің фонологиялық құрылымының графемаға сәйкес келуі, бір әріптің бірнеше фонеманы, бір не бірнеше фонеманың бір графемаға сәйкес жазба тілдің оқылу және жазылу жүйесі жатады.

Әліпби «белгілі бір жазуда қолданылатын, белгіленген тәртіппен орналасқан әріптердің жиынтығы» деген ұғымды білдіреді.

Осы ретте Ы.Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясында латыннегізді қазақ әліпбиі мен ағылшын алфавитінің айырмашылығы мен ұқсастығы қарастырылғанын атап өткен жөн (27-кесте. «Латыннегізді қазақ әліпбиі мен ағылшын негіздегі алфавиттің айырмашылығы мен ұқсастығы»).

27-кесте. «Латыннегізді қазақ әліпбиі мен ағылшын негіздегі алфавиттің айырмашылығы мен ұқсастығы»

	Әліпби	Соответствующий звук казахского алфавитады бысталуы	Ағылшын тілі алфавитіне ұқсас әріптер			
1.	A a	[a]	[eɪ]	[æ]	[ɑ:], [ɛə]	
2.	Á á	[á]				
3.	B b	[by]	[bi:]			boy
4.	D d	[dy]	[di:]			Dog, dad, daddy, doll
5.	E e	[e]	[i:]	[e]	[ɜ:], [ə], [ɪə]	
6.	F f	[fy]	[ef]			Frog, family, food, fly, fish
7.	G g	[gi]	[dʒi:]	g		Green, grass, green Giraffe, orange, Long, strong

						Light, night
8.	Ġ ġ	[ġy]				
9.	H h	[hy]	[eɪf]	h		Hat, horse These, the
10.	Ī ī	[i]	[aɪ]	[ɪ]	[z:], [aɪə]	Ice, fine, kite
11.	I i	[i]	[aɪ]	[ɪ]	[z:], [aɪə]	Six, in
12.	J j	[jy]	[dʒeɪ]			Jump, Jacket
13.	K k	[ki]	[keɪ]			Kite, skip, like, kangaroo
14.	L l	[yl]	[el]			Like, lion, lemon
15.	M m	[my]	[em]			Mouth, monkey, milk
16.	N n	[ny]	[en]			Nose, nice Long, spring
17.	Ń ń	[yń]				
18.	O o	[o]	[əʊ]	[ɔ]	[ɔ:], [ʌ]	Dog, hot, close, frog
19.	Ó ó	[ó]				
20.	P p	[py]	[pi:]	P f		Pen, pink, pencil Phone, photo
21.	Q q	[qy]	[kju:]			Queen, quite
22.	R r	[yr]	[ɑ:]			Rabbit, red
23.	S s	[sy]	[es]			snake
24.	T t	[ty]	[ti:]			Tooth, ten
25.	U u	[u]	[ju:]	[ʌ]	[z:], [juə]	
26.	Ú ú	[ú]				
27.	V v	[vy]	[vi:]			Van,
28.	Y y	[y]	[waɪ]	[aɪ], [ɪ]	[z:], [aɪə]	Buy, by February, yellow
29.	Ý ý	[uý]				
30.	Z z	[zy]	[zed]	Z ц		Zoo, zebra, puzzle, pizza
31.	Sh Sh	[Shy]	[ʃ]			Sheep, shy, ship
32.	Ch ch	[chy]	[tʃ]			Children, cheese,

Латыннегізді қазақ тілі мен ағылшын алфавитіндегі «V v» мен «F f» әріптерінің ұқсастығы тек кірме сөздерде ғана кездесетіні және ағылшын тіліндегі «c» әрпі – «k» болып оқылып, латын графикасында ол тек «ch» – болып қана қос дыбыстың құрамында келетіндігі айқындалды. Талқылау қорытындысы бойынша 32 әріптің арасынан тек 10 әріптің айтылуында сәл ғана ұқсастық бары және 22 әріп арасында мүлдем ұқсастық жоқ екені айтылды.

Ағылшын тілі мен латыннегізді әліпбиде дыбыстарды дыбыстау кезінде ұқсастықтар кездесіп жатты. Алайда олар көп емес. Қазақ тіліндегі «Көл» сөзі ағылшын тілінде қалай оқылатыны және жазылым мен оқылымдағы айырмашылықтар сараланды. Осылайша екі әліпбидегі дауысты әріптер салыстырылып шықты.

Сондай-ақ, «Ағылшын тілін» 1-сыныптан оқыту баланың оқу және жазу сауаттылығына нұқсан келтіреді. Баланы шаршатады, тілді үйренуге деген қарсылығын тудырады, санаға салмақ түсіреді», – дегендей ойларын білдірді.

Екі әліпбидің арасында 10 әріптің айтылуында ұқсастық бар. Кірме әріптердегі: «Vv» мен «Ff» – айтылуында сәйкестік бар.

Айтылуында, дыбысталуында сәл ұқсастық бар әріптер: «Bb», «Dd», «Kk», «Mm», «Pp», «Ss», «Zz», «Ll». 22 әріп арасында мүлдем ұқсастық жоқ.

1-сынып оқушысының жазуда шатастыруы мүмкін әріптері: «Ii» әрпі «И» болып таңбалаанады да айтылуда өзгеріс болады (28-кесте. Латыннегізді қазақ әліпбиі мен ағылшын алфавитінің салыстырмалы кестесі).

28-кесте. Латыннегізді қазақ әліпбиі мен ағылшын алфавитінің салыстырмалы кестесі

Латыннегізді қазақ әліпбиі	Ағылшын алфавиті	Ескерту
32 әріп	26 әріп	Әріп саны сәйкес емес
«Vv» мен «Ff»	«Vv» мен «Ff»	Кірме сөздерде
«Bb», «Dd», «Kk», «Mm», «Pp», «Ss», «Zz», «Ll»	«Bb», «Dd», «Kk», «Mm», «Pp», «Ss», «Zz», «Ll»	Сәл ғана ұқсастық бар
«Ii»	[aɪ], [i], [z:], [juə] болып өзгеріске ұшырап айтылады	Мүлдем сәйкес емес
«I i»	-	Ағылшында мүлдем жоқ
U u (ұ) әрпі	[ju:], [ʌ], [z:], [juə]	Мүлдем сәйкес емес
Ú ú (ү) әрпі	ағылшын тілінде мүлдем таңбаланбайды	Қазақтың төл дыбысы
Q q (қ) әрпі	ағылшын тілінде «K» болып оқылады	Мүлдем сәйкес емес

Бұдан шығатын қорытынды, 1-сыныпқа баратын оқушыларға екі әліпбиді қатар оқыту керек емес. Бұл деген оқушыны шатастыруға әкеліп соғуы мүмкін.

ЖАЗУ ДЕГЕННІҢ ӨЗІ НЕ? «ЖАЗУ» – акустикалық сигналды оптикалық сигналға көшіруге мүмкіндік беретін КОДТЫҢ ТҮРІ» болса, онда сол кодтың кілті (шифры) болуға тиіс.

КОДТЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІ – ӘРІПТЕР, КІЛТІ – ӘЛІПБИ.

✓ Олай болса, «Әліпби дегеніміз белгілі бір фонемалардың (дыбыс) жазудағы өкілі болып табылатын әріптердің жай ғана жиынтығы емес, сонымен қатар сол әріптерден түзілген жазуды оқудың кілті болып табылады.

Жазуда қолданылатын таңбалардың (әріп және тыныс белгілерінің) жиынтығы. Жазу таңбалары жүйесі мен тілдің фонетикалық жүйесінің арақатынасын, байланысын білдіреді. Графема (гр. *graphs* - кескіндеу, сызу) – дыбыстың жазудағы таңбасы, жазу жүйесінің ең кіші белгісі.

Әлемдегі халықтың 70%-ы дыбыстық-әріптік жазуды қолданады. Дыбыстық-әріптік жазудың ең көп таралған түрлері: 30 %-ы - латын жазуы; 10 %-ы - кирилл жазуы; 10 %-ы - араб жазуы; 20 %-ы – үнді жазуын қолданады.

Психофизиологиялық сауатты жазу дағдылары

ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ӘДІСТЕРІ:

1. Көшіру әдісі – арнайы дәптерлерде нүктелермен, бозғылт сиямен басылған немесе мұғалім қарындашпен жазылған әріптерді басып жазу болып табылады.

2. Сызықтық әдіс. Оның негізінде оқытуға қаріптік көзқарас жатыр – әріптердің элементтері арасындағы дәл және әрқашан бірдей қашықтық, әріптердің биіктігі мен енінің дәл пропорциясын сақтай отырып жазу.

3. Генетикалық әдіс - алдымен әріптер графикасы тұрғысынан қарапайым, содан кейін одан да күрделі әріптер зерттелініп, үйретіледі.

4. Ырғақтық әдіс – бұл барлық оқушылар үшін бірдей қарқынмен, ырғақпен жазу жазу.

5. Карстер әдісі - қол қимылдарын дамыту үшін арнайы жаттығуларды жазу арқылы дамыту.

Алғашқы символикалық жазу – пиктографиялық жазудан (заттың суретін салу арқылы жазу) одан кейінгі екінші символикалық жазу – идеограммалық жазуға (сөздің, ойдың суретін салу арқылы жазу) көшіру процесі жазу механизмiне үйретеді.

Жазуға үйретудің тәсілдері: мұғалімнің жазылуды көрсетуі; дайын үлгі бойынша жазу; көшіру әдісі; бейнеленген жазу; әріптер формасын талдау; жазу ережелерін меңгеру; ырғақ бойынша жазу; қате жазуды талдау

Графикалық жаттығуларды жүргізу көлбеу жазу, сызықтарды параллель жүргізу, әріптердің көлемін, биіктігі мен енін біркелкі жазу, әріптерді жолдан шығармай жазу, әріпті бұзбай жазу, жазу тазалығы сияқты дағдылар ХІХ ғасырда жазуға үйрету өте күрделі болды. Негізінен ол механикалық санақ әдісі қолданылды. Оқушылар бірнеше ай бойы алфавиттік тәртіппен бір әріптерді, содан кейін буындарды, содан кейін сөйлемдерді көшіріп жазды. ХІХ ғасырдың ортасына дейін жазуға үйрету оқуға оқытудан қол үзіп жүрді. К.Д.Ушинский жазуға үйретуді оқумен бірге оқытуды ұсынды. Осы кезден бастап жазуға үйрету оқуды оқыту тәртібіне байланысты болды.

Ми жартышарларының орталықтары А.Р.Лурия, Б.Г.Ананев, Б.В.Гуриянов, Н.Г.Агаркова зерттеулері бойынша, сөйлеу әрекетінің түрі ретінде жазу процесінің психофизиологиялық табиғатын бес компоненттің өзара әрекет ету механизмі құрайды. Олар: есту, артикуляция, көру, қозғалыс және қол қозғалысы.

П.Л.Горфункел «Жазу мидың тар шектелген бөлігіне сүйенетін қарапайым қозғалыс актісі емес, күрделі протсесс, оны жүзеге асыруға ми бөлімдерінің бірқатар функционалдық өзара байланысты аймақтары қатысады», – деп жазады.

А.Р.Лурия зерттеулері бойынша жазу дағдыларының әртүрлі бұзылыстары ми қабығының нақты учаскелерінің зақымдануына тікелей байланысты екенін дәлелдейді.

Мидың сол жақ жарты шары (оңақайларда) жазу процесінде есту талдаумен байланысты; олардың зақымдануы есту бойынша жазылудың бұзылуын тудырады, бірақ көшіріп жазуға әсер етпейді.

Желке аймағы жазу процесін көрумен ұйымдастыруға байланысты; оның зақымдануы кеңістікті бағдарлай алудың бұзылуына әкеледі.

Мидың төбе аймағы тері мен бұлшық етте болатын сезімдерді талдайтын (демек, дененің жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін) қабық аппараты болып табылады. Ол жіңішке және анық қозғалыстарды қамтамасыз ету үшін пайдаланылады. Өйткені олар тек қана перифериядан келетін кеңістіктегі дене жағдайы туралы белгілердің бақылауында болған жағдайларда ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

Әріптердің қажетті кезектілігін сақтау ми қабығының преоторлы аймағына байланысты.

Мидың алдыңғы бөліктерінің зақымдалуы жазуды мазмұндау реттілігінің бұзылуына әкеледі.

Әріппен жазуды үйрету мынадай тәртіппен орындалады:

1. Дыбыстың баспа және жазба әріптері көрсетіледі, ол әріптер салыстырылады.

2. Әріптің жазылу үлгісімен таныстырылады.

3. Әріп тақтаға жазылып көрсетіледі және оны әріп элементтері арқылы қалай жазу керектігі түсіндіріледі.

4. Әріпті сөз ішінде басқа әріптермен қалай қосып жазу керектігі үйретіледі.

5. Көркем және таза жазу талабы қойылады.

6. Әрбір оқушының жазуын мұғалім бақылап, кемістігін түзетуге көмектесіп отырады.

Н.А.Бернштейн бойынша жазудың дағдыларын қалыптастырудың кезеңдері.

Бірінші деңгей (А деңгейі) – қолдың және саусақтардың тонусын қамтамасыз етеді (қозғалысқа қатысатын бұлшық еттің тонусы).

Екінші деңгей (В деңгейі) – бұл деңгейде дене жағдайы туралы ақпарат беретін бұлшық ет-буын рецепторларының сигналдары өңделеді. Жазу кезінде бұл – қозғалыстардың бірқалыпты болуын, жазудың байланыстылығын, сызықтардың дөңгелектілігін, жақсы қалыптасқан жазуға тән жазу сапасын қамтамасыз ететін қолдың, саусақтардың қозғалысы, бірақ әріптердің элементтері әлі дөңгелектелген емес, ал қозғалысы анық емес болған жағдайда дағдыны қалыптастырудың бастапқы кезеңдерінде әлі іске асырыла алмайды. Бұл деңгей күрделі қимылдарды үйлестіруде үлкен маңызға ие және жазу ерекшеліктерін, хатқа қатысатын барлық бұлшық еттердің өзара әрекеттесуін нақты анықтайды. Бұл өзара іс-қимыл жетілмеген бастапқы кезеңдерде бұлшық шиеленіскен (қол тез шаршайды).

Үшінші деңгей (С деңгейі) Н.А.Бернштейн «кеңістіктік өріс» деп атады. Бұл сигналдар парақтың жазықтығында дұрыс әрекет етуге, жолды сақтауға, штрихтердің қажетті үйлесіміне сәйкес әріптерді жазуға, олардың өзара орналасуын, пропорцияларын, көлбеуін және т. б. сақтауға көмектеседі.

Төртінші деңгей (Д деңгейі – пәндік әрекеттер деңгейі).

Жазу пәндік іс-әрекеттер санатына жатады. Өйткені белгілі бір заттың (қаламның) көмегімен жүзеге асырылады, ал қозғалыстарды іске асыру кезіндегі барлық іс-әрекеттер көп жағдайда затты (біздің жағдайда-қаламмен) иеленумен анықталады. Қалам ұстаудың дұрыс емес тәсілі кезінде жазу дағдысын қалыптастыру қаншалықты қиын екені белгілі. Бірақ, затпен әрекетті меңгере отырып, оны алмастыруға болады және қимылдарды орындау сапасы іс жүзінде өзгермейді (қаламның орнына таяқша, қылқалам, ұсақ-түйек және т.б. алуға болады).

Бесінші деңгей (Е деңгейі), жазудың мағыналық жағын қамтамасыз ететін қозғалыстарды ұйымдастырудың жоғары деңгейі.

Егер адам сөздерді мағынасыз түсірсе, бұл жоғары деңгейге қосылмайды. Сонымен қатар, өз әрекеттерін орындай отырып, адам тек жүргізуші (осы қозғалыстағы ең жоғары) деңгейді сезінеді. Егер адам өз ойын жазса, ол үшін ең бастысы, сол (ол сол немесе басқа әріпті қалай жазатынын, ол жолға сәйкес келе ме, бірқалыпты және байланысты қозғалыстар және т.б. деп ойлайды). Оқытудың бастапқы кезеңдерінде жетекші көбінесе Д деңгейі болады.

Жазу нормалары. Көптеген тілдердің емле заңдарына көбінесе үш-төрт түрлі принцип негіз болады. Олар: фонематикалық, фонетикалық, морфологиялық, тарихи-дәстүрлік т.б. принциптер. Морфологиялық принцип бойынша сөз бөлшектерінің түбір тұлғалары сақталып жазылады. Фонематикалық принципке дыбыстардың бір сөз ішіндегі немесе сөз аралықтарындағы бір-біріне тигізетін әсерлері ескерілмей, негізгі фонемалық түрі (мәні) сақталып жазылуы жатады. Фонетикалық принцип бойынша сөз бөлшектерінің дыбыстық өзгеріске ұшырауы есепке алынып, олар айтылуынша (естілуінше) жазылады. Тарихи-дәстүрлік принцип бойынша жазу сөз бөлшектерінің түбір тұлғасын сақтау ережесіне де, естілуінше жазу ережесіне де сай келмейді, мұнда сөздердің бір кездегі қалыптасып, үйреншікті болып кеткен жазылу түрі сақталады.

Белгілі бір тілдердің орфографиясында бұлардың біреуі, не екеуі негізгі, басым принцип болады. Сонымен қатар осы тілде емле принциптерінің қалған түрлері де орын ала алады. Қазақ орфографиясының негізі морфологиялық-фонематикалық және фонетикалық принциптерге сүйенеді. Қазақ тіліндегі сөздер мен сөз бөлшектерінің (түбір, жалғау, жұрнақтарының) басым көпшілігінің түпкі тұлғасы сақталып жазылады. Мысалы, жұмыс, іс, аш деген түбірлерге **-шы, -шен, -са** қосымшалары жалғанғанда, олардың естілуі (айтылуы) жұмұшшы, ішшен, ашша болады. Бірақ сөздердің түбірі жұмыс, іс, аш болғандықтан және қосымшалар **-шы, -шен, -са** болғандықтан, әрқайсысының түбір тұлғасы сақталып, жұмысшы, ішшен, ашса түрінде жазылады. Сондай-ақ қашанғы, түнгі, күнге деген сөздердің естілуі қашанғы,

түңгү, күңгө болады. Бірақ бұлардың айтылуындағы (естілуіндегі) фонемалардың (дыбыстардың) қосалқы реңкі есепке алынбай, сөз бөлшектерінің түпкі тұлғалары сақталып, фонемалардың негізгі реңкі таңбаланады да, қашанғы, түңгі, күңге болып жазылады. Бұл ереже емленің фонематикалық принципінің қолданылуын танытады. Қазақ орфографиясында фонематикалық принцип пен морфологиялық принциптердің тоғысып кететін сәттері жиі кездеседі. Мысалы, біріккен сөздер мен қос сөздер де, негізінен, әр компонентінің жеке тұлғасын сақтап жазылады, олардың арасындағы дыбыстардың айтылуда бір-біріне ететін әсері ескерілмейді.

Айталық, *қара+құйрық (жануар), жар+қабак, орын+басар, алма+кезек, көзбе+көз, қиян+кескі* деген сөздер біріккенде не қосарланғанда, айтылуы (естілуі) *қарақұйрұқ, жарғабақ, орұмбасар, алмагезек, көзбөгөз, кияңгескі* болады, бірақ әр сөздің түбір тұлғасы сақталып *қарақұйрұқ, жарқабақ, орынбасар, алма-кезек, көзбе-көз, киян-кескі* түрінде жазылады. Бұл әрі фонематикалық, әрі морфологиялық принциптердің қабаттаса қолданылуы болып табылады.

Қазақ орфографиясында фонетикалық принцип те кеңінен қолданылады. Ол мынадай тұстарда көрінеді:

1) Қазақ тіліндегі септік, көптік, тәуелдік, жіктік жалғаулары, сондай-ақ жұрнақтардың көпшілігі сөздің соңғы буынының жуан-жіңішке әуеніне қарай және ең соңғы дыбысына қарай түрленіп жалғанады: *қала+лар, көше+лер, ат+тар, ит+тер, қаз+дар, із+дер; қала+ның, көше+нің, ат+тың, ит+тің, қаз+дың, із+дің; қалам+ым, дәптер+ім, әнші+мін, оқушы+мын*. Бұларда жалғаулар естілуінше жазылып тұр.

2) Қатаң **п, к, қ** дыбыстарына аяқталған сөздерге дауыстыдан басталған қосымша жалғанғанда, қатаң дыбыстар ұяң естіледі (айтылады): *кітап+ым – кітабым, тарақ+ы – тарағы, күрек+ің – күрегің. Мұндай жағдайда да сөздің түбірі сақталмай, естілуінше ұяң дыбыс әрпі жазылады: кітабым, тарағы, күрегің*. Бұл да – фонетикалық принцип бойынша жазу.

3) Қазақ тілінде **п** дыбысына аяқталған етістіктерге көсемшенің – **ып, – іп** жұрнақтары жалғанғанда, қос **п** дыбысы қатар айтылмай немесе алдыңғысы ұяңдамай, түбірдегі **п** дыбысы үнді **у** дыбысына айналып кетеді және сол өзгеруінше жазылады: *кеп+іп – кеуіп (кепіп, кебіпемес), тап+ып – тауып (тапып, табып емес)*. Ал **пы, пі** дыбыстарына аяқталатын етістіктерге **п** жұрнағы жалғанғанда, алдыңғы ережеге бағынбай, екі **п** дыбысы араларына **ы, і** дауыстыларын салып, қатар естіледі және естілуінше жазылады: *күпі+п – күпіп, лепі + п – лепіп (отыр)*.

4) Бірқатар біріккен сөздер әр компонентінің түбір тұлғасын сақтамай, естілуінше жазылады: *белбеу (бел+бау), қолғабыс (қол+қабыс), қолғап (қол+қап), бүгін (бұл+күн), биыл (бұл+жыл), екіншігәрі (екіншіден әрі)*. Бұл тәрізді фонетикалық принциппен жазылатын біріккен сөздердің саны, морфологиялық принциппен жазылатындарына қарағанда, әлдеқайда аз. Олар орфографиялық сөздіктерде беріледі. Сондықтан кез келген біріккен сөзді естілуінше жазудан сақ болу керек.

5) Орыс тілінен ертеректе еніп, дыбысталуы жағынан өзгеріп кеткен бірқатар сөздер фонетикалық принциппен қазақша айтылуынша жазылады: самаурын (самовар емес), пәуеске (повозка емес), шайнек (чайник емес), божы (вожжи емес), болыс (волость, волостной управитель емес), шөген (ыдыс, чугун емес).

6) Араб-парсы тілдерінен енген сөздер қазақ тілінің фонетикалық заңдылықтарына қарай өзгерген күйінде, айтылуынша жазылады: әділ ('адл), пайда (файда), ақпар (әхбар), ақыр (ахир), қайран (хэйран), қате (хэта), дүние (дүнийә), нәпсі (нәфс), өсиет (уасийәт), ауа (һауа), әлек (һәлак), мазақ (мәзх). Мұндағы жақша ішінде көрсетілгендер – бұл сөздердің арабша-парсыша транскрипциясы (яғни сөздердің өз жазуымызбен сол тілдегі айтылуының көрсетілуі).

Тарихи-дәстүрлік принципке орыс тілінен және орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген сөздердің қазақша айтылуынша емес, орыс орфографиясы бойынша жазылуы жатады: спорт, стадион, алгебра, физика, химия, геометрия, банк, биржа, съезд, фестиваль, кандидат, доктор, капитал, кальций, авиация, авианосец, акционер. Бірақ бұларға қазақ тілі қосымшалары фонетикалық-морфологиялық принциппен жалғанады, яғни сөздің соңғы буынының жуан-жіңішкелігі, сөз соңындағы қатаң дауыссыздардың ұяндауы (бұл сөзге дауысты дыбыстан басталатын қосымша жалғанған күнде), дәнекер **ы, і** дыбыстарына иек артуы сияқты құбылыстар орын алады: акцио-нер+лік, кон-церн+дер, репор-таж+ы дегендерде кірме сөздің соңғы буындарына қарай бірде жуан, бірде жіңішке қосымшалар жалғанған, ал банк, фонд сияқты сөздерге қазақ қосымшалары **ы, і** дәнекерлері арқылы қосылады: банк+і+ге, банк+і+ден, фонд+ы+сы, фонд+ы+ға.

Араб пен парсы тілдерінен енген бірқатар сөздерді **х, һ** әріптері арқылы жазу да дәстүрлік принципке сүйенеді: хат, халық, хабар, хал, хан, **-хана**, гауһар, жиһан, қаһарман. Бұлайша таңбалау 1940 жылы қазақ тілінің кириллицаға негізделген жаңа жазуы мен жаңа емле ережелері қабылданған кезде көрсетілді де, содан бергі мерзім ішінде осылайша таңбалау дәстүрге айналды.

Жаңа емле ереже фонематикалық принципке сүйенеді. Яғни, бұл ұстаным бойынша дыбыстардың сөз ішіндегі немесе сөз тіркесіміндегі өзара әсері ескерілмей, негізгі фонемалық түрі сақталып жазылады. Көптеген тілдерде жазу ережесінде бірнеше принципті басшылыққа алатыны белгілі. Әр принциптің ерекшелігіне қарай ережелер топталады. Кирилл жазуында басты принцип ретінде морфологиялық-фонематикалық принцип деп, морфологиялық принцип пен фонематикалық принцип қатар қолданылды. Морфологиялық принцип бойынша сөз бөлшектерінің түбір тұлғаларының сақталып жазылу ерекшеліктері негізге алынатыны белгілі.

Жалпы қазақ жазу жүйесінде фонематикалық принцип пен морфологиялық принциптердің бірігетін, тоғысатын тұстары да баршылық. Кейде екеуін бір принцип деп қарастыру да кездеседі. Бұл көзқарас екі принциптің тоғысатын тұстарына, ұқсастықтарына байланысты болса керек.

Қазіргі жазу жүйесінде қазақ тілінің заңдылықтарына сай фонематикалық принциптің басшылыққа алынуы заңды. Кез келген жазу жүйесінде бір принцип басымдық танытып, қалғандары қосымша қызмет атқарады. Бұл принцип жазуда қалыптасқан дәстүрге сүйеніп, дыбыстардың өзара әсерін ескермей, фонемалық мәнін сақтауға негізделеді. Яғни, фонематикалық принципте фонеманың сөз ағымындағы түрленім ерекшелігі ескерілмей, сөздің түбір мофемасында да, қосымша морфемасында да, сөз аралығында да өз мәнін сақтайды. Егер морфологиялық принцип сөздің түбір тұлғаларын сақтап жазуға ғана негізделсе, фонематикалық принцип фонеманың сөз ішіндегі де, морфемалар жігіндегі де, сөз аралығындағы да мәнін сақтап жазуға негізделеді. Яғни, морфологиялық принципке қарағанда фонематикалық принциптің қызметі әлдеқайда кең.

Кез келген жазу жүйесінде негізгі басым принциппен қатар қосалқы принциптер де қызмет атқарады. Себебі барлық тілде ертеден қолданып келе жатқан байырғы сөздер, кірме элементтер ұшырасады. Кірме элементтер басқа тілден енген қолданыстар болғандықтан, олардың ұлттық жазба тіліміздің заңдылықтарына үйлесуі қиындық тудырады. Латыннегізді әліпби емлесінде негізгі принцип ретінде фонематикалық принцип қолданылса, қосалқы принциптер ретінде фонетикалық принцип, дәстүрлі принцип беріледі. Фонетикалық принцип шеттілдік сөздердің жазылу ерекшеліктеріне байланысты қолданылып отыр.

Бұл жазу жүйесі ұлттық жазба тіліміздің даму бағытына оң әсерін тигізері сөзсіз. Әдеби тілдің орфографиялық нормасының жүйеленуі ұзақ уақытты қажет етеді. Тілдегі кез келген жаңа нәрсе уақыт өте келе орнығады, өзінің өміршеңдігін дәлелдейді және де болып жатқан жаңа өзгеріске сыншы халық және уақыт. Сондықтан жаңа жазу жүйесіндегі өзгерістер бұл қазақ халқының тарихындағы шешуші қадам болғандықтан, көп күш-жігерді қажет етеді.

Бәріміздің негізгі міндетіміз осы ана тіліміз үшін қызмет ету болғандықтан, жазу жүйесінде болып жатқан өзгерістерді қолдауымыз керек деп ойлаймын.

Мәдениетті де, өнерді де, тарихты да танытатын тіл. Ендеше, тілдің жазу жүйесін қалыпқа келтіру, жаңа орфографиялық ережені көпшілікке ортақ нормаға айналдыру – бәрімізге ортақ іс. Қазақ тілі – халқымыздың рухани қазынасы. Ал жазу жүйесі – халыққа ортақ құндылық. Сондықтан бұл латыннегізді әліпби емлесі ұлттық жазба тіліміздің дамуына ықпалы зор екенін ұмытпағанымыз жөн.

Дыбыстық тіл мен жазба тілдің ең шағын тұлғалары – фонема мен әріптің арасындағы күрделі қатынас жазу теориясында графема деген жаңа бір ғылыми ұғымның пайда болуына себеп болды. Сонымен, графема деген ұғым дыбыстық тілдің әрі қарай бөлшектенбейтін ең кішкене тұлғасы фонема мен жазба тілдің әрі қарай бөлшектенбейтін ең кішкене тұлғасы әріптің арасындағы қатынастың жиынтығы болып табылады. Басқаша айтқанда, графема дегеніміз таңбаланушы (фонема) мен таңбалаушының (әріптің) бірлігі болып табылады. Бұл бірлікті былайша көрсетуге болады:

Сонымен, дыбысталған сөз сол күйінде бірден хатқа түспейді: алдымен сөздегі дыбыстарды қай фонеманың өкілі (репрезентанты) екенін тани отырып, жазушы акустикалық сигналды оптикалық сигналға көшіреді. Бұл айтылған процесті схема түрінде былай көрсетуге болады. 1. Сөз (речь) дыбысталған сөз [с', ү, ұ', р', ө, т', т', ө, у'] 2. Тіл (язык) фонема < сүуреттеу> 3. Сөз саптау жазу суреттеу (речевая деятельность) Сөйтіп, бұл процестен мынаны байқауға болады: ауызша сөздің ең кішкене единицасы – дыбыс жазба сөздің ең кішкене единицасы – әріп, бір-бірімен тілдің ең кішкене единицасы фонема арқылы байланысып жатады. Осы байланыстар жазуда орфография арқылы реттеліп отырады. Сонда орфография дегеніміз, тар мағынасында, «дыбысталған сөзді (акустикалық сигналды) жазба сөзге (оптикалық сигналға) көшірудің ережесі» болып табылады.

1.4 Латын графикасына көшуде орфоэпияны оқытудың ерекшеліктері

Дыбыс тіркесін таңбалайтын әріптер (*И, У*) емлесі мен орфоэпиясы және тасымал мәселесі. *И* - төл сөздерде ый, ій дыбыс тіркесін таңбалайтын әріп болып табылады. Сол сияқты *у-да ұу, уу* дыбыс тіркесін таңбалайтын әріп болып табылады. *И* дыбысы барлық дыбыстармен қатар жазыла береді, айтылғанда жуан буынды сөздерде жуан, жіңішке буынды сөздерде жіңішке болып айтылады. Тек *сый және тый* сөздерінде құрамы ажыратылып жазылады (Қ.Күдерінова). *И* әрпі сөз басы мен аяғы, ортасында жазылады. Мысалы, *ине, игілік, қиын, киім, жи, би*. Ал айтылғанда алдынан не артынан синграмбуынға қарай не *ы* дыбысы, не *і* дыбысы қосылып айтылады. Мысалы, *ійне, ійнелік, қыйын, кійім, жый, бій*.

А.Байтұрсынұлының төте жазуында *и* әрпі жоқ. *Й* әрпі жарты дауысты болып саналады. 1925 жылы емле ережелелір қабылданарда *и* дыбысының дауыссыз *я* дауысты екендігі туралы пікірталас көп болды. Ә.Бөкейхан, Е.Омаров, Х.Досмұхамедұлы, Н.Шағиұлы, А.Байтұрсынұлы, М.Жолдыбайұлы *и-ді* дауыссыз дыбыс деп таныса, Т.Шонанұлы, Р.Сүгірұлы, Н.Зәлиұлы дауысты қатарына жатқызады. Латын графикасына негізделген қазақ жазуында (1929 жылы) *и* әрпі болған жоқ. *И* әрпі *ый, ій* дыбыс тіркесі арқылы берілді. 1938 жылы латын әліпбиіне енгізілген түзетуде қосар *ый, ій* дыбыстарының орнына бір ғана *и* таңбасы алынды. Бірақ *тый, сый* сөздерінде бұрынғы емле сақталды.

Орыс әліпбиіне негізделген қазақ жазуында (1940 ж.) *и* әрпі орыс әліпбиі құрамында орыс тілі арқылы енген сөздерді таңбалау үшін енді. Ал қазақ тілі сөздерінде дыбыс тіркесі арқылы берілді және орфограммаға өзгертулер енгізу ұсынылды. Мысалы, жіңішке сингармотембрде бір әріппен (*ки*); жуан сингармотембрде екі таңбамен беру (*қый*). Ғылым Академиясының Тіл, әдебиет институтында (1952 ж.) өткен жиналыста ый, ій қосарын *и* таңбасымен беру қабылданады. 1953 жылы емле ережелері жобасында ый тіркесі *тый, сый* сөздерінде жазылды да, бұлсөздерге қосымша жалғанғанда жалаң *и* жазылды. 1957 жылғы емле ережелеріне төл сөз құрамында тек *тый, сый* сөздерінде қосар әріп, қалған сөздерде *и* әрпі жазылатын болды.

Р.Сыздықтың «Қазақ тілінің анықтағышы» атты еңбегінде: у әрпі үш түрлі қызмет атқарады:

1) жуан айтылатын ұу дауысты дыбысын таңбалайды: су (сұу), суық (сұуық), туыс (тұуыс), бару (барұу), жу (жұу), жуық (жұуық);

2) жіңішке айтылатын үу дауысты дыбысын таңбалайды: гу (гүү), гуледі (гүүледі), келу (келүү), жүру (жүүру);

3) сөз басында дауысты дыбыстан бұрын тұрса (уақ, уыс, уылдырық) және сөз ішінде дауысты дыбыстан кейін не екі дауыстының арасында тұрса, у әрпі үнді (сонор) дауыссыз дыбыстың таңбасы болады да, жеке бір өзі буын жасай алмайды. Мысалы, уа-қыт, уыл-ды-рық, та-уық, тыр-на-уыш. сонымен қатар орыс тілінен енген сөздерде дауысты у дыбысының қызметін атқарады. Мысалы, университет.

У дыбысы сөздің басында, ортасында және аяғында келеді. Латын графикасына негізделген қазақ жазуында (1929 ж.) у дыбысы v әрпімен таңбаланады. 1929 жылға дейін у дыбысы ыу, іу, ұу, үу болып таңбаланды, 1929 жылдан бастап қана у дыбысы жүйелі түрде ұу, үу болып таңбаланады. 1929-1938 жылдар аралығында екі түрлі пікір болды. Бірі у фонемасын қосар әріппен (ұ+у+, ү+у) таңбалау керек деген көзқарасты ұстанды, ал бірі у фонемасын бір таңбамен беруді ұсынды.

И, у орфоэпиясы. Әліпбидегі у әрпі ұу, үу дыбыс тіркесінен, не үнді дауыссыз дыбысын беретіні белгілі. Мысалы, су – сұу, суық – сұуық, қуат – құуат. Бірінші буындағы ұ, у дауыстыларының әсерінен екінші-үшінші буында жазылатын езулік дыбыстар еріндікке айналады. Мысалы, қуғын – құуғұн, қуқыл – құуқұл, туыс – тұуыс.

Сондай-ақ у дауыссыз дыбысынан басталған буын құрамындағы езуліктер де еріндік болып айтылады. Мысалы, тауық – тауұқ, сауық – сауұқ, керуен – керүүен.

Әліпбидегі и әрпі ый, ій дыбыс тіркесін береді. Тек сый, тый сөздері мен осы түбірдің туынды сөздері ғана ый әрпімен жазылады: сыйлық, тыйым, тыйымды. Қалған жағдайда и әрпі сөз құрамындағы басқа дауыстылардың ырқымен жуан, жіңішке болып оқылады: қиын – қыйын, жиын – жыйын, тиімді – тийімді, мирас – мыйрас. Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың жеке тұрғандағы қалпы жуан дыбысталады: мы, ыр, сы, ты, ды, шы. Сондықтан ми – мый, мидай – мыйдай, миқи – мыйқый сияқты сөздерді көрші буындағы жуан дауысты арқылы және бірыңғай жуан үндестікте айтылады.

Қазақ жазуын латын графикасына көшіру мәселесінде мектеп бағдарламасына өзгерту мен бағдарламаны толықтыру мәселесі тұратыны хақ. Сондықтан да, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі міндетін атқарушысының 2017 жылғы «25» қазандағы № 545 бұйрығына 2-қосымша Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 192-қосымша «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу (оқыту қазақ тілінде) бағдарламасындағы 5-сыныпқа арналған ұзақ

мерзімді жоспарының 1-тоқсанда берілген төменгі кестені меңгертуде «Дыбыс үндестігін» оқытқанда, латыннегізді жаңа емле ережені толықтай меңгерткен дұрыс (29-кесте. 5-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары).

29-кесте. 5-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары

2. Киіну. Сән.Талғам. Фонетика	Дыбыс үндестігі	Әдеби тіл нормалары	5.4.2.1 сөз ішіндегі және сөз аралығындағы ілгерінді, кейінді және тоғыспалы ықпал заңдылықтарына сәйкес айта білу
--------------------------------------	-----------------	---------------------	--

Берілген материалды меңгертуде жаңа емле ереженің: «Әліпбидегі әріптер атауы мен дыбысталуы» (Қ.Күдерінова); «Әліпбидегі әріп пен фонема қатынасы» (З.Базарбаева); Орфографиялық ереже. Орфографиялық нормалардың жазба тілді реттеудегі қызметі мен маңызы. Қазақ тілі емлесінің жаңа ережелері: құрылымы, жаңалығы (А.Фазылжанова) және т.б. басшылыққа алуды ұсынамыз. Ал Омоним. Синоним. Антонимдерді оқытуда «Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің бөлек жазылу себептері» емлесін басшылыққа алған дұрыс (30-кесте. 5-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары).

30-кесте. 5-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары

4. Жануарлар әлемі мен өсімдіктер дүниесі. Лексика	Омоним. Синоним. Антоним	Жазылым	5.3.6.1 мәтіндегі орфографиялық қателерді сөздіктерге сүйене отырып, түзету және редакциялау
---	--------------------------------	---------	--

«Екпін, оның түрлерін» оқытқанда «Ырғақты топ, күрделі сөзді ұластырып айту орфоэпиясы» (Л.Еспекова, Ш.Қапантайқызы); «Шетелдік сөздердің орфографиялануы» (А.Алдашева, С.Сапина); «Айтылуы бойынша жазылатын кірме сөздердің емлесін» басшылыққа алған жөн (31-кесте. 6-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары)

31-кесте. 6-сыныпқа арналған ұзақ мерзімді жоспары

2. Ұлттық және отбасылық құндылықтар. Фонетика	Екпін, оның түрлері	Әдеби тіл нормалары	6.4.2.1 екпіннің түрлерін (сөз екпіні, тіркес екпіні, логикалық екпін) сөз және сөйлем ішінде орынды қолдану
---	---------------------	---------------------	--

Латыннегізді жаңа қазақ әліпбиін меңгерткенде «Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің емлесі» сабағының жоспары (32-кесте. Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің емлесі)

32-кесте. Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің емлесі

SABAQ JOSPARY

Оқытушы:	
Сабақтың тақырыбы:	Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің емлесі
Жалпы мақсат:	* Анықтауыштық қатынас туралы түсінік беру; * Анықтауыштық қатынаста тұрған сөз тіркестерін ажыратуды дағдыландыру; * Ақпаратты қабылдай отырып, дұрыс орфоэпиямен оқуға машықтандыру; * Жазу дағдысын қалыптастыруға бейімдеу;

Сілтеме:	«Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері» 2019 жылғы 14 қаңтар. III тарау «БӨЛЕК ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ», §22.
Күтілетін нәтижелер:	1. Оқушылар анықтауыштық тіркестегі сөз тіркестерінің жаңа емлеге сәйкес , жаттығу жұмыстарын орындау арқылы жазылуын меңгереді.
Сабақтың ресурсы	Презентация, сөзжұмбақ, түрлі түсті стикерлер.
Лексикалық минимум:	Алтын сандық[алтын сандық], қара шай [Ғ қара шәй], құрақ көрпе[құрақ көрпе], ақ аю[ағаиу] сарымай[сармай], ақсақал[аҒқсақал], шайқасық [шәйғасық]
Сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдер:	«Ой шақыру», «Сұрақ-жауап», «Сәйкестендіру», «Суретпен жұмыс жасау», «Сипаттау», «Мәтінмен жұмыс», «Ән арқылы оқыту», «Сөз жұмбақ»
Сабақ бойынша мұғалім мен оқушының іс-әрекеті:	

Тапсырма	Оқытушының іс-әрекеті	Тыңдаушының іс-әрекеті
Сабақтың барысы: Ұйымдастыру кезеңі: «Сұрақ-жауап» әдісі. Мақсаты: жаңа сабаққа дайындау.	Қайырлы күн, құрметті оқушылар.	Диалог құрады. Жинақыланып, жаңа материалды қабылдауға дайындалады.
I. Оқушыларға Мақсаты: психологиялық ахуал туғызу (3 мин)	«Қосқолды жазу» тренингі	1. Белсенділік танытады. 2. Жаңа жазу дағдаларын қалыптастыруға тырысады. 3. Жаңа әріпті тануға машықтануға тырысады.
II. «Ой толғаным» тақырыпты ашу, «Сипаттау» әдісі. Мақсаты: оқушылардың айтылым әрекеті арқылы тақырыпқа бағыттау. (3мин)	Жетекші сұрақтар : * Не көріп тұрсыздар? (экранның суреттер шығарылады) * Бұл не? Ол қандай? * Осы атауларды жаңа әліпбимен жазып көрейік. Жауаптары: Altyn sandyq, qara shai, quraq kógre, aq aiú, keshki ýaqt, Ал енді мына суреттеді көріңіздер. * Осы атауларды жаңа әліпбимен жазып көрейік. Sarymai,	Тапсырманы қызығушылықпен орындайды Оқушылар экранға шығарылған суреттерді атайды. Оларды бір сын есімді пайдаланып сипаттайды. Жазады. Сұрақ қояды. Жазады. Сұрақ

	<p>aqsaqal, shaiqasyq, kúrketaýuq, balqaraǵaı.</p> <p>Сіздермен не жаздық? Сөйлем бе, сөз бе әлде сөз тіркестері ме? Дұрыс айтасыздар! Сөз де, сөз тіркестері де жазылды.</p>	<p>қояды.</p> <p>Жауап береді.</p>																		
<p>IV Мағынаны тану. Жаңа тақырып (20 мин)</p>	<p>Бүгін мен сіздерге «Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестері емлесі» тақырыбының кейбір сөздерінің жазылуына тоқталғым келедіп түр. III тарау «БӨЛЕК ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ», §22 Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестері бөлек жазылады: altyn saǵat, kiiz úı, bota kóz, qara shai, at qora, maqta may, quraq kórpe</p>	<p>Ережені жазып алады.</p> <p>Түсінбеген тұстарынан сұрақ қояды.</p>																		
<p>Тапсырма: «Сәйкестендіру» әдісі. Мақсаты: жаңа жазуды пайдаланып, жазу дағдыларын қалыптастыру.</p>	<p>Anyqtaýyshtyq qatynastaǵy sóz tirkesterin durys nusqasy men saıkestendiriniiz.</p> <table border="1"> <tr> <td></td> <td>kúmis qasyq</td> </tr> <tr> <td></td> <td>altyn alqa</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kók tý</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kirpish úı</td> </tr> <tr> <td></td> <td>aǵash astaý</td> </tr> <tr> <td></td> <td>qorqaq qoıan</td> </tr> <tr> <td></td> <td>jer úı</td> </tr> <tr> <td></td> <td>at arba</td> </tr> <tr> <td></td> <td>sary oram l</td> </tr> </table>		kúmis qasyq		altyn alqa		kók tý		kirpish úı		aǵash astaý		qorqaq qoıan		jer úı		at arba		sary oram l	<p>Оқиды, сәйкестендіреді.</p>
	kúmis qasyq																			
	altyn alqa																			
	kók tý																			
	kirpish úı																			
	aǵash astaý																			
	qorqaq qoıan																			
	jer úı																			
	at arba																			
	sary oram l																			
<p>Тапсырма. «Мәтінмен жұмыс» әдісі</p>	<p>Мátindi oqyńyz. Qaramen jazylǵan sózderdi kóshirip jazyńyz.</p>	<p>Оқиды, түсіндіре</p>																		

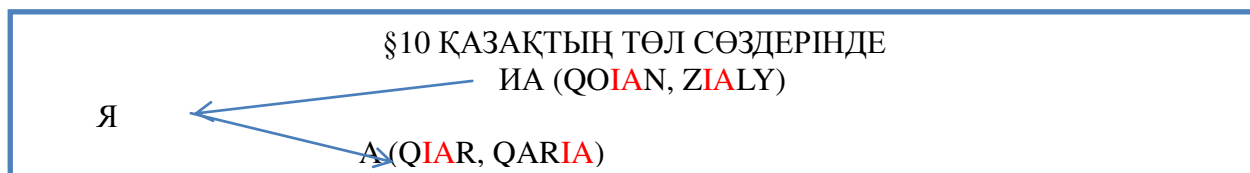
<p>Мақсаты: дұрыс орфоэпиямен оқуға үйрету</p>	<p>Halyq: "Adamnyń <u>jaqsy qasietteri</u> naǵashydan juǵady" - deidi. Munda áleýmettik shyndyqtyń kózi bar. Jiendik jasqa qaramaıdy. Munyń naǵashy-jıendik rásimderge kedergisi joq. Jıen jasyna qaraı <u>jıen aǵa, jıen ara, jıen sinli</u> t.b bolyp atalady. Jienshar (eri de, áiel zaty da) - jiennen túǵan bala. Ol da ákesi sıaqty jiendik ǵurypty jalǵastyrady. Onyń balasy jienshar, onyń balasy kógenshar, onyń balasy degenshar, onyń balasy júrejat, onyń balasy túajarat dep atalady.</p>	<p>жазады.</p>
<p>Сергіту сәті «Ән арқылы оқыту» әдісі Мақсаты: дұрыс орфоэпиямен айтуға үйрету</p>	<p>«Күміс көмей» «Әу, демейтін қазақ жок» демекші сіздерді караокемен ән айтуға шықырамын.</p>	<p>Оқиды, ән айтады</p>
<p>Тапсырма «Сәйкестендіру» әдісі. Мақсаты: сауатты жазу дағдыларын қалыптастыру.</p>	<p>Mátinniń ekinshi sóilemin jańa jazymen kóshirip jazuyz. Бөле (ер, әйел) - апалы-сіңлілі қыздардың балалары. Нағашы жұрт арқылы жалғасатын туыс қатарына жатады, бөтенге саналмайды. Олар да нағашы-жиенді адамдар сияқты бір-бірімен әзілдесіп ойнайды. Дұрыс жауабы: <i>Бөле (ер, әйел) - апалы-сіңлі қыздардың балалары. <u>Naǵashy jurtagyly jalǵasatyn túys qataryna jatady, bótenge sanalmaıdy. Олар да нағашы-жиенді адамдар сияқты бір-бірімен әзілдесіп ойнайды.</u></i></p>	<p>Оқиды, жазады.</p>
<p>Қорытындылау «Сөз жұмбақ» тәсілі</p>	<p>Тақырып бойынша қорытынды сынақ</p>	<p>Сөзжұмбақ сұрақтарына әріптер жазылған фишкаларды пайдаланып жауап береді</p>
<p>Рефлексия</p>	<p>«Алмаағаш» </p>	<p>Өз пікірлерін жазып, алма ағашына алма формасындағы стикерлерді жапсырады.</p>
<p>VIII. Үй тапсырмасын беру (2 мин)</p>	<p>Сөз жұмбақтағы сөздермен сөйлем құрап келу.</p>	<p>Үй жұмысын жазып алады. Үй тапсырмасы бойынша сұрақ</p>

Сабақтың тақырыбы: Шеттілдік сөздердің орфографиясы мен орфоэпиясы

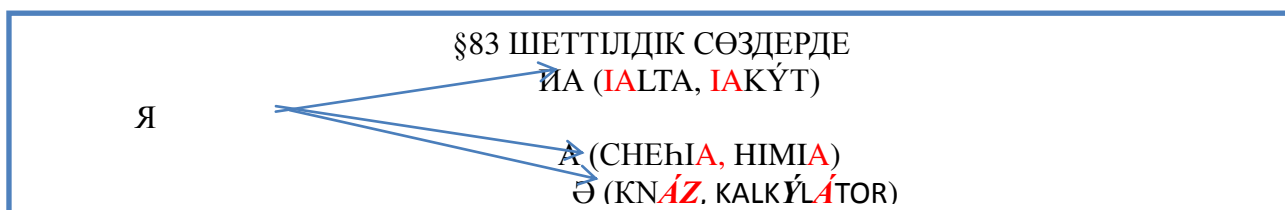
Я әрпінің қазақ әліпбиінде орын алуы. Орыс тілі арқылы келген ғылыми-техникалық терминдерді дұрыс жазу мақсатында жаңа қазақ әліпбиіне "ц", "ч", "щ", "ь", "ъ", "э", "ю", "я" әріптерін енгізу шешімі қабылданды. Осылайша, орыс графикасына негізделген жаңа қазақ әліпбиі 1940 жылы Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің Президиумында бекітілді (33-кесте. Қазақ тілінің негізгі емле ережелері)

33-кесте. Я әрпінің негізгі емле ережесі

ҚАЗАҚТЫҢ ТӨЛ СӨЗДЕРІНДЕ «Я» әрпі «ИА» және «А» әрпі болып жазылады. Ал ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДЕ «Я» әрпі «иа» және «а», «ә» әрпі болып жазылады (34-кесте. Қазақ тілінің негізгі емле ережелері).

34-кесте. Я әрпінің негізгі емле ережесі

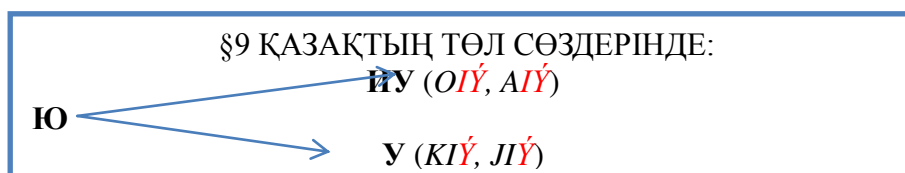
ANA ÁLDIİ (диктант)

Qazirgi tańda Eýropa men AzIanyń eń myqty neontologtary besik jyryn shala týǵan sáblerge emdik shara retinde qoldanyp keledi. Besik jyrynyń tili jeńil ári túsinikti. Sol sebepti ol balanyń ana tilin tez meńgerýine septigin tıgizip, sáblidiń tildik daǵdylaryn qalyptastyrady. SondaI-aq besik jyry sáblidiń Imýndyq júlesin qalyptastyrýǵa atsalysady. 2008 jyly túrik ǵalymdary besik jyryn tyńdaǵan balalardyń óte tózimdi bolatynyn ári vIrystyq aýrýlarǵa jaqsy tótep беретинин dáledeđi.

Besik jyrynyń áseri onyń rItmine, bolmasa sózine ǵana emes, ony aItyp otyrǵan adamnyń sezimine de baIIanysty. Besik jyrynda ananyń júregin jaryp shyqqan lebizi, úmiti, tilegi syrly sazben úllesken duǵaǵa aInalady. Besik jyrynda tutas bir halyq janynyń melodIkasy, mádenI-tarIhI qundylyqtary kórinis tabatyndyqtan, ol sáblidiń óz halqynyń bolmysymen áyez arqyly qaúyshýyna sebep bolady (78 sóz).

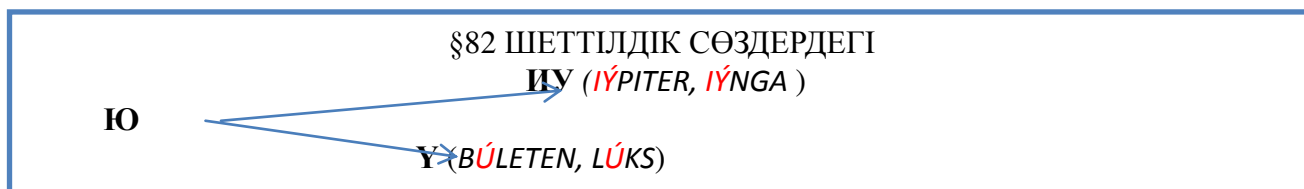
Қазақ тілінің негізгі емле ережелерін меңгертуде төмендегі кестені пайдалануға болады (35-кесте. Ю әрпінің емлесі).

35-кесте. Ю әрпінің емлесі.

Латыннегізді жаңа әліпбиді меңгертуде «Шеттілдік сөздердің берілуі» деген тарауы бар. Аталған тарауды меңгертуде А.Алдашева мен А.Сейітбекова жазған «Шетелдік сөздердің орфографиялануы»; А.Алдашева мен С.Сапинаның «Ә, Ё, Ц, Щ әріптері бар сөздердің жаңа емлесі және оларға қазақ тілі қосымшаларының жалғануы» және т.б. басшылыққа алу керек. Ю әрпінің емлесін меңгертуде төмендегі кестені басшылыққа алуға болады (33-кесте. Шетелдік сөздерде кездесетін Ю әрпі)

36-кесте. Шетелдік сөздерде кездесетін Ю әрпі

Осы ретте, Ю мен Я әріптері бар сөздердің жаңа емлесі және оларға қосымшалардың жалғануы (С.Сапина); Ъ,Ъ таңбалары бар сөздердің жаңа емлесі (А.Хабиева, С.Сапина); һ-мен жазылатын сөздердің жаңа емлесі (С.Сапина, А.Балабеков); СС, ММ, ЛЛ, ТТ, ФФ, НН, ББ, РР, ПП, ГГ, ДД, КК, УУ қосар дауыссыздармен келген сөздердің емлесі (С.Сапина, А.Фазылжанова); Қатар келген дауыссыздардың емлесі; ТЧ, ДЖ, СТ, СТЬ, ИЙ, НГ әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі (С.Сапина, А.Хабиева, С.Кенжемұратова); ОГ, РК, РГ, КС, ЛК, КЛ, НК, КТ, СК, ПТ, ФТ, НКТ әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі (А.Хабиева), Айтылуы бойынша жазылатын кірме сөздердің емлесін мектепте меңгерту кезінде мұғалім емле ережені толық меңгеріп барып соны оқушыларға меңгерту керек (37-кесте. Я, Ю әрпімен Ъ таңбасымен келетін сөздер).

37-кесте. Я, Ю әрпімен Ъ, Ы таңбасымен келетін сөздер:

Я **ia/á**

- *Ialta*
- *alians*
- *zarád*

Ь **á/ó/ú**

- *ansámbł*
- *paról*
- *múłtfilm*

Ю **iý/ú**

- *ansámbł*
- *paról*
- *múłtfilm*

Ъ **ø**

- *sýbekt*

3-сурет. Қосымшалардың жалғануы

<i>polus</i>	-tik, -ten, -ke, -ler
<i>kompiuter</i>	-lik, -den, -ge, -ler
<i>tyra</i>	-nyń, -dan, -ǵa, -men
<i>tyrmala</i>	-nyń, -dan, -ǵa, -da
<i>tutor</i>	-ǵa, -lyq, -da, -dyń
<i>valuta</i>	-ǵa, -lyq, -lar, -nyń

Iýpiter ǵalamshary
 Iýpiter – Kún júiesiniń eń úlken ǵalamshary. Ol – óte alyp ǵalamshar. Kún júiesiniń Kúnnen bastap sanaǵandaǵy besinshi ǵalamshary. Onyń massasy qalǵan ǵalamsharlardyń báriiniń

massasyn qosqandaǵydan 2,5 ese asyp túsedi. Al Jer massasynan 318 ese kóp. Iýpiterdiń kórinerlik shartabaǵy onyń sozlyńqy atmosferasynyń joǵarǵy qabaty bolady. Tipti shaǵyn teleskoptyń ózinen ǵalamshardyń analý osi boıymen 116-ǵa teń syǵylyńqy ekeni baıqalady. Ekvatorlyq shartabaqtyń diametri polıys aimaǵyndaǵysynan 1,07 ese úlken bolyp keledi.

Iýpiter Jer sınaqy batystan shyǵysqa qarai analady.

Qazaqtyń tuńǵysh múltilmi

Qazaqstan Respýblikasynyń Eńbegi sińgen óner qairatkeri, QR Memlekettik syılyǵynyń laýreaty, táýelsiz «Tarlan» syılyǵynyń iegeri, Uly Otan soǵysynyń ardageri, Ulttyq óner akademiasynyń profesory, rejısr-animator, qazaq múltiplikasiasynyń negizin qalaıshy Ámen Qaidar Máskeý qalasındaǵy Búkilodaqtyq memlekettik kinematografia institýtyn úzdik bitirip, qazaqsha múltilm shyǵarýǵa kirisken bolatyn.

Alǵashqy múltiplikasialyq týyndysyn shyǵarmas buryn ol qazaq ańyz-ertegileri men qıssa-dastandaryn oqyp, qazaq aýyz ádebietine úlken zertteý júrgizgen. «Qarlyǵash uıasyn buzýǵa bolmaıdy!» degen tyıym sózdi estip ósken ol alǵashqy týyndysyna halyq ertegisin arqay etti.

Múltilm jasaýǵa bes adamnan turatyn shyǵarmashylyq top kiristi. Az ýaqyttan keiin keıipkerler beıneleri salyndy. Múltilm múzykasy belgili sazger Nurǵısa Tilendievke tapsyryldy. Qazaqtyń tuńǵysh múltilmi ulttyq múzykalyq aspap dombyra áyenimen árlendi. Uzaqtyǵy 10 minýtqa jetetin múltilm jasaýǵa bir jarym jyl ýaqyt ketti.

Ámen Qaidardyń ulttyq múltilm túsirý týraly oıyn sol kezdegi «Qazaqfilm» kinostýdiasynyń basshysy Kamal Smayılov qoldaǵan bolatyn. Sol zamanǵy tártip boıynsha, esep berý maqsatynda múltilmdi Máskeýge jiberedi. Kóp uzamaı Máskeý qalasynan mamandar kelip, jumys barysyn óz kózderimen kórip, shyǵarmashylyq top eńbegin joǵary baǵalady. Óz kezeginde múltilm jumysy jalǵasa berdi.

Múltilm jasaý jumystary aıaqtalǵan soń, ony 1967 jyly arнай top tekserdi. Týyndy oń baǵaǵa ie bolǵan soń, ekranga shyǵyp, qazaqtyń tuńǵysh múltilminiń tusaýy kesildi.

«Qarlyǵashtyń quıryǵy nege aıyr?» tuńǵysh qazaq múltilmi jaryqqa shyqqan boıda, kórermeınderdiń ystyq yqylasyna bólene bastady. Búkilodaqtyq tusaýy kesilgen sátten bastap-aq, múltilm shetelderge usynylyp, 48 eldiń ekranyan kórsetildi.

Múltfilm 1968 jyly Leningrad (qazirgi Sankt-Peterbúrg) qalasynda ótken III Búkilodaqtyq kinofestivalde III júldeni ielense, 1975 jyly Halyqaralyq Nú-Iork múltfilmder festivalinde «Kola Praksinoskop» júldesine jeńip aldy. (270 sóz)

Жалпы жаңа ережені меңгертудің басты ерекшелігі бұл – заман талабына сай қазақ тіліне еніп жатқан тілдегі құбылыстар мен өзгерістер. Солардың бірі шетелдік сөздердің қазақ тіліне бейімделуі.

Сол секілді, оқушыларға жаңа әліпбиді меңгерткенде сол сөздердің жазылуын суреттер арқылы үйреткен де дұрыс. Бұл дегеніміз, оқушылардың көру дағдыларымен қатар сөздердің дұрыс жазылуын да есте сақтауға көмегі бар.

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдамасын басшылыққа ала отырып белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге болады.

Атап айтқанда, жазылым бойынша:

- қазақ әліпбиіндегі әріптердің танып, ажырата алады;
- әріптерді жазбаша түрімен жаза алады;
- емле ережесін меңгереді;
- жазба жұмыстарының барлық түрін сауатты орындай алады;
- жазбаша жаттығулар мен тапсырмаларды түсініп орындай алады;
- қатемен жұмыс жасап, өзін-өзі түзете алады.

Оқылым бойынша:

- қазақ әліпбиіндегі әріптердің жазбаша және баспаша түрін дұрыс ажырата алады;
- әріптердің жазбаша түрін де, баспаша түрін де оқи алады;
- нормаға сәйкес оқу дағдысын қалыптастырады;
- оқылымға арналған тапсырмаларды талапқа сәйкес орындай алады;
- латыннан кирилге, кирилден латынға оңай ауысып, тапсырмаларды дұрыс орындай алады.

Тыңдалым бойынша:

- акпаратты есту арқылы сөздің айтылу дағдысын дұрыс қалыптастырады;
- тыңдалым тапсырмаларын орындау арқылы жазу және оқу дағдысын жетілдіреді;
- тыңдаған материалды түсініп, сол бойынша берілген тапсырманы орындау дағдысы қалыптасады;

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдамасын құрастыруда басшылыққа алынатын ұстанымдар:

- дидактикалық ұстаным;
- білімді белсенді түрде меңгеру ұстанымы;
- ғылымилық ұстанымы;
- жүйелілік ұстанымы;
- меңгерілген білімнің беріктігі ұстанымы;
- қатысымдық-функционалды ұстаным;

- танымдық ұстаным;
- көрнекілік ұстанымы.

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдамасы мазмұнының басты ерекшелігі:

- жаттығуларды орындауда жеке және топтық жұмыстарға бағытталғаны;
- лексикалық минимум ескерілгені;
- тапсырмаларды беру жеңілден күрделіге ұстанымына негізделгені.

Сонымен, жоғарыдағы мақсат-міндеттер жүзеге асырылғанда, жазбаша сөйлеудің қалыптасуына түрткі болады.

Жазбаша сөйлеудің ерекшелігі:

Осыдан келіп жазылымның графикасы мен емлесіне мән берудің қажеттігі туындайды.

- әріптің, сөздің графикалық таңбасы арқылы іске асады;
- бұл графикалық таңбалар белгілі бір фонемалық, мағыналық қасиетке ие болады;
- жазылым құбылысында сөйлеу әрекетінің барлық түрі қатысады.

Жазуды меңгеруде лингвистикалық жақтан үйретілетін негізгі мәселе – орфография.

Ол – белгілі бір сөзді әріптік таңбалар арқылы дұрыс жаза білудің ережесі. Мұндай ережені игермей тұрып, жазуды да, тілді де сауатты меңгеру мүмкін емес. Осыдан келіп сауат ашудың алғышарттары шығады. Олар:

- дыбысты әріппен таңбалай білу;
- каллиграфиялық талапқа сай жазу;
- емле ережелерін дұрыс түсініп, ережеге сай жаза білу және т.б.

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдамасы арқылы латыннегізді жаңа әліпбидің емле ережесін үйретуде дағды қалыптастыру маңызды. Дағды қалыптастырудың негізгі шарттары:

1. Ережені білу;
2. Ережені қолдану тәсілдерін білу;
3. Дағды қалыптастыратын жаттығулар;

Жазу дағдысын қалыптастыру жолдары:

- лайық ережелерді пайдалану;
- тұрақты түрде жазу;
- қаламмен жазу;
- жиі жазу.

Белгілі педагог Я.А.Коменский ереже жөнінде мынадай талаптар қояды:

- әрбір ғылым өте тұжырымды, дәл ереже арқылы берілуі тиіс;
- әрбір ереже қысқа, бірақ өте айқын сөздермен баяндалуы тиіс.

Жазудың маңыздылығын түсіндіре келіп, А.Байтұрсынов: «Жаза білу үшін тілдегі дыбыстарды тани білу керек. Ол дыбыстарға арналған әріптерін

тани білу керек. Таныған әріптерін жаза білу керек. Жазған әріптерін дыбысымен атай білу керек», – дейді.

Жаттығу – оқыту әдісі, бірнеше рет қайталанатын іс-әрекет, білік пен дағдыны игеруде және олардың сапасын көтеру мақсатында білік пен дағдыны дамытуда қолданылады. Сауаттылыққа үйретуде жаттығу жұмысының мәні зор. «Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» әдістемелік ұсынымдамасындағы жаттығулардың берілуі негізгі мақсат-міндетпен толықтай сәйкес келеді.

2 Тіл мәдениеті, сөзжасам, пунктуация, терминдер, кәсіби сөздер мен диалект сөздерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

2.1 Тіл мәдениетін оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

Тіл мәдениеті халықтың жалпы мәдени дәрежесімен, әдеби тілдің қандай белесте екенімен тығыз байланысты. Халықтың жазу, әдеби мұралары, тіл жұмсау, сөйлеу өнері неғұрлым жоғары болса, әдеби тілдің мәдениеті де соғұрлым биік болмақ. Қазіргі қазақ тілі әралуан әдебиет майданында шындалған, кемеліне келген бай, мәдениеті жоғары тілдің бірі деуге болады.

Дмитрий Сергеевич Лотте терминкорға енген кірме сөздердің себептерін төмендегідей экстралингвистикалық факторлар әсерінен болатындығын атап көрсетеді:

1. Бір ұлттың екінші ұлтқа мәдени негізде әсер етуі.
2. Ауызекі және хат алмасу арқылы қарым-қатынас жасау.
3. Қандай да бір тілді үйренуге қызығушылықтың артуы.
4. Түпкі тілдің беделділігі.
5. Бөтен ел мәдениетіне әлеуметтік тұрғыдан белгілі бір тарихи уағдаластықтың (тәуелділіктің) артуы.
6. Жаңа сөз қабылдаушылардың әлеуметтік тұрғыдан тіл мәдениетіне қойған шарттары.

Оның мұндай дәрежеде болуы – совет заманының мақтанышы, лениндік ұлт саясатының іске асу нәтижесі. Сол әдеби тілді байытуда, халықтың тіл мәдениетін арттыруда қазақ баспасөзінің ролі ерекше болғаны аян.

Тіл мәдениетінің қамын жеу, сайып келгенде, тіл тазалығына, ой дәлдігіне қамқорлық жасау болып табылады. М.Горький «Тіл тазалығы үшін, мағына дәлдігі үшін, тіл өткірлігі үшін күрес – мәдениет құралы үшін күрес» деген болатын. Бұл құрал неғұрлым өткір болса, ол солғұрлым нысанаға дәл тиіп, ол солғұрлым жеңімпаз болмақ. Жаңа өскелең өмірдің мүддесіне қызмет ететін қазақ тілінің жеңімпаздық күшін арттыру үшін әлі де оның тазалығын, мағына дәлдігін күшейтіп, оны шындай түсу мақсаты қойылып отыр. Олар өзінен-өзі бола бермейді. Ол жайында сол тілдік құралдың дұрыс жұмсалыуына біздің қауымның жанашырлық ғылыми негіздегі іс-әрекеті болуға тиіс. Әдеби тіл – халық тілінің жоғарғы формасы. Оның іргесін әлі де бекемдей түсу үшін оның байлығын арттырумен қатар, жүйелілік сапасын да арттыру міндеттері қойылмақ. Әдеби тілді пайдаланушылар арасында сөздерді әркім әртүрлі жазатын, түрліше айтатын, талғамай қолдана беретіндей бағыт байқалса, әдеби тіл мәдениетінің дәрежесі онша мақтанарлық болмағаны. Біздің арамызда ондайлар жоқ емес. Әдеби тілдің жауы – анархия. Біз соған жол бермеуіміз керек (38-кесте. 5-сыныпқа арналған оқу бағдарламасы).

38-кесте. 5-сыныпқа арналған оқу бағдарламасы.

Лексика-грамматикалық бөлімдер	Грамматикалық материал	Тақырыптар/жоспардың мазмұны	Оқыту мақсаттары. Білім алушылар білуге тиісті
1-тоқсан			
1. Мәдениет:	Дауысты, дауыссыз	Тыңдалым	5.1.1.1 тірек сөздер мен ұсынылған

тіл және қарым-қатынас. Фонетика	дыбыстардың емлесі. Үндестік заңы. Орфографиялық норма	және айтылым	иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау; 5.1.5.1 тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру
		Оқылым	5.2.1.1 мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты түсіну, анықтау; 5.2.2.1 лексиканың ауызекі сөйлеу және жазба стильдік айырмашылықтарын мәтіндер арқылы тану
		Жазылым	5.3.1.1 берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру; 5.3.4.1 эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтай отырып, өзіне таныс адамды, белгілі бір мекен мен оқиғаны сипаттап не суреттеп жазу
		Әдеби тіл нормалары	5.4.1.1 қазақ тілінің дыбыстар жүйесін, үндестік заңын, емлелік ерекшеліктерін ескере отырып, орфографиялық нормаға сай жазу

Жалпы бағдарламада берілген тақырыпты меңгерту барысында «Жаңа қазақ әліпбиі таңдалуының қысқаша тарихы» (А.Сейітбекова); Әліпбидегі әріптер атауы мен дыбысталуы (Қ.Күдерінова); Орфографиялық ереже. Орфографиялық нормалардың жазба тілді реттеудегі қызметі мен маңызы. Қазақ тілі емлесінің жаңа ережелері: құрылымы, жаңалығы (А.Фазылжанова); Қазақ тілі емле ережелерінің басты және қосалқы ұстанымдарын (З.Базарбаева, Е.Әміржанова) басшылыққа алу керек.

2.2 Сөзжасамды оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

Жалпы мектептегі оқу бағдарламасын латыннегізді жаңа әліпбиге көшіргенде сөзжасамды оқыту барысында оқушыларға «сөзжасам» деген ұғымды түсіндіре келіп, жаңа ережедегі «Қосымшалар арқылы бірге жазылатын сөздердің емлесі (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); «Сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесі» (Б.Момынова, Ш.Қапантайқызы); «Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); Мағыналық өзгерістер арқылы бірге жазылатын сөздердің емлесі» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); Кіріккен сөздер құрамы мен белгілері (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы) тақырыптарын басшылыққа алу керек.

5-сыныпқа арналған оқу бағдарламасының «Әдеби тіл нормалары» бөлігіндегі 5.4.4.1 мақсатында: жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді және күрделі сөздерді ауызша және жазбаша тілдесім барысында қолдану деп берілген. Сөздің жасалу жолдарын жаңа әліпбимен меңгерткен кезде

«Қосымшалар арқылы бірге жазылатын сөздердің емлесі» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); «Сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесі» (Б.Момынова, Ш.Қапантайқызы); «Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); «Мағыналық өзгерістер арқылы бірге жатылатын сөздердің емлесі» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы); «Кіріккен сөздер құрамы мен белгілерін» (Қ.Күдерінова, Ш.Қапантайқызы) басшылыққа алған жөн (39-кесте. 5-сыныпқа арналған Қазақ тілінің оқу бағдарламасы).

39-кесте. 5-сыныпқа арналған Қазақ тілінің оқу бағдарламасы

5. Бос уақыт және хобби. Морфология	Сөздің жасалу жолдары	Әдеби тіл нормалары	5.4.4.1 жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді және күрделі сөздерді ауызша және жазбаша тілдесім барысында қолдану
-------------------------------------	-----------------------	---------------------	---

Сол секілді, 6-сыныпқа арналған бағдарламада «Орфографиялық норма», «Орфографиялық сөздік» тақырыптарын меңгерткенде, жаңа жазуға негізделген «Орфографиялық сөздікпен» қатар «Терминком» бекіткен сөздікті де басшылыққа алуға болады (40-кесте. 6-сыныпқа арналған Қазақ тілінің оқу бағдарламасы).

40-кесте. 6-сыныпқа арналған Қазақ тілінің оқу бағдарламасы

Қазақстандағы көрікті жерлер. Лексикография	Орфографиялық норма. Орфографиялық сөздік	Әдеби тіл нормалары	6.4.1.1 тақырып бойынша жеке сөздер, бірге, бөлек және дефис арқылы жазылатын сөздерді орфографиялық нормаға сай жазу
---	---	---------------------	---

Сөзжасамды оқытқан кезде жаңа латыннегізді емле ережедегі жаңалықтарды басшылыққа алып төмендігідей сабақ жоспарын да құруға болады (41-кесте. *рқ, рг, кс* әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту).

41-кесте. *рқ, рг, кс* әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту

Мұғалімнің аты-жөні:		
Күні:		
Қатысқандар:		Қатыспағандар:
Сабақ тақырыбы	<i>рқ, рг, кс</i> әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі	
Сабақ мақсаты	Оқушыларға <i>рқ, рг, кс</i> әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін дұрыс қолдана білуге үйрету және шеттілдік сөздерді жаңа емле бойынша жазуын игерту.	
Сабақтың әдісі:	Ой қозғау, түсіндіру, сұрақ-жауап. Жеке жұмыс. Бірлескен жұптық жұмыс. Топтық жұмыс.	
Құндылықтарға баулу	«Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары: тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы; қарым қатынас қабілеті;	
Сабақ барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақта жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 3 минут 1 минут	Қызығушылығын ояту: Ойжинақ кезеңі. (Оқушылар әр сөзді жаңа әліпбимен тақтаға жазады. Оқушыларға сабақтың тақырыбы, мақсаты.	Интербелсенді тақта.

<p>Сабақтың ортасы 2 минут</p>	<p>Жаңа сабақты түсіндіру. рк, рг, кс әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі жайлы мағлұматтар беру. Жаңа емле бойынша қазақ тіліне басқа тілден енген сөздердің жазылуы белгілі бір емле заңдылықтарына бағынады. Атап айтқанда <i>-рк, -рг, -кс</i> әріп тіркестерімен біткен сөздерге бірыңғай жіңішке қосымшалар жалғанады: <i>ocherk (-tiń, -i, -ke, -ter), hirýrg (-tiń, -i, -ke, -ter), sirk (-tiń, -i, -ke, -ter).</i></p>	<p>Интербе лсенді тақта</p>										
<p>5 минут</p>	<p>1-тапсырма. Ауызша жаттығу. Төмендегі сөздердің дұрыс емес нұсқасын көрсетіңіздер.</p> <table border="0"> <tr> <td>sirk + tyń</td> <td>sirk + tiń</td> </tr> <tr> <td>affiks+ti</td> <td>affiks+ty</td> </tr> <tr> <td>hirýrg+ tyń</td> <td>hirýrg+ tiń</td> </tr> <tr> <td>dendropark+qa</td> <td>dendropark+ke</td> </tr> <tr> <td>boks + tiń</td> <td>boks + tyń</td> </tr> </table> <p>2-тапсырма. Жазылым Топтық жұмыс. (Екі топ ішінен бір-бір оқушыдан тақтаға шығарылады) Сөздерге қосымша жалғап жазыңыздар.</p> <p>1-топ indeks + ... (септеу) ocherk + ... (септеу) boteks + ... (тәуелдеу) neirohirýrg+...(септеу)</p> <p>2-топ lúks + ... (септеу) kodeks + ... (тәуелдеу) radioocherk+...(септеу) kserks + ... (септеу)</p>	sirk + tyń	sirk + tiń	affiks+ti	affiks+ty	hirýrg+ tyń	hirýrg+ tiń	dendropark+qa	dendropark+ke	boks + tiń	boks + tyń	
sirk + tyń	sirk + tiń											
affiks+ti	affiks+ty											
hirýrg+ tyń	hirýrg+ tiń											
dendropark+qa	dendropark+ke											
boks + tiń	boks + tyń											
<p>5 минут</p>	<p>3-тапсырма. Оқылым Мәтінмен жұмыс. Дұрыс емес жалғанған жалғауларды табыңыздар.</p> <p>Sirk - ónerdiń óte erteden kele jatqan túri. Búkil ómirin kóship qonýmen ótkizetin sirkter de bolady. Ocherk kórkem ádebiet pen pýblisistikanyń kóp qyrly, kúrdeli janry. Búginde álem boıynsha kásibi boksqa asa kónil bólinip keledi. Qazaqstannyń hirýrgtary shetel áriptesterimen tájiribe almasıda. Hirýrg mamandyǵy – sheshimdi tez qabyldaıdy qajet etetin, bilimdilikti kóp qajet etetin jáne tájiribeni kerek etetin mamandyq.</p>											
<p>3 минут</p>	<p>4-тапсырма. «Тапқыр болсаң, тауып көр» ойын формасы. Бос орынды толтырыңыздар _ramatýrg, _fleks, _ffiks, _hirýrg, _aks, _dropark, _ehnopark, _ambýrg, _oks, _metallýrg, _renbýrg, k_ks, _mıks, _teks, _deks</p>											
<p>Сабақтың соңы 1 минут</p>	<p>Сабақты қорыту. «Сұрақ-жауап». Оқушылар өткен тақырып бойынша <i>-рк, -рг, -кс</i> әріп тіркестерімен біткен сөздерді пайдаланып бір-біріне сұрақ қояды. Өздігінен ізденуге негізделген тапсырма (үйге</p>											

	тапсырма). -рк, -рг, -кс әріп тіркестерімен біткен сөздерді (2 сөз) септік жалғауларын жалғап жазып келу.	
--	--	--

Очерк көркем әдебиет пен публицистиканың көп қырлы, күрделі жанры. Бүгінде әлем бойынша кәсіби боксқа аса көңіл бөлініп келеді. Қазақстанның хирургтері шетел әріптестерімен тәжірибе алмасуда. Хирург мамандығы – шешімді тез қабылдауды қажет ететін, білімділікті көп қажет ететін және тәжірибені керек ететін мамандық.

Ойлан тап: драматург, рефлекс, суффикс, факс, гидропарк, технопарк, Гамбург, бокс, металлург, Оренбург, кекс, комикс, ботекс, кодекс

Жаңа емле ережені меңгерткен кезде мұғалім үшін ең бастысы дұрыс сабақ жоспарын құрып, алдына қойған мақсатқа жетуде материалды шеберлікпен меңгерту. Сондықтан да төмендегі кестеде сабақ жоспарын ұсынамыз (42-кесте. -ий, -нг, -ог әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту)

42-кесте. -ий, -нг, -ог әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту

Күні:		
Тақырыбы:	-ий, -нг, -ог әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту	
Мақсаты:	Оқушыларға -ий, -нг, -ог әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін таныстыру; Оқушылардың жазылым тапсырмалары арқылы қолдағдыларын және оқылым тапсырмалары арқылы көздағдыларын қалыптастыру.	
Әдіс-тәсілдер:	Болжау әдісі, ППП (презентация – түсіндіру, практика – жаттығулар, продукт – сабақ нәтижесі)	
Көрнекіліктер:	Презентация, үлестірме материалдар	
Сабақ барысы		
Жоспарланған кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дереккөздер
Кіріспе 4 мин.	<p>I. Ұйымдастыру кезеңі. Оқушылармен танысу; Оқушылардың назарын сабаққа жұмылдыру; Оқушылардың қызығушылықтарын ояту; Топта жағымды психологиялық орта қалыптастыру.</p> <p>II. Жаңа тақырыпты болжау. Тақтада тақырыпқа қатысты бірнеше суреттер беріледі. Оқушылар берілген суреттерде қандай сөздер жасырылғанын анықтап, жазылуындағы ұқсастықтарды ажыратады. Сол арқылы жаңа тақырыпты болжайды.</p>	Презентация
	 	

Негізгі бөлім
15 мин

I. Жаңа сабақты түсіндіру.

Тірек ұғымдар:

Әріп – дыбыстың әліпбидегі графикалық таңбасы.

Дыбыс – айтылымдағы ең кіші тілдік бірлік.

Емле – жазу нормаларын қалыптастыратын ережелер жиынтығы, орфография.

Жуан дауыстылар – тілдің ұшы кейін тартылып, үсті дөңестену арқылы жасалатын дыбыс. Олар: а, о, ұ, ы.

Қосымша – сөз мағынасын өзгертетін, түрлендіретін, сөз бен сөзді байланыстыратын грамматикалық бірлік.

Түбір сөз – сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, мағыналы негізгі бөлігі.

Шеттілдік сөз – жазба тұлғаты түпнұсқасынан үлкен айырмасы болмайтын өзге тілден енген сөз.

Латын графикасына негізделген жаңа әліпби бойынша әріптер төменде келтірілген үлгі бойынша жазылады:

и, й – і

о – о

г – g

н – n

нг – ŋ

Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері. VIII тарау. Шеттілдік сөздер емлесі.

§90. **-ий**-мен аяқталған сөздердің соңында бір ғана **і** әрпі жазылады: *kalı, alıımı, natri, kafeteri, reali*.

§94. **-ог** әріп тіркесімен аяқталатын сөздерге қосымшалар жуан жалғанады: *pedagog (-tyń, -y, -qa, -tar), ekolog (-tyń, -y, -qa, -tar) filolog(-tyń, -y, -qa, -tar)*.

§97. Сөз соңындағы **-нг** әріп тіркесі **ŋ** әрпімен жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: *boýlıń (-niń, -ge, -i, -der), brifin (-niń, -ge, -i, -der), reitin(-niń, -ge, -i, -der)*.

Ескерту. Бір буынды сөздерге **нг** тіркесі жазылады: *ring, rang, sleng*.

Презентация

<https://egemen.kz/article/180567-zhanha-alipbi->

1-tapsyrma. Bilý, túsiný jattyǵý.
Mátindi oqyp, qaramen jazylǵan sózderdiń jazylýyna mán beriniz.

Marketúntiń maqsaty – taýarlardy utymdy ótkizý. **Kalı** júrek bulshyq etin qataıtady. **Treniń** ádisin alǵash bolyp amerikalyq **pedagog** Deil Karnegi qoldanǵan. Lingvisterdiń zertteyi boıynsha **sleng** sózder 13-23 jas aralyǵynda keńinen qoldanylady. Qazirgi jahandaný zamanında aýdarmashy jáne **filolog** mamandyqtary erekshe suranysqa ie. **Natri** ashlyq sary túспен janady.

2-tapsyrma. Qoldaný mentaldaý deńgeindegi jattyǵý.
Berilgen sózderge qosymshalardy jalǵap, kóshirip jazyńyz.

I топ	II топ	III топ
калий	кафетерий	натрий
маркетолог	сейсмолог	биолог
ринг	маркетинг	диалог
кремний	магний	гелий
монолог	кинолог	антрополог
брифинг	тренинг	боулинг
холдинг	сленг	рейтинг

kalı
marketolog
ring
kremni
monolog
brifiń
holdiń kafeterı
seismolog
marketiń
magni
kinolog
treniń
sleng natri
biolog
dialog
geli
antropolog
boylıń
reitiń

Орындалу барысы: Оқушылар 3 топқа бөлініп, берілген сөздерді қатесіз жазуы керек.

3-tapsyrma. Qoldaný mentaldaý deńgeindegi jattyǵý. Qatesiz jazylǵan nusqany taýyp, baǵandarǵa bólip jazyńyz.

Дұрыс нұсқасы:

-ий	-ог	-нг
калий+диң	сейсмолог+қа	маркетинг+тиң
кафетерий+ге	кинолог+тар	боулинг+ке
магний+диң	биолог+тың	рейтинг+і
натрий+мен	антрополог+қа	брифинг+ке
гелий+диң	педагог+ты	тре инг+тер

negizindegi-qazaq-tili-emlesininh-erezheleri

[Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері]

<https://kk.wikipedia.org>

https://massaget.kz/layfs_tayl/sport/bul_kyzyk/43_000/

	<p>kalı+diń kafeterı+ge magnı+diń natrı+men gelı+diń seismolog+qa kınolog+tar biolog+tyń antropolog+qa pedagog+ty marketiń+tiń boýlıń+ke reitiń+i brifiń+ke treniń+ter</p> <p>4-tapsyrma. Qoldaný mentaldaý deńgeindegi jattyǵy. <i>Көп нүктенің орнына тиісті қосымшаларды жалғаңыз.</i> Калий... денсаулыққа пайдасы өте көп. Тренинг... педагог... қатысты. Сейсмолог... ауа райын болжайды. Боксшылар ринг... көтерілді. Самат Серікті боулинг... шақырды.</p>	
<p>Қорытынды 3 мин</p>	<p>5-тапсырма. Жинақтау, бағалау деңгейіндегі жаттығу. <i>Берілген сұрақтарға дұрыс жауапты таңдаңыз. Пікіріңізді дәлелдеңіз.</i></p> <p>-ий-мен аяқталған сөздердің соңында ... әрпі жазылады. и у і ú</p> <p>-ог әріп тіркесімен аяқталатын сөздерге қосымшалар ... жалғанады. жіңішке жуан</p> <p style="text-align: center;">Дұрыс жалғанған қосымшаны табыңыз.</p> <p>pedagotúń pedagogtyń pedagogtyn pedagogtiń</p> <p>Бір буынды сөздерге .. тіркесі жазылады. -ng ń</p> <p>Дұрыс жазылған нұсқаны табыңыз. boýling boýlıń</p>	Презентация
<p>Бағалау 1 мин</p>	<p>Оқушылар өздерінің сабаққа қатысу үлгерімдерін «Блоб ағашы» арқылы бағалайды.</p>	Карточкалар
<p>Рефлексия 1 мин</p>	<p>Не білдім? Не үйрендім? Бұл не үшін керек? Оның қолданысы қандай? Бұл білімді әрі қарай қалай дамытамын?</p>	Стикерлер

	Тағы да не білгім келеді?	
Үй тапсырмасы 1 мин	Үлестіріме материал. 6-тапсырма. Жақшада берілген сөздерге қосымша жалғап, мәтінді көшіріп жазыңыз.	

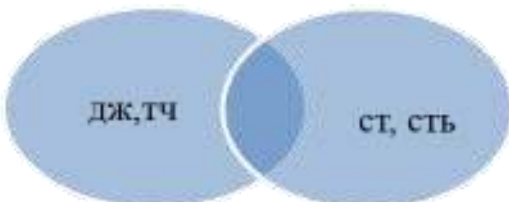
Латыннегізді жаңа әліпбиді меңгертуге арналған сабақ жоспары (43-кесте. *тч, дж, -ст, -сть* әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі).

43-кесте. *тч, дж, -ст, -сть* әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі

Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:
Сабақтың тақырыбы	<i>-тч, дж, -ст, -сть</i> әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі
Сабақтың мақсаты	Емле ережесіндегі - <i>тч, дж, -ст, -сть</i> әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту : латын қарпінде қатесіз жазуға, емлені ауызша және жазба жұмыстарда дұрыс қолдануға машықтандыру.
Сабақтың әдіс - тәсілдері	Сұрақ-жауап әдісі, миға шабуыл әдісі, ой қозғау әдісі
Жұмыс түрі	Топтық жұмыс, жеке жұмыс. Оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым.

Жоспар

Сабақтың кезеңдері	Жоспарланған жаттығу түрлері
Сабақтың кіріспесі Оқушыларға психологиялық ахуал туғызу (3 минут)	<p>Ұйымдастыру кезеңі. Амандасу. Танысу. - Сәлеметсіздер ме, оқушылар! Сабағымызды бастамас бұрын сіздермен танысып алайық! «Танысу» тренингі Алдымен оқытушы өз есімін айтады. Келесі тыңдаушы мұғалімнің атын сосын өзінің атын айтады. Топтағы оқушылар саны аяқталғанша осылай қайталанады. Мыс, Менің есімім - Жадыра, келесі тыңдаушы Жадыра – Дариға келесі Жадыра – Дариға – Маржан Танысқанымға өте қуаныштымын! Ал енді, бүгінгі қазақ тілінің жаңа әліпбиге көшуіне байланысты сіздер жаңа ережелерді меңгеріп жатырсыздар. Біздің бүгінгі тақырыбымыз сол жаңа емле ережесіндегі шеттілдік сөздердің орфографиясы бойынша болып отыр. Шеттілдік сөздер біздің тілге қалай келеді? - Адамзаттың тарихи даму үдерісінде ұлт тілдері үнемі бір-бірімен байланыста болады. Ақпараттық ағынның күшеюі, ғаламдық интернет жүйесінің пайда болуы, елдер арасындағы байланыстардың кеңеюі, әлемдік сауданың, экономиканың, ақпараттық технологиялардың дамуы біздің тілімізге жаңа сөздердің енуіне себеп болып тұр. Мысалы: <i>спортта – баскетбол, волейбол, футбол, хоккей т.с.с. информатикада – принтер, клавиатура ноутбук, сканер, интернет...</i> Ал енді тақтаға назар аударыңыздар! Тақырыпты болжау. СКЕТЧ, МАТЧ, КЛАТЧ осы үш сөзде қандай екі әріп қайталана кездеседі? Тамаша, -тч, бәрекелді, дұрыс. АЛЬПИНИСТ, СТИЛИСТ, АКТИВИСТ - ст ДЖИНСЫ, ДЖЕМ, ДЖАКУЗИ - дж ПОВЕСТЬ, ВЕДОМОСТЬ – осы сөздерде қандай үш әріп қайталана кездеседі? -сть Бәрекелді, ЖАРАЙСЫЗДАР! Ендеше бүгінгі сабағымыздың тақырыбы: Емле ережесіндегі <i>-тч, дж, -ст, -сть</i> әріп тіркестері</p>
«Ой қозғау» (3 минут)	

<p>ЖАҢА САБАҚ Тыңдалым (3 минут)</p> <p>Оқулым (3 минут)</p> <p>Жазылым (3 минут)</p> <p>Айтылым (3 минут)</p> <p>Сергіту сәті (2 минут)</p>	<p>Грамматикалық тақырыпты түсіндіру. Ережені меңгерту Ережемен танысыңыз!</p> <p>§86. <i>тч</i> әріп тіркесімен аяқталатын сөздердегі <i>т</i> әрпі түсіріліп жазылады: <i>skoch, skech, mach</i>.</p> <p>§87. <i>дж</i> әріп тіркесі бар сөздерде <i>д</i> әрпі түсіріліп, қосымшалар үндестік заңы бойынша жазылады: <i>menejer (-diń, -i, -ge, -ler), jinsi (-niń, -si, -ge, -ler), jentlmen (-niń, -i, -ge, -der)</i>.</p> <p>Бірақ <i>búdjjet, lodjy, djaz, djem</i> болып жазылады.</p> <p>§92. -ст, -сть әріп тіркестеріне біткен сөздердің соңғысы(лары) түсіріліп жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: <i>ekonomis (-tiń, -i, -ke, -ter), komýnis (-tiń, -i, -ke, -ter), manifes (-tiń, -i, -ke, -ter), týris (-tiń, -i, -ke, -ter), poves (-tiń, -i, -ke, -ter)</i>.</p> <p>Mátinnen <i>дж, ст, сть</i> árip tirkesteri bar sózderdi tabyńyzdar. Stilis-imijmeiker.</p> <p>Bul elimizdeki jańa mamandyqtardyń biri. Shashtaraz, vızajıs, stilis sekildi birneshe baǵytty qurady. Óte jeńil kásip sekildi kóringenmen, bul adamnyń tek syrtqy sulýlyǵymen ǵana emes, ishki jan dúniesiniń ereksheликтерін, temperamentin de eskere otyryp, jumys istetin kásip ieleri.</p> <p>Sondyqtan stilis-imijmeiker túster úlesimdiligin, estetika, sán tarihnyn, adamnyń fiziologialyq jáne psihologialyq ereksheликтерін tereń bilý керек.</p> <p>Atalǵan mamandyq ieleri sulýlyq salondarynda, imij, kino, teledidar, teatr stýdialarynda, jarnama jáne sán agenttikterinde, sán akademialarynda jumys isteidi.</p> <p><i>1-мансырма. Berilgen sózderdi jańa álipbimen jazyńyz, ilik septigindegi formasyn jazyńyz jáne durys oqyp shyǵyńyz.</i></p> <p><i>2-мансырма. Aýzsha oryndaımyz. Berilgen sózderdi qoldanyp, sólem qurastyryńyzdar.</i></p> <p><i>Мысалы: Sabaqtan keiin qalyp, skech дайындау керек.</i></p> <p><i>Skoch, skech, mach, menejer, jinsi, jentlmen, jersi, jip, pijak, jemper, gajet, joistik, imi, búdjjet, lodjy, djem, djaz, ekonomis, komýnis, manifes, týris, poves.</i></p> <table border="0" data-bbox="430 1321 1484 1612"> <tr> <td>Огурцы – кияр,</td> <td>Усы – мұрт,</td> </tr> <tr> <td>А граната - ...</td> <td>А груша- ...</td> </tr> <tr> <td>Мороз – аяз,</td> <td>Кобыла – бие,</td> </tr> <tr> <td>А лук – ...</td> <td>А вишня - ...</td> </tr> <tr> <td>Жираф – керік,</td> <td>Земля – топырақ,</td> </tr> <tr> <td>А абрикос - ...</td> <td>А лист - ...</td> </tr> <tr> <td>Один – жалғыз,</td> <td>Фрукт – жеміс,</td> </tr> <tr> <td>А арбуз - ...</td> <td>А овощь - ...</td> </tr> </table>	Огурцы – кияр,	Усы – мұрт,	А граната - ...	А груша- ...	Мороз – аяз,	Кобыла – бие,	А лук – ...	А вишня - ...	Жираф – керік,	Земля – топырақ,	А абрикос - ...	А лист - ...	Один – жалғыз,	Фрукт – жеміс,	А арбуз - ...	А овощь - ...
Огурцы – кияр,	Усы – мұрт,																
А граната - ...	А груша- ...																
Мороз – аяз,	Кобыла – бие,																
А лук – ...	А вишня - ...																
Жираф – керік,	Земля – топырақ,																
А абрикос - ...	А лист - ...																
Один – жалғыз,	Фрукт – жеміс,																
А арбуз - ...	А овощь - ...																
<p>Қорытындылау (2мин)</p>	<p>Венн диаграммасы Ортақ қасиеттері</p> <p>Сонымен, құрметті оқушылар, бүгінгі сабағымыздан түсінгеніміз не? - Кез келген тілде шет тілінен енген сөз кірген тілдің нормалары мен заңдылықтарына бағынып, өзгеріске ұшырайды. Яғни, айтылуы да, жазылуы да өзгереді.</p>																

<p>Бағалау (3 минут)</p> <p>Үй жұмысы</p>	<p>Дұрыс. Нақты қандай сөздер қандай өзгеріске ұшырайды? - Құрамында -тч, дж, -ст, -сть әріп тіркестері бар сөздер: Сөздің соңында -тч бар сөздерде т әрпі түсіріліп жазылады; Сөздің басында, ортасында, соңында да кездесетін дж әріп тіркесі бар сөздерде д әрпі түсіріліп жазылады; Сөз -ст, -сть әріп тіркестеріне біткен сөздердің т, ть әріптері түсіріліп жазылады.</p>		
	скотч	<i>skoch</i>	<i>skochtyń</i>
	матч		
	скетч		
	менеджер		
	джинсы		
	джентельмен		
	джем		
	джерси		
	джип		
	пиджак		
	джемпер		
	г джет		
	имидж		
	бюджет		
	лоджия		
	джаз		
	экономист		
	манифест		
	турист		
повесть			
коммунист			
<p>Өте жақсы. Тек дж тіркестері бар сөздерге қатысты қандай сөздер бұл ережеге бағынбайды дедік? - <i>búdjjet, lodjy, djaz, djem.</i> Өзін-өзі бағалау Үйге емле ережесіндегі -тч, дж, -ст, -сть әріп тіркестеріне мысалдар жазу. Сау болыңыздар. РАҚМЕТ!</p>			

Латыннегізді жаңа әліпбиді меңгертуге арналған сабақ жоспары (44-кесте. Тч, дж, ст, сть әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту).

44-кесте. Тч, дж, ст, сть әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту

Сабақ тақырыбы:	Тч, дж, ст, сть әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгерту.
Жалпы мақсат:	➤ Оқушыларға аталған әріптерге аяқталған шеттілдік сөздердің жазылуын жаңа емле бойынша меңгерту; ақпаратты қабылдай отырып дұрыс орфоэпиямен оқуға үйрету; жазу дағдысын қалыптастыруға бейімдеу;
Сілтеме:	«Жаңа әліпбидің емлесі» Егемен Қазақстан 18-қаңтар 2019 жыл
Күтілетін нәтижелер:	1. құрамында тч, дж, ст, сть әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесі туралы түсінік ала отырып, жаттығу жұмыстары арқылы тақырыпты меңгереді.
Сабақтың	Түрлі-түсті стикерлер, маркерлер, презентация

ресурсы				
Лексикалық минимум:	Менеджмент, альпинист, стилист, джем, скетч, матч, энциклопедист, ведомость, бейджик, экомонист, турист, повесть, джинсы, клатч, трест, активист, тест, колледж, джакузи,			
Сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдері:	Ой шақыру, «Сәйкестендіру» әдісі, сұрақ-жауап, «Көзбен есте сақтау» әдісі			
Сабақ бойынша мұғалім мен оқушының іс-әрекеті:				
Тапсырма	Мұғалімнің іс-әрекеті	Тыңдаушының іс-әрекеті		
Сабақтың барысы: Ұйымдастыру кезеңі:				
I. Оқушыларға психологиялық ахуал туғызу (3 мин)	1 «Жылы алақан» тренингі 2.Топқа бөлу.	1.Белсенділік танытуға шақыру. 2. Шағын топтарға бірігу.		
II.	Жаңа әліпби бойынша білімдерін тексеру	Жаңа әліпби бойынша білімдерін қорғайды. Сұраққа жауап береді.		
III. Ой толғаныс – тақырыпты ашу <i>Мақсаты: қатысушылардың айтылым әрекеті арқылы тақырыпқа бағыттау (3 мин)</i>		Тапсырманы қызығушылықпен орындайды		
IV Мағынаны тану. Жаңа тақырып (20 мин)	Жетекші сұрақтар : Суреттегі атауларды атаңыздар Сөздің құрамындағы сөздер қандай дыбыстарға аяқталып тұр? Осы атауларды жаңа әліпбимен жазып көрейік. Жауаптары: àlрınıs, túyіs, menejer, skoch. Сонымен, бүгінгі біздің сабағымыз «Шеттілдік сөздер емлесіндегі» кейбір сөздердің жазылуы. 86. Тч, 87. дж. 92 ст, сть әріп тіркестері бар сөздердің жаңа емлесін меңгереміз. Ереже жазу	Оқушылар мысалдар арқылы, тақырыпты оқулықтан оқып, меңгергендерін пысықтап, қорғайды.		
Тапсырмалар	I. Жаттығу жұмыстары «Көз қаперінде сақтау» Берілген сөздерді оқып, емлеге сәйкес жаңа әліпбимен жазыңыз. <table border="1" data-bbox="416 2022 1045 2060"> <tr> <td>1 топ</td> <td>2 топ</td> </tr> </table>	1 топ	2 топ	Дәптермен жұмыс. Мәтіндегі ст, сть, тч, дж әріп тіркестері бар сөздерді көзбен
1 топ	2 топ			

	<p>1. menejment 2. ensiklopedis 3. mach, 4. vedomos 5. povos 6. jins 7. kollej</p>	<p>skech bejik ekonomis tyris jakyzı klatch aktivis</p>	<p>жаттау арқылы жазады.</p>															
	<p>Менеджмент, альпинист, стилист, джем, скетч, матч, энциклопедист, ведомость, бейдж, экомонист, турист, повесть, джинсы, клатч, трест, активист, тест, колледж, джакузи,</p>																	
Тапсырмалар	<p>«Сәйкестендіру» әдісі. 2-жаттығу. Туісті жалғауларды тауып сәйкестендіріңіз А және В бағандарын сәйкестендіріңіз.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>А</th> <th>В</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>vedomos</td> <td>diń, i,ge, der.</td> </tr> <tr> <td>2</td> <td>kollej</td> <td>tyń, y,qa, tar</td> </tr> <tr> <td>3</td> <td>skoch</td> <td>tiń,ke, ti,ter</td> </tr> <tr> <td>4</td> <td>stilst</td> <td>ty,tyń, y,</td> </tr> </tbody> </table>			А	В	1	vedomos	diń, i,ge, der.	2	kollej	tyń, y,qa, tar	3	skoch	tiń,ke, ti,ter	4	stilst	ty,tyń, y,	<p>Топтық жұмыс.</p>
	А	В																
1	vedomos	diń, i,ge, der.																
2	kollej	tyń, y,qa, tar																
3	skoch	tiń,ke, ti,ter																
4	stilst	ty,tyń, y,																
<p>Мақсаты: Орфоэпиялық норма бойынша оқуға бейімдеу. Сабақтан алған білімдерін тексеру.</p>	<p>3 жаттығу Оқылым. Мәтінді оқыңыз. дж, ст, сть әріп тіркестері бар сөздерді табыңыздар. Мамандықтың бәрі жақсы: Стилист-имиджмейкер Бұл еліміздегі жаңа мамандықтардың бірі. Шаштараз, визажист, стилист секілді бірнеше бағытты құрайды. Өте жеңіл кәсіп секілді көрінгенмен, бұл адамның тек сыртқы сұлулығымен ғана емес, ішкі жан дүниесінің ерекшеліктерін, темпераментін де ескере отырып, жұмыс істейтін кәсіп иелері. Сондықтан стилист-имиджмейкер түстер үйлесімділігін, эстетика, сән тарихын, адамның физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерін терең білу керек. Аталған мамандық иелері сұлулық салондарында, имидж, кино, теледидар, театр студияларында, жарнама және сән агенттіктерінде, сән академияларында жұмыс істейді. https://massaget.kz/okushyilarga/jogargyi_syinyip/25823/</p>																	
Қорытынды тест	Қорытынды тест		Кahoot.com. ойнату															
Сергіту сәті	Кароке латын		Ән айту															
Рефлексия																		

VIII. Үй тапсырмасын беру (2 мин)	Тч, дж, ст, сть әріп тіркестеріне сөздер тауып жазу.	Үй тапсырмасын түртіп алады.
-----------------------------------	--	------------------------------

Сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесі.

Сабақтың тақырыбы: Сөзалды сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі - Sózaldy syñarlary bar birikken sózder emlesi

Сабақтың мақсаты: Сөзалды сыңарлары бар біріккен сөздердің емлесін (орфографиясын) үйрету, жасалу жолдарына жеке-жеке тоқталу, грамматикалық ұғымдарды сауатты, әрі дұрыс қолдана білу дағдыларын қалыптастыру және латыннегізді әліпбиде жазылу сипатын меңгерту;

Дамытушылық мақсаты: тіл үйренушілердің қазақша ойлау дағдысын қалыптастыру, ауызекі сөйлеу, шығармашылық танымдық қабілеттерін дамыту және сөздік қорларын байыту;

Құндылықтарға баулу: мемлекеттік тілге деген қызығушылығын арттыру; өзара сыйластыққа, бір-біріне құрметпен қарауға шақыру.

Сабақтың әдіс-тәсілдері: миға шабуыл, тренинг, оқылым, жазылым, сұрақ-жауап, ой қорыту.

АКТ қолдану дағдылары: слайд, интербелсенді тақта.

Сабақтың түрі: жаңа білімді меңгерту сабағы.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі.

- оқушылармен амандасу;

- оқушылардың көңілдерін сабаққа аудару.

«Сәлемдесу» тренингі

Мақсаты: Оқушылар арасында жағымды көңіл-күй қалыптастыру, бір-біріне жақындастыру.

➤ *Бір-біріңізбен жаңа танысқан адамша*

сәлемдесіңіз;

- *Бір-біріңізбен көптен кездеспеген достар сияқты сәлемдесіңіз;*
- *Бір-біріңізбен мұғалім мен оқушы сияқты сәлемдесіңіз;*
- *Бір-біріңізбен көп ұнатпайтын адамдар сияқты сәлемдесіңіз;*
- *Бір-біріңізбен бастықпен сәлемдескен сияқты амандасыңыз.*

Сабақтың кезеңдері:

1. Бағдарлау-мотивациялық кезең:

Коммуникативтік тренинг

- Сіз неше тіл білесіз?
- Сіздің ана тіліңіз қай тіл?
- Сіз үйде қай тілде сөйлейсіз?
- Сіз оқуда қай тілде сөйлейсіз?
- Сіз қазақ тілін не үшін үйреніп жүрсіз?

«Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», – демекші, тіл үйрену ешуақытта артықтық етпейді. Қазақ атамның осы сөзінің жаны бар секілді.

1. Орындаушылық-операциялық кезең.

Грамматикалық тақырыпты түсіндіру (слайдтар арқылы)

Біріккен сөздердің ерекшеліктері:

– мағынасы әртүрлі, жеке айтылғанда бір-біріне қатысы жоқ сөздерден құралады;

– жеке тұрғанда бір ұғымды береді;

– мағынасы жеке компоненттерінің мағынасына сай болмайды.

Біріккен сөздердің екі түрі бар:

– құрамына енген түбірлерінің тұлғасы сақталған;

– құрамына енген түбірлерінің тұлғасы сақталмайтын.

Біріккен сөздер тарихи құбылыс, олардың компоненттері әртүрлі сөз таптарынан, тіпті сөзалды сыңарлардан (қосымшалардан) да болады.

Түркі сөзінің құрылымы: префикс+түбір+аффикс =қазақ сөзі.

Мысалы: бей+уақыт= бейуақыт

бей+хабар= бейхабар, т.б.

Сөзалды сыңарлары шартты түрде 2-ге бөлінеді:

I топ - әсіре, бей, бір, көп, жалпы

II топ – авиа, авто, агро, анти, гидро

Сөзалды қосымшалардың бәрі кірме болып келеді. Мысалы, **бей** – көне кірме қосымша, екеуінің де бір-бірінен мағыналық айырмашылығы жоқ, биуақыт – бейуақыт; беймарал – бимарал, т.б. Ал **авто-**, **аван-**, **агро-** префикстері авангардтық, ғылыми-техникалық жаңалықтарды атайды. Бұл префикстердің қазақ сөздерімен бірігуі әлеуеті жоғары. Ал **авто-** префиксі көлік және көлікке қатысты атулар құрамында кездеседі, кейінгі келетін түбірлермен бірге жазылады: автокөлік, автотұрақ, автожуу және т.б. **Авиа-** префиксі кейінгі позициядағы компонентпен бірге жазылады, көбі аударылмайды: авиалайнер, авиарейс, т.б. **Анти-** екі түрлі ұғым тудырады: а) әлденеге қарсыласу, ә) жоққа шығару. Аталған сөзалды қосымшасымен нигилистік ағым атаулары жасалады, түбір сөздермен бірге жазылады: антипоэзия, антимузыка, т.б.

• *ásire, bir, kóp, jalpy және avia, avto, agro, aero, kino, mega, mini, radio, tele, trans, ýltra, foto, elektr* сөзалды сыңарларымен келген атаулар бірге жазылады.

Мысалы: *ásiresolshyl; birjutym, birqainatym;*

kópmánda, kópmúshe; jalpyulttyq, jalpymemlekettik,

aviabilet, aeroshana, aviareis,

agrokeshen, avtojol, megajoba, t.b.

Сондай-ақ *bei* қосымшасымен келген атаулар бірге жазылады:

beikúná

beihabar

beiyáqyt

beitarap

beimezgil

beimara

• **Макси-**, **мини-**, **мобиль-**, **супер-**, **гипер-**, **ультра-** префикстері өзінен

кейін келетін сөздермен бірге жазылады, агглютинативтік әлеуеті өте жоғары.

Осы префикстер арқылы жасалған лексиканың негізгі қорын терминологиялық, публицистикалық, мемуарлық, қоғамдық-саяси сөздер құрайды: *ультракүлгін, суперавиация, гипербелсенді, минимаркет, мегажоба, инфрақұрылым, т.б.*

Бірге жазылатын сөздердің алдыңғы сыңары тек префикс түрінде ғана емес, өз алдына жеке мағыналы сөз түрінде де болады:

кинотуынды, ультрадыбыс, фотосурет, электрсүзгі, радиохабар, т.б.

Тапсырмалар. 1-тапсырма. Берілген сөздердің жұптастырыңыз және жаңа емле бойынша жазып шығыңыз.

/жаңа емлемен жазылған дұрыс нұсқасы тақтаға анимациямен шығарылады/ (45-кесте. Берілген сөздерді жұптастыру)

45-кесте. Берілген сөздерді жұптастыру

<i>1. мега</i>	<i>а. өнеркәсіп</i>
<i>2. бір</i>	<i>ә. авиация</i>
<i>3. авто</i>	<i>б. жоба</i>
<i>4. агро</i>	<i>в. көлік</i>
<i>5. гипер</i>	<i>г. саясат</i>
<i>6. супер</i>	<i>з. қайнатым</i>
<i>7. ультра</i>	<i>д. туынды</i>
<i>8. кино</i>	<i>е. күлгін</i>
<i>9. агро</i>	<i>ж. белсенді</i>
<i>10. гидро</i>	<i>з. бекет</i>

2-тапсырма. ОҚЫЛЫМ.

Орфоэпиялық нормаға сай оқыңыз.

Radiohabaryn taratý isi bir mezigilde birneshe mindetti qatar atqarady. Agrokolledj kásibi sheberligi joǵary mamandardy dаяrlaıdy. Respýblıkamyzdyń agroónerkásip salasy kesheni ekonomıkanyń asa mańyzdy salasy. Ońtústik sharýalary úshin «Agrobanktyń» tiimdiligi zor. Gıpermátin – ózge qujattarǵa siltemelik qyzmet etetin mátin. Beimezigil shaqta kelgen kisige qazaqtyń kelinderi «nan aýyz tińiz», dep dastarqanǵa nan qoiady.

Радиохабарын тарату ісі бір мезгілде бірнеше міндетті қатар атқарады. Агроколледж кәсіби шеберлігі жоғары мамандарды даярлайды. Республикамыздың агроөнеркәсіп саласы кешені экономиканың аса маңызды саласы. Оңтүстік шаруалары үшін «Агробанктың» тиімділігі зор. Гипермәтін – өзге құжаттарға сілтемелік қызмет ететін мәтін. Беймезгіл шақта келген кісіге қазақтың келіндері «нан ауыз тиіңіз», деп дастарқанға нан қояды.

3-тапсырма. Берілген сөзалды сыңарлармен бірге жазылатын сөздерді жаңа әліпбимен жазып шығыңыз.

<i>Авто</i>	автоқалашық		агроөнеркәсіп
	автодүкен	<i>агро</i>	агрокешен
	автожарыс		агроколледж
	автозауыт		агросаясат
	автокеруен		агробанк

**4-тапсырма. Берілген атауларды мағынасына қарай сәйкестендіріңіз.
46-кесте. Атауларды мағынасына қарай сәйкестендіру**

Radiohabar	Стратосфералық немесе өте жоғары жылдамдықтағы жедел авиация
«Megaqurylys» gipermarketi	Күштік қондырғы (қозғалтқыш) көмегімен атмосферада ұшуға арналған ұшу аппараты
Agroónerkásip kesheni	Радиобайланыстың көмегімен әуе толқындары арқылы берілетін ақпараттық, қоғамдық-саяси, көркем және музыкалық хабарлар
Sýperaviatsua	Халықты азық-түлікпен, ал өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ету
Avialamer	Құрылыс-өңдеу материалдарының үлкен сауда орны

Бекіту: Топтастыру стратегиясы.

5-тапсырма. Кесте бойынша біріккен сөздерді топтастырыңыз.

47-кесте. Біріккен сөздерді топтастыру

Авто-, аван-, агро-, авиа-, анти- префикстерімен келген сөздер	bei- қосымшасымен келген сөздер	макси-, мини-, мобиль-, супер-, гипер-, ультра- префикстерімен келген сөздер

Рефлексия:

1. Бүгінгі сабақ несімен қызықты болды?
2. Қандай жаңа түсініктермен таныстыңыздар?
3. Бүгін біз қандай нәтижеге жеттік?

Біріккен сөздердің емлесін естерінде сақтаңыздар, әсіресе сөзалды сыңарлармен бірге жазылатын біріккен сөздердің жазылуын жақсы білу өте маңызды.

Үй тапсырмасы: жаңа сөздерді жаттау және 5 сөйлем құрау.

Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі. Қазақ тілінің сөзжасамында орыс тілінен калькалау арқылы сөздер біршама өзгеріс енгізгені белгілі. Аралық сөзі орыс тілінен меж, между деген тұлғалармен аударылған терминдерде көптеп кездесіп, бірге жазылатын болады. Аралық сөзінің арнайы формантқа айналуы халықаралық сөзінен бастау алып, ауыларалық, буынаралық, жоларалық, еларалық, сыныпаралық, колхозаралық, континентаралық, клеткааралық, қабатаралық, қалааралық, мекемеаралық, мемлекетаралық, облысаралық, салааралық, пәнаралық, мектепаралық сияқты атаулармен жалғасады. Аралықтың сөзжасамдық қабілеті сол ол кез келген сөзге жалғана бермейді. Сондықтан элеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси кешенді нысандар (мектеп, ауыл, мемлекет, сала) төңірегіндегі жалпы атаулар

осы формантты постпозицияда алуға бейім (4-сурет. Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі)

4-сурет. Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесі

Жаңа емле ереже негізінде «Мағыналық өзгерістер арқылы бірге жазылатын сөздердің емлесі» деген жаңа емле де бар. Осыған арналған сабақ жоспарын ұсынуды жөн көрдік.

Сабақтың мақсаты

- оқушыларға мағыналық өзгерістер арқылы бірге жазылатын сөздердің емлесін меңгерту;
- тыңдаушының өтілген материалды тиянақты меңгеруіне, жазылым және оқылым дағдысының қалыптасуына түрткі болу;
- тақырып аясында берілген лексикалық минимум арқылы тыңдаушының сөздік қорын молайту;
- мәліметті өз бетінше жинау немесе қорыту, түйіндеу дағдыларын дамыту;
- түрлі жаттығулардың көмегімен теориялық білімді тәжірибеде дұрыс қолдануға дағдыландыру.

Тілдік мақсаттар

- ✓ тыңдаушы мағыналық өзгерістер арқылы бірге жазылатын сөздерді емлеге сәйкес жазады;
- ✓ сөйлеу әрекеттері (жазылым, оқылым) тапсырмаларын шығармашылықпен орындайды;
- ✓ орфографиялық және орфоэпиялық дағдысын қалыптастырады;
- ✓ танымдық жағынан қажетті ақпараттар алады.

48-кесте. Лексикалық минимум

<i>Мінез-құлыққа байланысты сөздер</i> мысықтілеу қарынбай эпербақан бесбике бесаспап басасау безбүйрек көңтері көнекөз	<i>Ботаникалық атаулар</i> келінбармақ қоянот арамшөп бабажапырақ биеемшек ботақұлақ	<i>Ұлттық болмысымызға сай атаулар</i> қарақағаз ежеқабыл (дәст.) жаубүйрек (тағам) атбайлар ерентүз (астр.) қозыжауырын (жебе)
--	--	---

Ресурстар

- сабақтың презентациясы;
- үлестірмелі қағаздар, әліпби;
- эскиз жобасы, латын қарпіндегі караоке;
- компьютер және мультимедиялық проектор

Сабақтың әдіс-тәсілдері:

түсіндіру, сұрақ-жауап, мәтінмен жұмыс, сөздік және суретті диктант, топтық жұмыс, ой шақыру, болжау стратегиясы, кластер әдісі, білімді тестілік бағалау тәсілі

Ой шақыру. BILGENGE MARJAN!

Bounty – жомарт

Fairy – перизат

Dove – көгершін

Hyundai – бүгінгі, қазіргі

Mitsubishi – үш гауһар

Жаңа сабақпен байланыс. Болжау стратегиясы.

Сөздер қай уақытта бірге жазылады?

(Біріккен сөздерге мысал келтіріңіздер)

Eрежемен танысуңыз.

Сөздерді қашан бірге жазамыз?

➤ Сөз тура мағынасында қолданылмаса немесе екі сыңары да өз мағынасында емес, басқа мағынада қолданылса немесе бұрын көрмеген белгісіз зат атауы болса, бөлек жазылады. Мысалы: жұпарбас, жүкаяқ, еменқұлақ, жалпақшешей, кемпірауыз, қосаяқ, сарымай, жүрекжұтқан т.б.

➤ Мағыналық өзгерістер, әсіресе, жиі қайталана келе соңғы жалпы мағынадағы сыңарын түсіріп, бірге жазылады. Мысалы: қалқан тұмсық (жылан), бұзау бас (бәтіңке), ит бас (жарғанат), бұзау тіс (қамшы) т.б.

49-кесте. Berilgen sózderdi jańa álipbimen jazýñyz

жертөле	кемпірауыз	егеуқұйрық бұзаубас
жүкаяқ	қосаяқ	қосауыз
итаяқ	сарымай	бұзаутіс

саптыаяқ	ақсақал	
----------	---------	--

Бұл сөздердің дұрыс айтылуын естен шығармаңыз!

Ескерту: жүкаяқ емес, жүгаяқ!

Sózdik dıktant. Jańa álipbımen jazıńyz

Бесаспап, басасау, безбүйрек, келінбармақ, қоянот, арамшөп, бабажапырақ, ботақұлақ, биеемшек, көнекөз, көнтері

Ózińizdi tekserińiz

Besasrap, basasaý, bezbúirek, kelinbarmaq, qoıanot, aramshóp, babajapyraq, botaqulaq, bieemshek, kónekóz, kónteri

5-сурет. Sýretti dıktant. Kúrdeli ataýlar jazıńyz

Sýretti dıktant. Kúrdeli ataýlar jazıńyz.

50-кесте. Ózińizdi tekserińiz

<p>1. Бірге жазылатын нұсқаны табыңыз. А) Баян сұлу Б) Кәркен қажы С) Көне көз Д) Бас маман</p>	<p>2. Атылúy бойынша берілген нұсқаны табыңыз. А) Bespıke Б) Basasaý С) Qojjaýryn Д) Atpaılar</p>	<p>3. Minez-qulyqqa qatysty birikken sózdi tabyńyz. А) Erentúz Б) Atbailar С) Kelinbarmaq Д) Mysyqtileý</p>
<p>4. Juldyz ataýyn bildiretin birikken sózdi tabyńyz. А) Kónteri Б) Erentúz С) Ejeqabył Д) Jaýbúirek</p>	<p>5. Атылúy бойынша берілген нұсқаны табыңыз. А) Kónekóz Б) Qarymbai С) Qaraqagaz Д) Áperbaqan</p>	<p>6. Emle erejesine sai jazylǵan nusqany tabyńyz. А) Besbike Б) Kónegóz С) Atpaılar Д) Botaǵulaq</p>

Sabaqty qorytyndylaý. Klaster jasańyz

Refleksıa

Бүгін мен білдім...

Қиындық туғызды...

Енді мен...

Мен үйрендім...

Маған маңызды болып көрінді...

5-сурет. Сабақ көрнекілігі

2.3 Пунктуацияны оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

XX ғасырдың соңы және XXI ғасырдың басындағы әлемдегі саяси, экономикалық және мәдени өзгерістер, жалпы адамзат балластының ілгерілеу векторлары мен перспективалары жаһанданудың барысын аңғарта бастады. Бұл векторлар мен перспективалар ағылшын тілінің кең қанат жайып бара жатқанын және латын әліпбиінің ғаламдық саясатта да, қарапайым тұрмыста да белсенді түрде қолданыла беретіндігін аңғартты. Қазіргі деректерге сүйенсек, әлемдегі 7 млрд 450 млн адамның 48%-ы латын әліпбиін қолданады екен. Осы көрсеткішке халқы жағынан бірінші және екінші орындағы Қытай мен Үндістандағы осы әліпбидің қолданылуын айтсақ және Үндістандағы ағылшын тілінің ресми мәртебесін қоссақ, онда әлемдегі жалпы халықтың жартысынан астамы күнделікті латын әліпбиін қолданады. Сондай-ақ ғаламда ғылым мен тұрмысты қосып жіберген ақпараттандыру, кибернетика салаларындағы шартты белгілер мен таңбалардың, математика, физика, химия, биология, медицина салаларындағы латын әліпбиінің жетекшілік рөлін айтсақ, онда жаһанданудың негізгі әліпбиі – латын әліпбиі екені даусыз. Бұрын латын әліпбиін тек ғылымда, білім беруде қолданса, бүгінгі күнде халықаралық деңгейде де, тұрмыстық деңгейде де қанатын кеңге жайды (51-кесте. 5-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Төл сөз бен автор сөзінің тыныс белгілері» деп берілген.).

51-кесте. 5-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Төл сөз бен автор сөзінің тыныс белгілері» деп берілген.

10. Саяхат және демалыс. Синтаксис	Төл сөз бен автор сөзінің тыныс белгілері	Әдеби тіл нормалары	5.4.4.5 төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің жасалу жолдарын, қызметін білу, төл сөзді төлеу сөзге айналдыру; 5.4.5.5 төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің тыныс белгілерін дұрыс қолдану
------------------------------------	---	---------------------	--

52-кесте. 6-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Тыныс белгілерінің түрлері мен қызметі» деп берілген.

10. Ғылым мен технология жетістіктері. Пунктуация	Тыныс белгілерінің түрлері мен қызметі	Жазылым	6.3.3.1 ұсынылған тақырып бойынша деректер жинақтай отырып, графикалық мәтін (диаграмма, кесте, сызба) түрінде құрастыру; 6.3.4.1 эссе тақырыбынан ауытқымай, абзац түрлерін жүйелі құрастырып, көтерілген мәселе бойынша келісу-келіспеу себептерін айқын көрсетіп жазу («келісу, келіспеу» эссесі)
		Әдеби тіл нормалары	6.4.5.1 қазақ тіліндегі тыныс белгілерінің түрлері мен қызметін (даралаушы) түсіну, дұрыс қолдану

53-кесте. 7-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Сөйлем соңында қойылатын тыныс белгілер. Сөйлем ішінде қойылатын тыныс белгілер» деп берілген.

10. Ғылыми фантастика. Пунктуация	Сөйлем соңында қойылатын тыныс белгілер. Сөйлем ішінде қойылатын тыныс белгілер	Жазылым	7.3.4.1 эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, тақырыпқа байланысты берілген мәселенің оңтайлы шешілу жолдары немесе себептеріне өз көзқарасын жазу (дискуссивті эссе)
		Әдеби тіл нормасы	7.4.5.1 сөйлем соңында және сөйлем ішінде қойылатын тыныс белгілерін (даралаушы және ерекшелеуші) дұрыс қолдану

54-кесте. 7-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Сөйлем соңында қабаттасып қолданылатын тыныс белгілері» деп берілген.

9. Қазақстандағы туризм және экотуризм. Пунктуация	Сөйлем соңында қабаттасып қолданылатын тыныс белгілері	Жазылым	8.3.3.1 мәтін құрылымын сақтай отырып, графикалық мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректердің маңызды тұстарын анықтап жазу; 8.3.4.1 эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, мәселе бойынша ұсынылған шешімнің артықшылығы мен кемшілік тұстарын салыстыру, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе)
		Әдеби тіл нормасы	8.4.5.1 сөйлем соңында қабаттасып қойылатын тыныс белгілерін дұрыс қолдану

Жалпы «Пунктуацияны оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстарды» жазған кезде латыннегізді жаңа қазақ емле ережелерін меңгерткенде, «Қысқарған сөздерді тасымалдау тәртібі» (Ж.Ағабекова); «Цифрларды қолданудағы дефистің қызметін» (Б.Момынова) басшылыққа алу керек (53-кесте. Дефиспен жазылатын сөздер емлесі). Осы ретте дефиспен жазылатын сөздер емлесін ұсынамыз.

55-кесте. Дефиспен жазылатын сөздер емлесі

Күні:	
Мұғалім:	
Тақырыбы:	Дефиспен жазылатын сөздер емлесі
Мақсаты:	- Оқушыларға дефиспен жазылатын сөздердің емлесін таныстыру және меңгерту; - Оқушылардың жаңа әліпби негізінде тыңдылым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын жетілдіру.
Әдіс-тәсілдер:	Болжау әдісі, Эйлер диаграммасы, ППП (презентация – түсіндіру, практика – жаттығулар, продукт – сабақ нәтижесі) әдісі, «Ашық микрофон» әдісі, тест тапсырмалары
Ресурстар:	Презентация, үлестірме материалдар, жапсырма қағаздар (стикерлер), флипчарт
Тірек ұғымдар:	Қос сөз – бір сөздің қайталануынан не сөздердің қосарлануынан жасалған, дефиспен жазылатын күрделі сөз.

	<p>Дефис – орфографиялық белгі. Сызықша – тыныс белгісі.</p>	
Сабақ барысы		
Жоспарланған кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	
Кіріспе	<p>I. Ұйымдастыру кезеңі. 1. Оқушылармен танысу, амандасу. 2. Оқушылардың назарын сабаққа аудару. 3. Топта жағымды психологиялық орта қалыптастыру (жанымыздағы адамға қарап, күлімдеп, жағымды сөз, комплимент, тілек айтамыз). 3. Оқушылардың қызығушылықтарын ояту.</p> <p>II. Жаңа тақырыпты болжау. Презентацияда тақырыпқа қатысты жазылған бірнеше сөйлем беріледі. Оқушылар берілген сөйлемдерден ерекшеленген сөздердің қандай ортақ белгісі бар екенін анықтап, ұқсастықтарды байқайды. Соның негізінде жаңа тақырыпты болжайды. <i>1-tapsyrma. Erekshelegen sózderdi oqur, uqsastyqtaryn tabyńyz.</i> <i>Toıǵa alys-jaqyn aǵatynnyń barlyǵy jinaldy.</i> Pah-pah, myna tulpardyń shabysyn-au! Ulym byl 5-synypqa kóshti. Alystan úsh-tórt bala kórindi. <i>Zamanayı MP-pleerler satylymǵa shyqty.</i> -Қандай ерекшелік байқап тұрсыз? -Қандай ұқсастық бар? -Бүгінгі күнгі сабағымызды не туралы болады деп ойлайсыз?</p>	Презентация
Негізгі бөлім	<p>I. Жаңа сабақты түсіндіру. - Әріптестер, өзіміз анықтап алғандай, бүгінгі сабағымыздың тақырыбы: Дефис – емле белгісі.</p> <p style="text-align: center;">Дефиспен (-) жазылатын сөздер емлесі</p> <p>1. Қос сөздер дефис арқылы жазылады: - <i>lek-lek, túrli-túrli, aita-aita, kóp-kóp, qaita-qaita;</i> - <i>jalt-jult, satyr-sutyr, shart-shurt, sart-surt, tars-turs, pah-pah, pushait-pushait;</i> - <i>bir-eki, alty-jeti, úsh-tórt, otyz-qyryq, altaı-jetey, bireı-ekey;</i> - <i>ap-anyq, qur-qyzyl, sap-sary, súp-súkimdi.</i></p> <p>Бірақ <i>appaq, kókreńbek</i> болып жазылады.</p> <p>2. Араб цифрымен берілген санға қосымша дефис арқылы жалғанады, түсірілген <i>-ynshy (-nshi), -nshy (-nshi)</i> қосымшасының орнына дефис қойылады, ал рим цифрымен берілсе, дефис қойылмайды: <i>6-ǵa, 100-ge deın, 5-5-ten; 2018-jyly, 3-kireberis, 10-qazan, 2-aqpan, 16-bap, 1-úı, 9-páter, XXI ǵasyr, IV taraı.</i> Бірақ № шартты белгісімен тіркесетін араб цифрлы сан есімдер дефис арқылы ажыратылмайды: №5</p>	Презентация

buiyыq, №58 mektep, №10 poiыз.

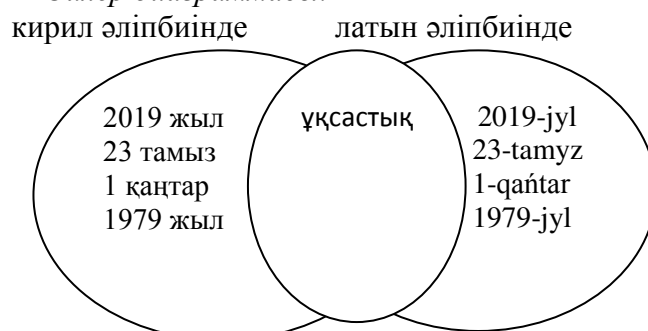
3. Цифрға тіркелетін % (*процент*), °C (Цельсий) таңбаларынан кейін жалғанатын қосымшалар дефис арқылы жазылады: *100 %-ke, 20 °C-den tómen.*

4. Кірме негіздер, аббревиатуралар мен сандардың төл және шет тілінен енген сөздермен қосарланған атаулары, сондай-ақ *ýeb, eks* сөзалды сыңарларымен келетін сөздер дефис арқылы жазылады: *kofe-breik, tok-shoy, blis-sayal, art-kafe, pop-mýzyka; MP4-pleer, SD-karta; VIP-palata, IT-tamandar, PR-menejer, ýeb-sait.*

2-тапсырма

Жаңа әліпбидің жаңалығы.

Эйлер диаграммасы.

- Екі түрлі әліпбимен жазғанда қандай айырмашылық көріп тұрсыздар?

- Осыдан қандай қорытынды шығаруға болады?

- Жаңа әліпбимен айларды, жылдарды цифрларымен қосып жазуда қандай жаңалық байқадыңыздар?

3-tapsyrma. Defispen jazylatyn jáne defispen jazylmatyn sózderdi ekige bólip jazyńyz.

№2 úi, 6 qabat, sap sary, 17 mektep, 2011 jyl, 4 synyp, shytyr shytyr, XX ǵasyr, rok mýzyka, pop art, appaq, 15 °C-den joǵary

Сергіту сәті.

«Типография» ойынын ойнату. Қадыр Мырза Әлидің «Ана тілің – арың бұл» атты өлеңінен бір шумақ өзіміз пернетақта болып басып көрейік. Әр адамға әр сөз беріледі. Сол адам сол сөзді естігенде, өз сөзін айтады.

Үтір – аяқты тасырлату,

Нүкте – шапалақ ұру.

Ана тілің біліп қой,

Еркіндігің, теңдігің.

Ана тілің біліп қой,

Мақтанышың, елдігің.

4-tapsyrma. Defispen jazylatyn sózderi bar sólem ne sóz tirkesin qurańyz.

Arman 4-synypqa oqıdy.

Aıdanyń otbasy 1-qabatta turady.

Флипчарт

	Ertai ata 1951-jyly 2-aqpanда túylǵan. Balalar avtobúsqa eki-ekiden minedi.	
Қорытынды, бағалау, рефлексия	5-tapsyrma. Bekitý, baǵalaý maqsatynda prezentasiadaǵy testiń durys jaýaptaryn qaǵazǵa jazyp, bir-birin juppen tekserip, dáledeý. Sart jáne surt sózderiniń arasyna ... дефис қойылады үтір қойылады дефис қойылмайды Durys jazylǵan nusqany tabyńyz. 1991-jyl 1991 jyl Qate jazylǵan nusqany tabyńyz. <i>alty-jeti</i> <i>súp-súkimdi</i> <i>№7-mektep</i> <i>tok-shoý</i> Jańa álipbidiń emle erejesine engizilgen jańalyqty tabyńyz: ай, жыл мен цифрдың арасына дефис қойылады қос сөздер дефиспен жазылады рим цифрымен жазылған сөз бен цифрдың арасына дефис қойылады Durys jazylǵan nusqany tabyńyz. <i>qurqyzyl</i> <i>kókpeńbek</i>	Үлестіріме қағаздар, презентация
Бағалау	Кері байланыс беру	
Рефлексия	«Ашық микрофон» әдісі Сіз сабақтан не күттіңіз? Қандай ақпарат алдыңыз? Алған ақпарат сіз үшін қаншалықты маңызды? Сізге тағы қандай ақпарат қажет?	Стикерлер

Латыннегізді жаңа әліпбидің емле ережелерін меңгерткен кезде іс қағаздарындағы даталар мен цифрлардың жазылуында да ерекшелік бар. Сондықтан да төменде ережеге негізделіп жасалған мысалдарды ұсынамыз.

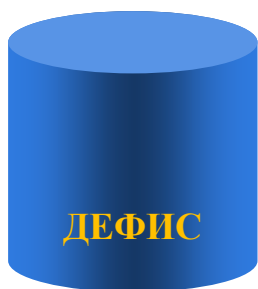
ІС QAǒAZDARYNDA SANDAR MEN DATALARDY JAŃA ÁLİPBİ ARQYLY JAZÝ

ҚЫЗМЕТТІК ХАТ МӘТІНІНДЕГІ КҮРДЕЛІ САН ЕСІМНІҢ ӘРБІР СЫҢАРЫ БӨЛЕК ЖАЗЫЛАДЫ:

Жетпіс бес. Тоғыз жүз сексен. Алты мың жиырма тоғызыншы

РЕТТІК САН АРАБ ЦИФРЫМЕН БЕРІЛСЕ, ОНЫҢ ТҮСІРІЛГЕН -ynshy (-inshi), -nshy (-nshi) ҚОСЫМШАСЫНЫҢ ОРНЫНА (-) ДЕФИС ЖАЗЫЛАДЫ, АЛ РИМ ЦИФРЫМЕН БЕРІЛСЕ, ДЕФИС

ҚОЙЫЛМАЙДЫ:

9-qatar
25-qyzmetshi
817-kórerme

XXI ғасыр
III tom
IV taraý

56-кесте. АРАБ ЦИФРЫМЕН БЕРІЛГЕН САНҒА ҚОСЫМША ҮНДЕСТІК ЗАҢЫНА СӘЙКЕС ЖАЛҒАНЫП, ДЕФИС АРҚЫЛЫ ЖАЗЫЛАДЫ, АЛ ЖАЗБАШАСЫНДА ДЕФИС ЖАЗЫЛМАЙДЫ:

Ол 15-ке toldy 12-shi тындаýшы 50-ge tarta 10-ға jýуq	Ol on beske toldy On ekinshi тындаýшы Elýge tarta Onға jýуq
--	--

57-кесте. Ай атаулары және жыл, ғасыр, қаулы, заң сияқты сөздермен тіркесіп келген реттік сан есімдер дефис арқылы жазылады

2018-жылғы 25-қыркүйек айына жағдай бойынша мемлекеттік борыш туралы оперативтік деректеме	2018-jylgy 25-qyrkúnek ayna jaǵdai boıynsha memlekettik borysh túraly operativtik derekteme
---	--

Ескерту: Ай атаулары және жыл, ғасыр, қаулы, заң сияқты сөздермен тіркесіп келген реттік сан есімдер жаңа емле шыққанға дейін дефис арқылы жазылмаған

58-кесте. Құрамында сан есімдері бар күрделі зат есімдер мен анықтауыштар

150 jylдыǵyna oraı	200 astanalыq turǵynǵa
100 kılometrlik	25 tonnalyq
<i>Ескерту: Онға дейінгі сан есімдер сөзбен жазылады:</i>	
Jeti paıyzdyq	Eki aılyq kórsetkish
Toǵyz kúndik	Bes metrlik

59-кесте. ҚОСАРЛАНҒАН БОЛЖАЛДЫҚ САН ЕСІМДЕР САНМЕН, СӨЗБЕН БЕРІЛСЕ ДЕ ДЕФИСПЕН ЖАЗЫЛАДЫ

Otyz-qyruq qyzmetshi	30-40 qyzmetshi
Shamamen alty-jeti kún	Shamamen 6-7 kún
Jırma-otyzdai adam	20-30-dai adam

60-кесте. № ШАРТТЫ БЕЛГІСІМЕН ТІРКЕСЕТІН АРАБ ЦИФРЛЫ САН ЕСІМДЕР ДЕФИС АРҚЫЛЫ АЖЫРАТЫЛМАЙДЫ:

№ 198 buıryq	Qazaqstan Respyblikasy Bilim jáne ǵylym ministriniń 2018-jylǵy 13-sáýirdegi № 198 buıryǵy
№ 259 qaýly	Qazaqstan Respyblikasy Bilim jáne ǵylym ministriniń 2015-jylǵy 23-sáýirdegi № 259 qaýlysy
№ 416-V QRZ Zańy	«Qazaqstan Respyblikasynyń memlekettik qyzmeti túraly» Qazaqstan Respyblikasynyń 2015-jylǵy 23-qarashadaǵy № 416-V Zańy

61-кесте. МЫҢДАҒАН, МИЛЛИОНДАҒАН, МИЛЛИАРДАҒАН ІРІ ДӨҢГЕЛЕК САНДАР ҚЫСҚАРТЫЛҒАН БЕЛГІМЕН

САНДАРДЫҢ ТІРКЕСУІ ТҮРІНДЕ ӘРІПТІК-САНДЫҚ НЫСАНДА ЖАЗЫЛАДЫ:

8 мың кәсіпорын	Áлемдегі 20 млн тұтынұшының экономикалық мәдениетін зерттеу.
Qazaqstanda 10 jylда 8 мың кәсіпорын пайда болды.	22 млрд адам
20 млн тұтынұшы	Sheteldik investorlar 22 млрд dollar investisia quidy.

62-кесте. ЦИФРҒА ТІРКЕЛЕТІН % (пайыз), °C (Цельсий) ТАҢБАЛАРЫНАН КЕЙІН ЖАЛҒАНАТЫН ҚОСЫМШАЛАР ДЕФИС АРҚЫЛЫ ЖАЗЫЛАДЫ:

50%-ға дейін, 150 %-дан жоғары	Elektr energiasynың ақысын 50%-ға дейін үнемдеуіге болady
25 °C-ден төмен, 1600 °C- ge дейін	Дайындалған еритінді 25 °C-ден төмен temperatýrada 24 сағат сақталady

63-кесте. ҚҰЖАТ МӘТІНДЕРІНДЕ ӨЛШЕМ БІРЛІК АТАУЛАРЫ ТОЛЫҚ ЖАЗЫЛАДЫ:

763,1 мың шаршы метр	Almatyda 2019-jyly 763,1 мың шаршы метр тұрғын үі тұрғызу жоспарланýда
64 млрд тонна	Kaspi маңы ойпатында 64 млрд тонна көмірсýтегі шикизатының қоры бар

64-кесте. ҮКІМЕТ ҚАУЛЫЛАРЫ ЖОБАЛАРЫНЫҢ МӘТІНДЕРІНДЕ АҚШАЛАЙ СОМАНЫ БЕЛГІЛЕУ САНДЫҚ НЫСАНДА ЖАЗЫЛЫП, СӨЗБЕН ТОЛЫҚТЫРЫЛАДЫ:

4358265 (төрт миллион үш жүз елу сегіз мың екі жүз алпыс бес)	Үкіметтің резервінен 4358265 (төрт миллион үш жүз елу сегіз мың екі жүз алпыс бес) теңге бөлінсін.
---	--

ТЕҢГЕМЕН ЖӘНЕ ТИЫНМЕН БЕРІЛГЕН АҚША ҮЛГІСІ ҚЫСҚАРТЫЛМАЙ ТОЛЫҚ ЖАЗЫЛАДЫ:

2018-jylғы 10-қаңтарда банктер қарыздарды қайта қаржыландыруға 22 млрд. теңге жалпы сомда 2372 өтімді қарady.

65-кесте. ЦИФРЛАРМЕН КЕЛГЕН ҚЫСҚАРҒАН ӨЛШЕМ БІРЛІК АТАУЛАРЫ ЖӘНЕ ШАРТТЫ ТАҢБАЛАР ТАСЫМАЛДАНБАЙДЫ:

240 га (240-га емес)	Egin egýмен аналýсқан шарýа қожалықтары бұгінде 240га жерге бидаі екті
70 см (70-см емес)	ABSD тиктөртburyshtың периметрі 70 см bolsa, onyң айданы қанша болady?
100 км (100-км емес)	Ushqysh 2,4 minýtta ýshaqpen 100 км qashyqtyqty ushyp ötti.

6-сурет. Ресми-іскери мәтінде жыл және жылдар деген сөздер толық жазылады

Ресми-іскери мәтінде *жыл* және *жылдар* деген сөздер толық жазылады •

Federaldy rezerv júiesiniń
paıyzdyq mólsherlemesi
2019 july 3,1, 2020 july 3,4
paıyzǵa kóteriledi degen
boljam bar

Үкімет қаулыларында және Премьер-
Министр өкімдеріне қосымшаларда,
нормативтік кесімге библиографиялық
сілтемелерде *жыл* және *жылдар* деген
сөздер қысқартылып жазылуы

Qazaqstan Respýblıkasy Joǵarǵy Keńesiniń
Jarshysy, 2006 j., N 23,
154-qujat

Жыл сөзі (толық та, қысқартылған түрінде де) дөңгелек жақшадағы дата кезінде және датаны сандық нысанда белгілеу кезінде жазылмайды «Egemen Qazaqstan» gazetiniń basylymdary budan 70 jyl buryn (1930-1940) latyn qarpinde jarıalanǵan.

2.4 Терминдерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

6-сыныпқа арналған оқу бағдарламасында «Неологизм сөздер. Термин сөздер. Диалект сөздер. Кәсіби сөздер» деп берілген тақырыптар бар (65-кесте. 6-сыныпқа арналған оқу бағдарламасы).

65-кесте. 6-сыныпқа арналған Оқу бағдарламасы.

4. Астана – мәдениет пен өнер ордасы. Лексика	Неологизм сөздер. Термин сөздер. Диалект сөздер. Кәсіби сөздер	Әдеби тіл нормалары	6.4.3.1 неологизм, термин, диалект сөз, кәсіби сөздердің қолданыс аясын түсіну және ажырата білу
---	--	---------------------	--

Берілген тақырыптарды меңгерту кезінде «Лексикаланған тұрақты тіркестердің бірге таңбалану себептері және тұрақты тіркестерден айырмашылығы» (Қ.Қалыбаева, Ш.Қапантайқызы); «Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесінің бөлек жазылу себептері» (Қ.Қалыбаева, Ш.Қапантайқызы); «Күрделі етістіктердің емлесі» (А.Жаңабекова, Ш.Қапантайқызы); «Күрделі сын есім, үстеу және есімдіктердің емлесі» (А.Жаңабекова, Ш.Қапантайқызы); «Бірғақты топ, күрделі сөзді ұластырып айту орфоэпиясын» (Л.Еспекова, Ш.Қапантайқызы) басшылыққа алған жөн.

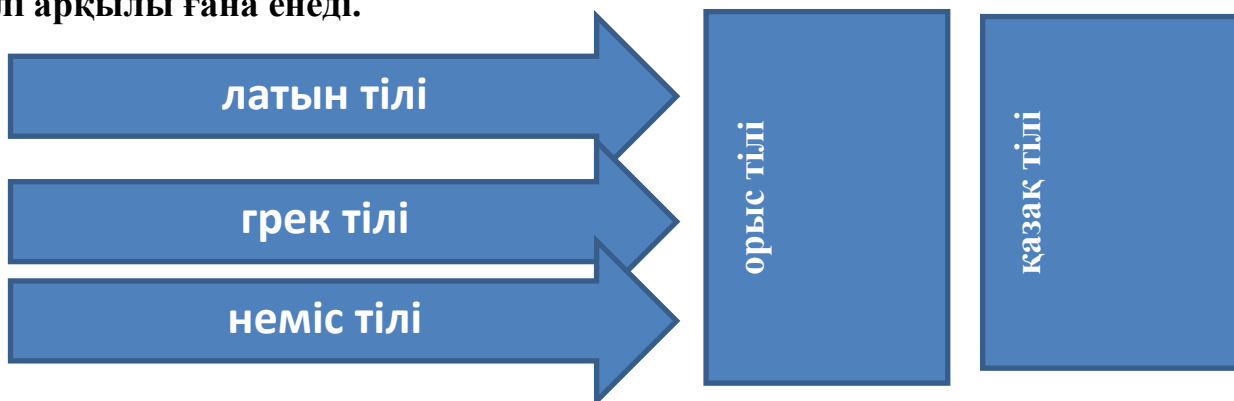
Кірме сөздер туралы түсінік. Кірме сөздер тіларалық қарым-қатынас (байланыс) нәтижесінде бір тілден екінші тілге ауысқан бөгде тілдік элементтер (сөздер, сөз тіркестері, жұрнақтар т.б.) арқылы тілімізге енген сөздер. Кірме сөздер деректерге сәйкес, әлемнің 50-ге жуық тілінен енген лексикалық бірліктер ағылшын тілінің сөздік қорының 75%-ға жуығын құрайды және әртүрлі тарихи дәуірде, сондай-ақ әртүрлі даму және тіршілік ету кезеңінде енген лексика қабатын қамтиды.

Деректерге сәйкес, әлемнің 50-ге жуық тілінен енген лексикалық бірліктер ағылшын тілінің сөздік қорының 75%-ға жуығын құрайды және әртүрлі тарихи дәуірде, сондай-ақ әртүрлі даму және тіршілік ету кезеңінде енген лексика қабатын қамтиды. Кірме сөздер тікелей, сондай-ақ делдал тілдің көмегімен енеді.

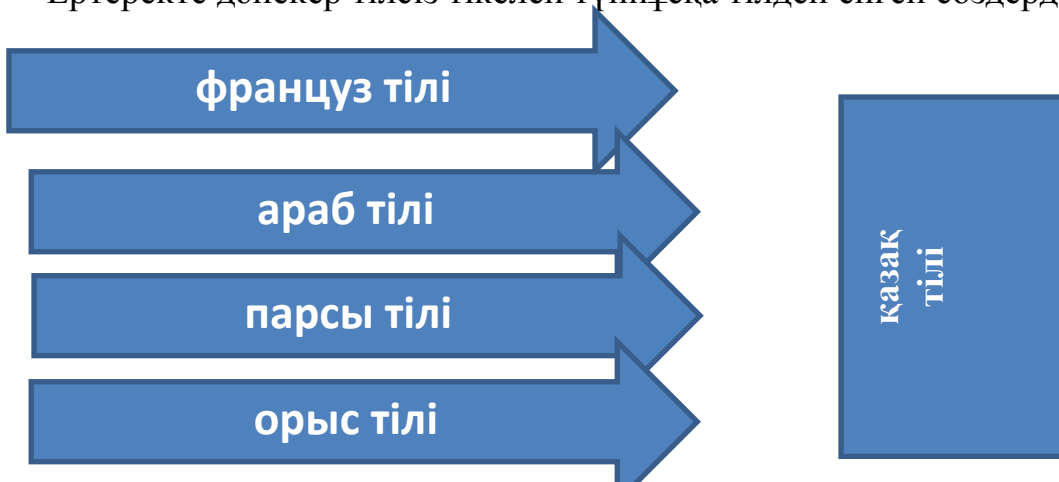
7-сурет. Кірме сөздердің қалыптасуы

Өкінішке орай 20 ғасырдан бері қазақ тілінде кірме сөздер тек орыс тілі арқылы ғана енеді.

Нәтижесінде тілдің өзіндік заңдылықтары бұзылып жатыр. Ертеректе дәнекер тілсіз тікелей түпнұсқа тілден енген сөздерде болған

Нәтижесінде қазақ тілінің өзіндік заңдылықтары сақталған. Лексикадағы кірме сөздердің енуі кезінде қолданылатын негізгі тәсілдері:

Транскрипция (фонетикалық тәсіл) – сөз бірлігінің тілімізге дыбыстық формасын сақтай отырып енуі (кейде кірме сөздің түрі енетін тілдің фонетикалық ерекшеліктеріне сәйкес аздап өзгереді).

Транслитерация – бұл шет тіліндегі сөзді жазылған қалпында өз тілімізде қолдану тәсілі: кірме сөздің әріптері ана тіліміздің әріптеріне ауыстырылады. Транслитерация кезінде сөз ана тіліміздегі оқу қағидасы бойынша оқылады.

Калькалау – кірме сөздердің тілімізге сөздің немесе сөз тіркесінің ассоциативті мағынасы мен құрылымдық моделін сақтай отырып, ену тәсілі. Шет тіліндегі сөзді немесе сөз оралымын сөзбе-сөз аудару арқылы, яғни сөздің немесе сөз оралымының морфологиялық құрылымы мен уәждемесін сақтай отырып, қабылдаушы тілдің құралдары арқылы дәлме-дәл көшіру арқылы енген кірме сөздер де калька деп аталады.

Калькалау кезінде кірме сөздің немесе сөз тіркесінің компоненттері жеке-жеке аударылып, шет тіліндегі сөздің немесе сөз тіркесінің үлгісі бойынша біріктіріледі.

Семантикалық кірме сөздер – тілімізде қолданылатын сөзге жаңа мағына, көбіне ауыспалы мағына үстелетін кірме сөздер.

Әдетте, терминдердің даму динамикасын айқындау лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларға байланысты болады. Тіл білімі саласына жататын терминология ғылымын қоғамда болып жатқан құбылыстардан бөліп қарастыруға болмайды. Себеппіз салдар болмайтын сияқты, термин де елдің саяси көзқарасымен бағыттас жүйеде дамиды немесе тоқырауға ұшырайды.

Қазақ терминологиясының даму кезеңдері үшке бөлінеді:

- I кезең. «Қазақ терминологиясының қазан төңкерісіне дейінгі және кейінгі кезеңі (1910-1935 жж.);
- II кезең. Қазақ терминологиясының жалпыкеңестік терминдер қалыптастыру кезеңі (1935-1990 жж.);
- III кезең. Тәуелсіз Қазақстан терминологиясы дамуының бағыт-бағдарын айқындау кезеңі (1990 жылдан бергі уақыт).

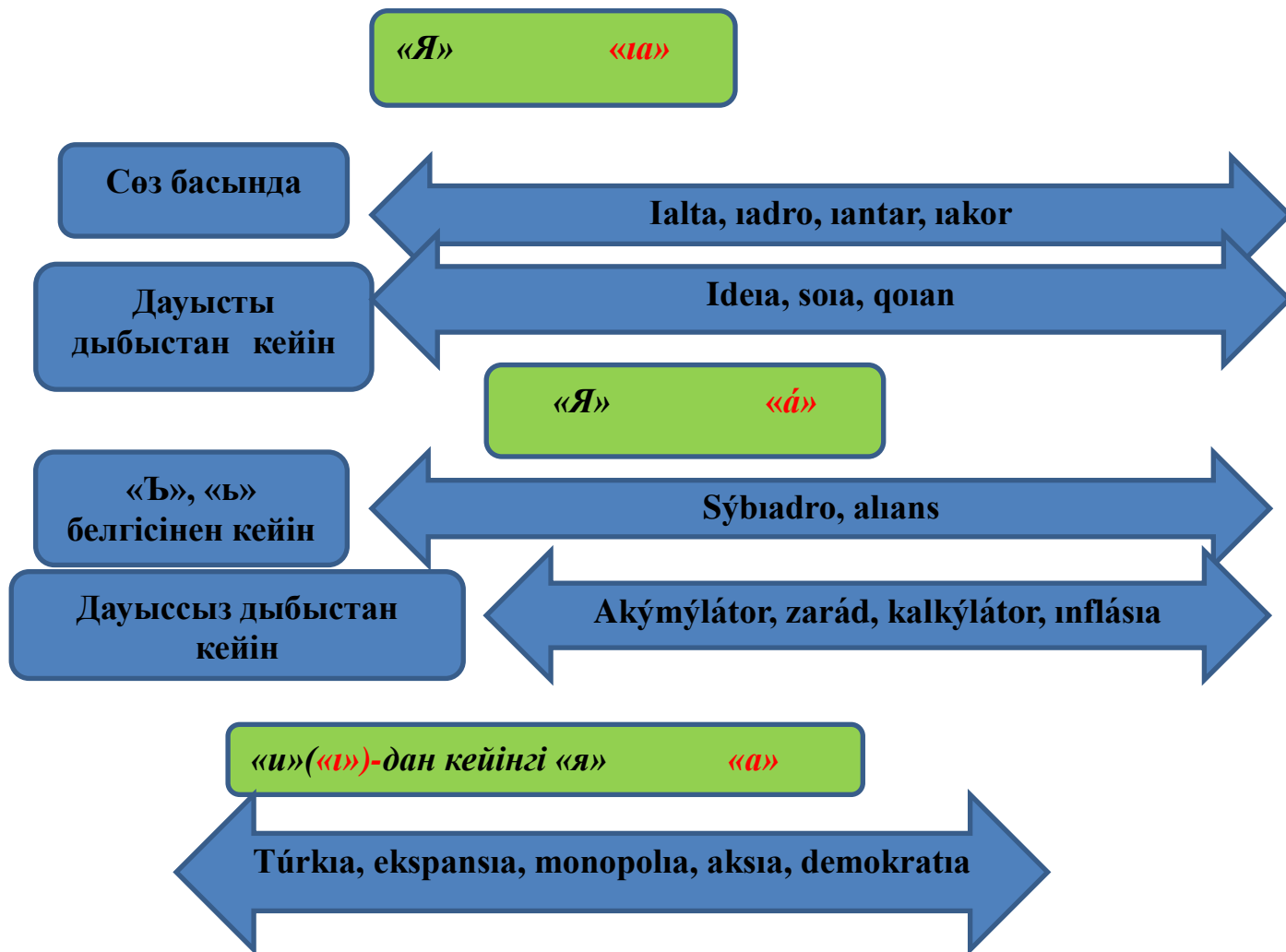
1924 жылы Орынбор қаласында «Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі» өтті. Онда Елдес Омарұлының жасаған баяндамасы негізінде терминқор қалыптастырудың алғашқы қағидаттары қабылданады. Ол қағидаттар мынадай сипатта болды:

1. Қазақша пән сөздері қазақтың өз тілінен алынатын болсын;
2. Қазақтың өз тілінен табылмаған пән сөздер, басқа түркі халықтарынан ізделінсін. Басқа түріктер тіліндегі пән сөздері – жалпы түркі сөзі болып, жат тілдің әсерінен аман болса, ондай сөздер жатырқамай алынсын;
3. Еуропа халықтарының бәріне де сіңіп кеткен жалпы жұртқа ортақ пән сөздер, қазақ тілінің заңдарына келтіріліп, бізге де пән сөз болып алынсын; ондай сөзге мағынасы дәл келетін қазақтың сөзі болса, жалпы еуропа сөзімен қазақша сөз, түбінде екеуі жалпы халықтардың талғауына түсіп, қай қолайлысы алынатын болу үшін, екеуі қатар жазылып отыратын болсын;
4. Қазақтың өз тілінен басқа тілдерден алынған пән сөздер қазақ тілінің баяндамада көрсетілген заңдарша өзгертіліп алынсын;

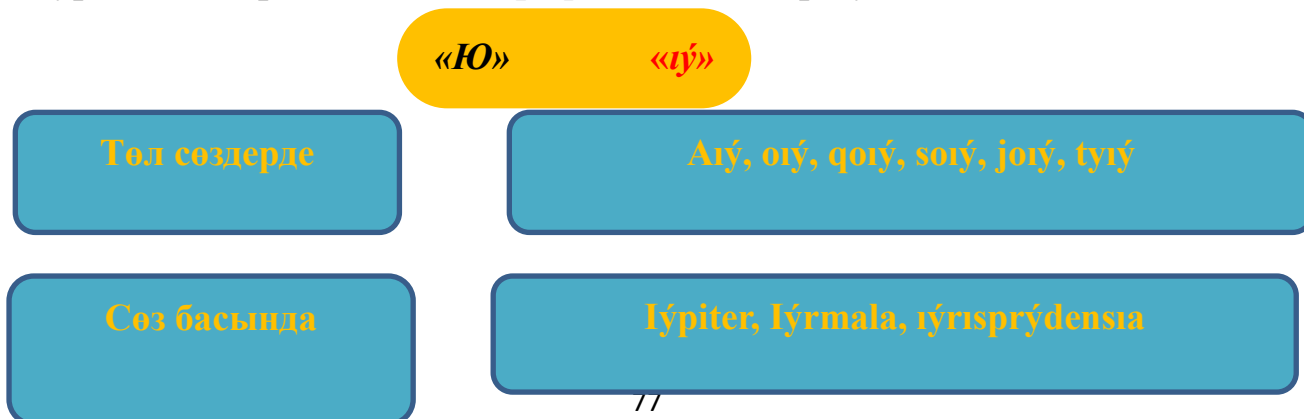
5. Қазақша пән сөздерін тексеріп қабылдап алатын орын, қазақша білім кеңесі, жалпы қазақ халқы үшін жалғыз болсын. Пән сөздер әуелі білім кеңесінің жанында әр пәннің мамандарынан сайлаған, әр пәннің өзіне дербес комиссияларда тексерілетін болсын. Комиссияның қабылдап алған сөздері баспа жүзінде жарияланып, көптің сынына түскеннен кейін, білім кеңесінің қарауына тапсырылып, содан бекіп шығатын болсын;

6. Қазақша сөздер әліпби ретінде тізіліп, сөздік болып шығарылсын, - делінген.

LATYN GRAFIKASY NEGİZİNDEGİ TERMİNDERDİŇ ORFOGRAFIASY
8-сурет. «Я» әрпінің латын графикасында берілуі

9-сурет. «Ю» әрпінің латын графикасында берілуі

«Ю» «í»

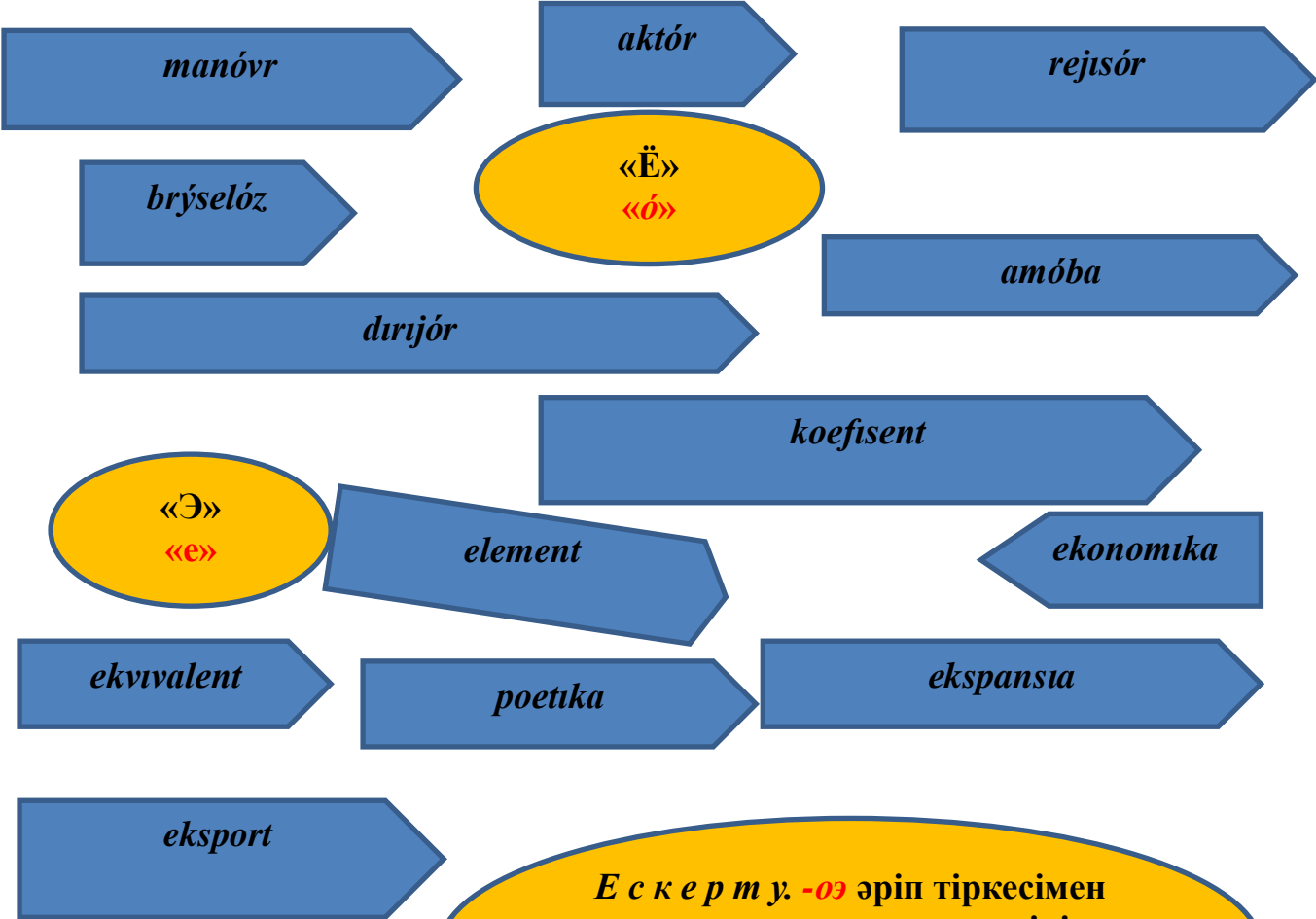
Дауыссыз дыбыстан кейін

absalút, valúta, sýjet búdjet, búrokratia

«Ъ», «ь» белгісінен кейін

komputér, tútor, konúktýra, sýta

10-сурет. «Ë» әрпінің латын графикасында берілуі

«ц»/«сц»

«s»

sirk, sífr, sílindr, sírkýl
proporsional, abzas, kvars, konstitýsia
senarı, abses, inflásia, aksia
«цц» «ts»

Nitsa, pitsa,

11-сурет. «Shsh» мен «Sh»-ның латын графикасында берілуі - ның

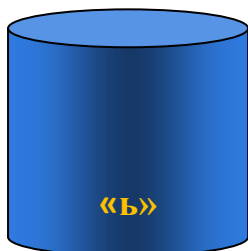

«ТЧ»

«Т»

skoch, skech, mach

Жіңішкелік белгісі (ь) бар буынға жіңішке дауыстылардың әрпі жазылады, қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп жалғанады, жіңішкелік белгі (ь) ескерілмейді

alternativ
oftálmolog
últrásáyle

bron
monastyr
gýash

«ь» келген буын құрамында «e», «i» әріптері бар сөздерде

«ь» ескерілмейді, қосымшалар түбірдің

соңғы буын үндестігіне сәйкес жалғанады:

akvarel, lager, barelef, bager film, atele

Ономастикалық атаулар мен кейбір мағынасына нұқсан келетін сөздерде

«ь»

«i»

Pier, piesa, le

12-сурет. «дж» мен «д»-ға аяқталатын сөздердің жазылуы.

Сөз ортасындағы қайталама

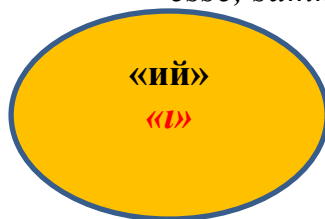
сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, гг, дд, кк, уу дыбыстарын білдіретін әріптердің бірі түсіріліп жазылады:

*profesor, prosesor, asonans, dısonans, dissident
ımyńogen,
simetria, amıak, anagram, kardıogram
anotasia,
korektor, korozia, presýpozısia,
abreviatýra*

Сөз мағынасы өзгертін жағдайда

сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, гг, дд, кк, уу әріптері сақталады:

*esse, sammit, mılıgramm, ırrasional
natri
realı
glosarı
ekvivalent
kalı
alúminı
komentarı*

«-cm, -cmь, -zd»   «-c, -z»
*jýrnalı, ensıklopedı, vedomos,
siez*

«-н2»   «ń»

dempń,
reitiń, brifiń, reitiń

«w»   «ý»

ýatsap, ýıkıpedia, ýeb-sait

2.5 Кәсіби сөздерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

Халықаралық деңгейде латын әліпбиі ірі бизнес жобалардың, әлемдік брендтердің таңбалық белгісі және халықаралық поштаның, әуе, теміржол, автомобиль қатынасының негізгі әліпбиі болды. Тіпті қай мемлекеттің азаматы екендігіне қарамастан төлқұжат міндетті түрде латын таңбалары арқылы да жазылып жүргенін жақсы білеміз. Себебі ХХІ ғасырда адамзат етене, тым жақын экономикалық жағынан да, мәдени жағынан да араласа бастады. Осы

араласуды қамтамасыз ететін халықаралық виза режимі осы әліпбиде жүзеге асырылады.

Ғаламдық жаһанданудың нақты, кең көрінісі – ақпарат алмасуы. Әсіресе интернет жүйесі арқылы ақпарат алмасуда латын әліпбиінің үлесі тіпті зор. Интернет домендер, компьютерлер мен смартфондардағы шартты белгілер латын әліпбиінде. Яғни, әлемнің қай түкпіріндегі адам болсын өзіне қажетті ақпаратты іздегенде осы әліпбиге жүгінеді. Әліпбимен бірге негізінен ағылшын тілінде пайда болған ұғымдар мен терминдер де латын әліпбиі нұсқасында біздің пайдамызға жарап келеді. Сол себепті де, әсіресе жастар латын әліпбиін қолдануды жеңіл, әрі қолайлы көреді. Сонымен бірге америкалық, батыстық өмір салтының белең алуы да бұл әліпбиді танымал етеді. Мәселен, ағылшын тіліндегі музыка, Голливуд фильмдері, брендтік тауарлар деген сияқты.

Қазақстанның кәсібі мен мал шаруашылығының түрі өте көп. Қазақ халқы – мал мен егінді ежелден кәсіп еткен ел. Осыған байланысты белгілі бір кәсіппен айналысатын жерлерде сол кәсіпке лайықты сөздер мен сөйлемшелерді осы шаруашылықтың түрлерімен тікелей айналысатын адамдар ғана өздері түсінісе алады.

Кәсіпке байланысты қолданылатын қазақ тіліндегі мұндай кәсіби сөздерді шамамен төмендегідей топтарға бөлуге болады:

Бау-бақша, суармалы егіске байланысты кәсіби сөздер: атыз, қарық, нәк, кемпір қауын, жерді ызалау, қауынды тігу және т.б.

Балық шаруашылығына байланысты сөздер: жылым, сүзекі, бүркеніш, қаяз, қарма, шөктірме, азна және т. б.

Мақта шаруашылығына байланысты кәсіби сөздер: көсек, күнжара, қауашақ қоза, көсектеу, шит егу, сүдігер айдау және т.б.

Сөзсоңы сыңарлары бар біріккен сөздер емлесімен қатар сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесін де жаңа емле ережеде меңгерту сабақтары (23-сурет. Сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесі)

13-сурет. Сөзалды сыңарлары бар күрделі сөздер емлесі.

*Аñ, қус, ósimdikterdiñ
kúrdeli ataýларыnyñ
emlesi*

Қазақ тіліндегі өсімдік, құс жәндік атаулары көбінесе **екі сыңардан** тұрады.

Кемінде екі компоненттен тұратын атаулардың емлесіне қағисты мынадай жайттар бар:

- өсімдік құрама атауының соңғы сыңары **шөп, көк, от, құрақ, шалғын, қурай, ағаш, егін** тәрізді жалпы, дерексіз сипаттағы сөздер болып келсе:

• **айдаршөп, қараот, балқырай, сарағаш**

- өсімдік, жануар, аң-құс атауларының бірінші сыңары **аң, қара, сары, көк, жасыл, ала, боз** түс атаулары мен келсе:

• **көкқутан, ақшабаяқ, сарыгүл, қарағаш**

- өсімдік атаулары **(тамыр, зәрт, сабақ, жеміс, қат, аяқ, жапырақ, гүл, тікен, бұта)**, яғни жалпыға ортақ бүтіннің бөлшегі болып келсе:

• **бөрігүл, бөріжеміс, аялжапырақ, бозтікен**

- бірінші сыңары **мал, аң, құс** жалпы атаулары **(қой, сиыр, аю, қоян)** болмаса **тау, шөл, құм, дала** сияқты сөздер, екінші сыңары нақты өсімдік, аң-құс аты болса:

• **сиыржоңышқа, қойқарақат, итбүлдірген**

- екі сыңары да, кейде бір сыңары өз дербестігінен айырылып, не ауыспалы мағынада қолданылса:

• **түйетабан, қулынөмбес, қуртқашаш**

- үш құрамадан тұратын өсімдік, жануар, аң-құс атауларының алдыңғы екі сыңары бірігіп жазылады:

• **ақбас сиыр, сарыбас жылан**

Duryq nusqasy

қоянқұйрық	қойаңқырық
балқурай	балқырай
түйетабан	түйетабан
бұлдырық	бұлдырық
қойқарақат	қойқарақат
итбүлдірген	итбүлдірген
таспажоңышқа	таспажоңышқа
қараөрік	қараөрік
тасбақа	тасбақа

2 - тарауына. Түсіп қалған әріптерді орнына қою, jaña әйрәбімен jazы.

қоянқұйрық	
балқурай	
түйетабан	
бұлдырық	
қойқарақат	
итбүлдірген	
таспажоңышқа	
қараөрік	
тасбақа	

3 - тарауына: Мәтінді оқып, аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларын табамыз.

Қорғалжың қорығы Қорғалжың мемлекеттік табиғат қорығы Астана қаласының оңтүстік-батысынан 130 км. қашықтықта орналасқан. Қорық фламинго, бұрша пелікан және тағы да басқа құстардың мекендеуіне сәйкес батпақты жерлерді сақтап қалу мақсатымен 1968 жылы құрылды. Қорық жерінде қалпақты саңырауқұлақтар микробыотының 63 түрін кездестіруге болады.

Қорық аумағында қазіргі 299 түрлі тіршілікші. «Қызыл Кітапқа» енгізілген құстар санының 32 түрі мекендеседі. Қорықта қызыл кітапты құстардың ішінен шамамен 26 түрі кездеседі. Жалпы құстардың 112 түрі, соның ішінде 4 саңырауқұлақ, 1 гадар, 3 өскөк арақты құстар, 9 сарақашақтылар, 1 фламинго, 28 пластинатансықтылар, 6 бақташылар, 3 тырналар, 42 балшықшылар, 15 шәғала мен бізтансықты шәғалалар бар. Қазақстан бальғынын шамамен 1988-ж. ағса басым бөлігі мәлікә бальғы, алабуға, шаортан.

5 - tapsytma. Kúrdeli sózderdi qurastyryp, jańa áliptiimen jazymyz.		Dúrys nusqasy.	
ит	қурай	итмұрын	itmuryń
қары	мұрын	қараөрік	qaraórik
таң	бұға	таңқурай	tańqýrai
қызыл	көк	қызылағаш	qyzylaǵash
балдыр	өрік	балдыркөк	baldyrkók
боз	торғай	бозторғай	boztorgai
ала	торғай	алабұға	alabuǵa
қызыл	гүл	қызылторғай	qyzyltorgai
		райхангүл	raihanǵúl

Латыннегізді жаңа емле ережедегі тағы бір өзгеріс, бұнда **аң**, **құс**, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесі жеке берілген. Аталған емлені

Қ.Күдерина мен Ш.Қапантайқызы құрастырған емлеге сүйену керек (45-кесте. Аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесі).

66-кесте. Аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесі

Пәні:	Қазақ тілі
Сабақтың тақырыбы	Аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесі
Сабақты мақсаты	Аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесін меңгеру
Сабақтың кіріспе кезені	Амандасу. Оқушылар назарын өзіне аудары. Оқушылар бүгінгі сабағымызды табиғатқа саяхат жасаумен бастайық.
Жаңа тақырып	Сонымен барлығымыз көзімізді жұмамыз. Енді көз алдымызға орман және аң, құс, өсімдіктерді елестетеміз. Көзімізді ашпастан сол қалпында айтамыз мысалы мен бұлбұлдың сайраған дауысын естіп тұрмын. - Ал сендер не естіп, елестетіп тұрсындар ма? - Иә. Енді көзімізді ашамыз. Тақтаға назар саламыз. Қандай аң, құс, өсімдік көріп тұрсындар? Таутеке (аң), Сарықұс (құс), Айдаршөп (өсімдік). <u>Сонымен бүгінгі тоқталатын тақырыбымыз</u> <u>аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесімен</u> <u>таңысамыз.</u> <u>Қазақ тіліндегі өсімдік, құс және жандік атаулары көбінесе екі</u>

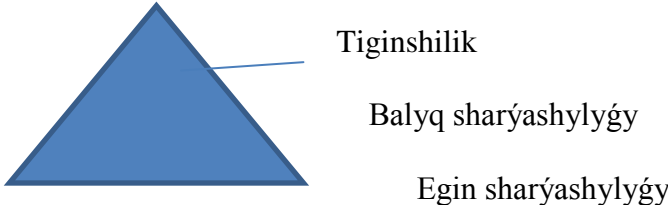

	<u>сыңардан тұрады.</u> <u>Кемінде екі компоненттен тұратын атаулардың емлесіне қатысты мынадай жайттар бар:</u>
Жаңа тақырып	Кемінде <u>екі компоненттен тұратын</u> есімдік атауларына назар аударайық.
Схема	1. Өсімдік құрама атауының <u>соңғы сыңары</u> шөт, көк, от, құрақ, шалғын, қурай, ағаш, егін тәрізді жалпы, дерексіз сипаттағы сөздер бірге жазылады. Мысалы: айдаршөп, караот, балқурай, сарағаш
Схема	2. Өсімдік, жануар, аң-құс атауларының <u>бірінші сыңары</u> ақ, қара, сары, көк, қызыл, ала, боз тәрізді түс атауларымен келетін терминдер бірге жазылады. Мысалы: көкқұтан (құс), ақшабақ (балық) сарыгүл (өс.), қарағаш (өс.).
Схема	3. Өсімдік мүше атаулары (тамыр, мұрт, сабақ, жеміс, қат, жидек, жапырақ, гүл, тікен, бұта), яғни <u>жалпыға ортақ бүтіннің бөлшегі болып келсе</u> сөздер бірге жазылады. Мысалы: бөрігүл, бөріжеміс, айылжапырақ, бозтікен
Схема	4. <u>Екі сыңары да</u> , кейде <u>бір сыңары</u> өз дербестігінен айырылып, не ауыспалы мағынада қолданылса онда бірге жазылады. Мысалы: түйетабан, құлынембес, далантопшы, құртқашаш
Схема	5. <u>Бірінші сыңары</u> мал, аң, құс жалпы атаулары (қой, сиыр, аю, қоян, аю, қоян), болмаса тау, шөл, құм, дала сияқты сөздер <u>екінші сыңары нақты өсімдік</u> , аң-құс аты болған жағдайда бірге жазылады. Мысалы: құмбетеге, сиыржоңышқа, қойқарақат, итошаған, итбүлдірген
Схема	6. <u>Үш құрамнан тұратын</u> өсімдік, жануар, аң-құс атаулардың алдыңғы екі сыңары бірігіп жазылады. Мысалы: ақбас сиыр, сарыбас жылан
1 тапсырма Айтылым	Аққайын, ақшабақ, ақбөкен, ақиық
2 тапсырма Жазылым	Түсіп қалған әріптерді орнына қойып, жаңа әліпбиімен жазамыз. қоянқұйрық - qoianquıryq балқурай - balqúrai түйетабан - túietaban бұлдырық - buldyryq қойқарақат - qoiqaraqat итбүлдірген - itbúldirgen таспажоңышқа - taspajońyshqa қараөрік - qaraórik тасбақа - tasbaqa
3 тапсырма Оқылым	Келесі тапсырма мәтінді оқу. Қорғалжын қорығы Қорғалжын мемлекеттік табиғат қорығы Астана қаласының оңтүстік-батысынан 130 км. қашықтықта орналасқан. Қорық фламинго, бұйра пеликан және тағы да басқа құстардың мекендейтін сулы-батпақты жерлерді сақтап қалу мақсатымен 1968 жылы құрылды. Қорық жерінде қалпақты саңырауқұлақтар микробиотының 63 түрін кездестіруге болады. Қорық аймағында құстың 299 түрі тіркелген. «Қызыл

	<p>Кітапқа» енгізілген құстар санының 32 түрі мекендейді. Қорықта қызыл кітапты құстардың ішінен шамамен 26 түрі кездеседі. Жалпы құстардың 112 түрі, соның ішінде 4 сұқсыр үйрек, 1 гагар, 3 ескек аяқты құстар, 9 сирақаяқтылар, 1 фламинго, 28 пластинатұмсықтылар, 6 бақташылар, 3 тырналар, 42 балшықшылар, 15 шағала мен бізтұмсықты шағалалар бар. Қазақстан балығының шамамен 10% -ы, яғни басым бөлігі мөңке балық, алабұға, шортан.</p> <p>саңырауқұлақтар, сирақаяқтылар, пластинатұмсықтылар, бізтұмсықты шағалалар, алабұға</p>																		
Сергіту сәті 4 тапсырма	Өсімдік атауларынан жалпыға ортақ бүтіннің бөлшегі болып келетін «Гүл» сөзін алып күрделі сөздер құраймыз.																		
5 тапсырма	<table border="0"> <tr><td>итмұрын</td><td>itmuryн</td></tr> <tr><td>қараөрік</td><td>qaraórik</td></tr> <tr><td>таңқурай</td><td>tañqýrai</td></tr> <tr><td>қызылағаш</td><td>qyzylaғash</td></tr> <tr><td>балдыркөк</td><td>baldyrkók</td></tr> <tr><td>бозторғай</td><td>boztorғai</td></tr> <tr><td>алабұға</td><td>alabuға</td></tr> <tr><td>қызылторғай</td><td>qyzyltorғai</td></tr> <tr><td>райхангүл</td><td>rahangúl</td></tr> </table>	итмұрын	itmuryн	қараөрік	qaraórik	таңқурай	tañqýrai	қызылағаш	qyzylaғash	балдыркөк	baldyrkók	бозторғай	boztorғai	алабұға	alabuға	қызылторғай	qyzyltorғai	райхангүл	rahangúl
итмұрын	itmuryн																		
қараөрік	qaraórik																		
таңқурай	tañqýrai																		
қызылағаш	qyzylaғash																		
балдыркөк	baldyrkók																		
бозторғай	boztorғai																		
алабұға	alabuға																		
қызылторғай	qyzyltorғai																		
райхангүл	rahangúl																		
Үй тапсырмасы	Аң, құс, өсімдіктердің күрделі атауларының емлесіне бойынша сөздер жазып келу																		
Қорытынды	<p>Қазақ тіліндегі өсімдік, құс жәндік атаулары неше сыңардан тұрады?</p> <p>1. Шөп, көк, от, құрақ, шалғай, қурай, ағаш, егін Мысалы: айдаршөп, қараот, балқурай, сарағаш</p> <p>2. Ақ, қара, сары, көк, қызыл, ала, боз Мысалы: көкқұтан, ақшабақ, сарыгүл, қарағаш</p> <p>3. Тамыр, мұрт, сабақ, жеміс, қат, жидек, жапырақ, гүл, тікен, бұта Мысалы: бөрігүл, бөріжеміс, айбылжапырақ, бозтікен</p> <p>4. Мысалы: түйетабан, құлынембес, далантопшы, құртқашаш</p> <p>5. қой, сиыр, аю, қоян, аю, қоян, тау, шөл, құм, дала Мысалы: құмбетеге, сиыржоңышқа, қойқарақат, итошаған, итбүлдірген</p> <p>Мысалы: ақбас сиыр, сарыбас жылан</p> <p>Elimizdiń tabıǵatyn qorǵayıq, aıalayıq!</p>																		

67-кесте. Кәсіби сөздерге арналған сабақ жоспары.

SABAQ: 4-bólim: Astana- mádeniet pen óner ordasy		Мектеп:
Тақырыбы: Sharýashylyq túrleri. Kásibi sózder.		
Кúни:	Муғалимniń aty-jóni:	
SYNYP: 6	Qatysqandar:	Qatyspaǵandar:
Оқы маqsattary	O3. А́йызeki sóileý etiketteri men kórkem sóileýdiń qurylymdyq jáne janrlyq erekshelikterin ajyratý; ÁTN3. Neologizm, termin, dialekt sóz, kásibi sózderdiń qoldanys aiasyn túsiný jáne ajyrata bilý	
Сабақ маqsattary	Barlyq oqúshylar oryndaı alady: А́йызeki sóileý etiketteri men kórkem sóileýdiń qurylymdyq jáne janrlyq erekshelikterin jáne neologizm, termin, dialekt sóz, kásibi sózderdiń qoldanys aiasyn túsinedi, ajyrata alady	

	Оқышылардың көпшілігі орындай алады:		
	Айызкей сөйлеу түрлерін байланысты диалог құрады		
	Кейбір оқышылар орындай алады:		
	Айызкей сөйлеу түрлерін байланысты неологизм, термин, диалект, кәсіби сөздерді қатыстырып диалог, репортаж құрады		
Бағалау критерии	Ережені меңгереді; Диалог, репортаж құрастырады; Неологизм, термин, диалект, кәсіби сөздерді қатыстырады		
Оқыту деңгейі	Таны, түсіні, талдау, қолдану		
Тилдік мақсат	Оқышылар орындай алады:		
	Тақырыптағы ойды жеткізеді		
	Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер:		
	Неологизм, термин, диалект, кәсіби сөз		
	Талқылауға арналған сұрақтар:		
	Ар шарыашылықтың өзіндік ерекшелігі неде?		
Құндылықтарға байланы	Ұлттық мақтасы, ашықтық;		
Пәнаралық байланы	Экономика		
Алдыңғы оқы:	Шарыашылық түрлері		
Сабактың барысы			
Кезеңдер уақыты	Мұғалім әрекеті	Оқышы әрекеті	Ресурстар
Қызығушылық ояту 3 минут	Амандасы , сыныптың сабаққа дайындығын қарағалау, топқа бөлу. Сабактың тақырыбы мен оқы мақсаты таныстырылды, оқышылар өздері сабақ мақсатын құрады	<i>Оқы мақсатынан сабақ мақсатын өздері құрастырады</i>	
Мағынаны тану кезеңі 28 минут	Дамыту тасырмалары: №1 TAPSYRMA. Оқым алды. СЖ. әдісі. Нұсқаулық: Шарыашылыққа қатысты бірнеше сурет беріледі. Сол суреттердегі кәсіп түріне қатысты сөздерді атау 	f бағалау «Бағдаршам»	Интербелсенді тақтада кәсіптерге қатысты сөздер

			
	<p>№2 TAPSYRMA. T.J. Oqylым tapsyrması. <u>«Suraq-jayap» ádisi.</u> Nusqalyq. «Kásibi sózder» erejesin oqyp, suraq-jayap ádisi arqyly dialogke túsedı. Kásibi sózderge mysaldar keltiredi. Deskriptor: Erejeni túsinedi; Oı bólisedi; Negizgi oıdy anyqtaıdy; Bilimderin naqty mysaldarmen jetkizedi</p>	<p>f Baǵalaı Deskriptor arqyly jetekshilerdiń baǵalayı</p>	
	<p>№3 TAPSYRMA. T.J. «Pıramıda» ádisi Tapsyrma. Biz, del, atyz, sharshaı tary, espeli qayıq, ángelek. Sózderdiń maǵynasyn ashyp, sóilem qurap jazıyńızdar. Sózderdiń maǵynasyn pıramıdaǵa ornalastyradı.</p> 	<p>f Baǵalaı Deskriptor boıynsha ózin-ózi baǵaladı</p>	<p>dápter</p>
<p>Sońy 5 minýt</p>	<p>Keri baılanys. «Bes barmaq» ádisi. Bas barmaq – ózimdi qalaı sezindim? Balań úrek – basqalarga kómegim tidi me? Ortan terek – búgingi kónil kúim qandaı boldy? Shyldyr shúmek – búgingi sabaq unady ma? Kishkentaı bóbek – búgin ne úrendim?</p> 		
<p>Úge 🇷🇺</p>	<p>Neologizm, termin, dialekt, kásibi sózderdi qatystyryp sóilem qurańdar</p>		

2.6 Диалект сөздерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар

Тұрмыстық деңгейде де латын әліпбиі танымалдылыққа жетті. Үйдегі электрлі тауарлар, жиһаз, ыдыс-аяқ, косметика және басқа да аксессуарлар

мейлі Америкада, мейлі Қытайда немесе Кореяда өндірілсін, олардың атаулары латын әліпбиінде жазылып келеді. Күнделікті қолымыздан түспейтін телефон немесе телевизор пульттарындағы жазулар да осы әліпбиде. Әлбетте оларды күнделікті көру, пайдалану біздің санамызға латын әліпбиінің таңбаларына көздағдымызды қалыптастырады. Латын әліпбиінің осындай етене таныс болуы және осы әліпбиде атаулар жазылған тауарлардың сапалылығы оның біздің санамыздағы беделін, қазіргі тілмен айтсақ, «престижін» қалыптастырады. Осындай жалпы ғаламдық беталыс жағдайында латын әліпбиін елемеу немесе оған қарсы тұру шараларын жоспарлау яки жүзеге асыру жалпы дамуға кедергі келтірмек. Өйткені қазіргі әлемдік кеңістікте оқшаулану қашан да регреске бастайды. Әрине, жаһанданумен ілесіп келетін барлық жаңалықтарды қабылдай беру жөн емес те шығар. Бірақ латын әліпбиінің заманауи, прогрессивті әліпбиі екенін қабылдамау мүмкін емес. Бұл арада әліпби мен тілді шатастырмау қажет. Латын әліпбиі дегеніміз бұл ағылшын тілі емес. Ағылшын тілі осы әліпбиде таңбаланатын жүздеген тілдердің бірі ғана. Оның бер жағында латын әліпбиі қазіргі кезеңде белгілі бір тілдің немесе мемлекеттің төл әліпбиі емес. Латын тіліндегі терминдер болмаса, ешкім де латынша сөйлемейді. Салыстыра айтсақ, кирил әліпбиі 300 млн-ға жуық славян халықтарының төл әліпбиі. Қазақстанның жағдайында бізді отарлаған мемлекеттің әліпбиі. Осы тұрғыдан келгенде қазақ тілінің кирил әліпбиінен латын әліпбиіне көшуі міндетті түрде отарсызданудың ең басты кепілдігінің бірегейі болмақ. Сондықтан да Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы ең бастапқы, бірінші міндет қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі қазақ халқын сана деңгейіндегі отарсыздануға, одан өрістеп жаңаша жаңғыруға, яғни бүгінгі ғаламдық үдерістерге ілесуге бастайды.

Диалект деп тілдегі жалпы халықтық сипат алмаған, белгілі бір жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығын айтамыз.

Жергілікті диалектілердің шағын аймақты қамтитын бөлігі говор деп аталады. Мәселен, Қазақстан жағдайында диалект екі-үш облыс көлеміндей жерді қамтыса, говор бір облыс немесе екі-үш аудан көлеміндей жерді қамтиды. Мысалы, қазақ тілінде «Шығыс говоры», «Батыс говоры», «Оңтүстік говоры» немесе «Қызылорда говоры», «Шу говоры» дегендер бар.

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу» Әдістемелік ұсынымдарының түпкі мақсаты білім саласының қызметкерлері, оқушылар мен мұғалімдерге, басқа да салада қызмет атқарушы тұлғаларға алған білім-білік дағдыларын тәжірибеде дұрыс қолдана алатындай дәрежеге жеткізу болмақ. десек, осы орайда мақсат орындалды деген қорытынды жасаған жөн. Ол үшін жазылым жұмысының сәтті шығуы, ең алдымен, лексикалық минимумға, сөздік қорға байланысты. Екіншіден, жазылым әрекетінің талапқа сай жүзеге асуы тұрақты түрде дағды қалыптастыруға байланысты. Ең бастысы, жаттығулардың бірсарынды емес, түрлендіріліп берілуіне байланысты.

Сонымен, «Жаңа емле» оқу құралына енген жаттығуларға талдау жасап көрейік.

Сабақтың белсенді лексикасын игертуге арналған жаттығулар:

- *Sózderdi durys oqyp úireneiik.*
- *Sózderdi jańa álipbidegi áripterdin berilý retimen jazyp shyǵyńyz.*
- *Belsendi leksikamen sóz tirkesin jasańyz.*
- *Bos orynǵa sabaqtyń belsendi leksikasynda berilgen sózderdin tiistisin*

qoiyńyz.

- *Sabaqtyń belsendi leksikasyndaǵy sózderden mysal keltirińiz.*
- *Shashylǵan áripterden sabaqtyń belsendi leksikasyndaǵy sózderdi qurastyryp*

jazyńyz.

- *Sabaqtyń belsendi leksikasyndaǵy sózderdin aitylymyn jazyńyz.*

Жазу дағдысын қалыптастыруға арналған жаттығулар:

Bos orynǵa áripterdin tiistisin qoiyńyz. Daýystap oqyńyz.

-Berilgen sózderge qosymsha jalǵap, sóilem qurańyz.

-Qajetti sózderdi qoiyp, berilgen sóilemderdi kóshirip jazyńyz.

-Berilgen sózderdi jańa álipbimen jazyńyz.

-Qazaq tilinde «1a» jáne «1ý» áripteri bar kisi jáne jer-sý ataýlaryn jazyńyz.

Úlgi: Baianaýyl

-Mátinen «1a» jáne «1ý» áripteri bar tól sózderditabyńyz. Sózderdi latyn qaripinde jazyńyz.

- Qate jazylǵan sózdi tabyńyz. Durys nusqasyn jazyńyz.

- Ertegidен úzindini oqyp, kóshirip jazyńyz. Birikken sózderdin astyn syzyńyz.

- Berilgen sózderdi birikken sózder men kirikken sózderge bólip jazyńyz

- Berilgen sózderdi eki topqa bólip jazyp, birge nemese bólek jazylý sebepterin túsindirinińizder.

- Jaqsha ishindegi sózderdi birge ne bólek jazylatynyn anyqtap, maqal-mátelderdi kóshirinińizder.

- «Sózder bankisinen»bólek jazylatyn sózderdi terip alyp, sóilem qurańyzdar.

- Berilgen sózderge qosymsha jalǵap, sóilem qurańyz.

Оқу дағдысын қалыптастыруға арналған жаттығулар:

- *Sózderdi durys oqyp úireneiik.*
- *Daýystap oqyńyz.*
- *Mátind ioqyńyz. Qaramen jazylǵan sózderdi jańa álipbimen kóshirip jazyńyz.*
- *Aitylym normasyn saqtap, mánerlep oqyńyz.*
- *Sáikestendirińiz.*
- *Mátindi oqıyq*
- *Sózderdi oqyp jattyǵamyz.*
- *Mátindi oqyńyz. E árpiniń ornyna tańbalanǵan áripti taýyp, astyn syzyńyz.*
- *Sózderdi oqyp jattyǵamyz.*
- *Aitylymy boıynsha oqyńyz.*

Тыңдау дағдысын қалыптастыруға арналған жаттығулар:

- *Aýdiomatindi tyńdaý arqyly diktant jazyńyz.*
- *Óleń shýmaqtaryn tyńdap, túsip qalǵan sózderdi tolyqtyryńyz.*
- *Tyńdayq. Sergitý sáti.*
- *Tyńdańyz. Tiisti sózdi jazyńyz.*

- Мátинди тындаңыз. Тiрек сóздерди пaйдaлaнyp, тóсiнгeнiнiздi aтыңыз.

Тақырыпты бекiтуге арналған жаттығулар:

- Сóз тiркесiн жасап, жаңаáлiпбiмен жазыңыз.

- Қарамa-қарсы жазылым. Латын қарпiмен берiлген сóздерди кiрiлмен, кiрiлмен берiлген сóздерди керiсiнше жазыңыз.

- Жуп áриптермен келген сóздерге мысал жазыңыз.

- Сóздерди кóшiрiп жазып, у және ý áриптерiнiн жазылына мán берiнiз.

- Қазaqтың улттық салт-дaстúрлерi атаýын таýып, табылған атаýларды астына жазыңыз.

- Сóздердiн жазылымын жазыңыз.

- Test тaпсырмасын орындайық.

- Бiрiккен сóздер жóнiнде бiлiмiмiздi жúеiлeмiз.

- Refleksia.

Топтық және жұптық жұмыс түрлерiне арналған жаттығулар:

- ТOПТЫҚ ЖУМЫС. Тóмeндегi қурылымға сúенiп, қорытынды жасаңыздар.

Жауапты оқып берiнiздер.

- ТOПТЫҚ ЖУМЫС. Metagramаларды оқып, шешýiн табыңыздар.

• Топтық жұмыс. Тóмeндегi сóздер қандай заңдылыққа бағынады? Топта талқылап, пiкiрлерiнiздi атыңыздар.

- Жұптық жұмыс.

• Жұптық жұмыс. Берiлген сóздерди жаңа áлiпбiмен жазыңыз. Кóршiнiз атылымын жазсын.

- Жұптық жұмыс: Уiалы телефон арқылы «Досым лебiз бiлдiрiптi» ойынын ойнау.

ТOПТЫҚ ЖУМЫС. Сýрет бойынша мáтiн құраңыздар.

- A) áламтoрдaн «iа» және «iý» áриптерi бар 5 сóз табыңыз

- Á) áриптерiнiзге оқыңыз, ол жазды

- B) орындағыңызбен аýысыңыздар.

Сөздің дұрыс айтылу нормасын қалыптастыруға арналған жаттығулар:

- Тóл áлiпбiмiзбен танысып, áриптердiн дыбысталына назар аýдарыңыз.

- Аiтылым нормасына саi оқыңыздар.

- Óлеңдi аiтылым нормасын сақтап, мáнерлеп оқыңыз.

- Аiтылым бойынша оқыңыз.

- Сабaqтың белсендi лексикасындағы сóздердiн аiтылымын жазыңыз.

• Мáтiндегi сóздердiн дұрыс аiтылған қатарын табыңыз және неликтен солai аiтылып турғанын тóсiндiрiнiз.

- Аiтылым.

Сондай-ақ оқу құралында жүйелi түрде болмаса да ұялы телефон арқылы жазылым және оқылым дағдысын қатар қалыптастыруға арналған жаттығулар, сурет бойынша жазылымды қалыптастыруға арналған жаттығулар, сауалнама толтыруға арналған жаттығу қарастырылған.

Бiлiмдi бақылау формалары:

- диктант;
- аудиодиктант;
- тест алу;

оқу шапшаңдығын тексеру.

Қорытынды жасар болсақ, жазу – жаңа затты үйренудің ең оңай жолы. Керек ақпаратты көшіріп жазу - оны есте сақтаудың бірден-бір әдісі. Қолмен жазу процесі сол ақпаратты сүзгіден өткізіп, оны маңызды деп санап, ұзақ есте сақтайды. Ғалымдардың пайымдауынша, адам бір тәулік ішінде қайта-қайта жазу арқылы алатын мәліметті 70 пайызға көп көлемде есте сақтайды екен. Ал жай ғана оқып қою мәліметтің 20 пайызын жаттауға сеп болатын көрінеді. Сол себептен де оқу құралында жазылымға басымдық берілген.

Жаңа әліпби мен емле ережелерін үйрену психологиямен тығыз байланысты. Неге десеңіздер, курста алған білімді ұмытпай есте сақтағанда ғана нақтылы нәтиже болмақ. Ұмытудың бірнеше себептері бар екен:

1. Ұмыту алға қойған мақсаттың анық болмауынан болады.

2. Қабылданған материал онша ашық, анық эмоциялы болмаса тез ұмытылады.

3. Есте қалдырылған материалды дұрыс түсінбеу.

4. Қайталау мен жаттығудың болмауынан болады.

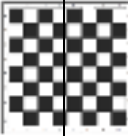
5. Материалдың керексіз болуы.

Осы айтылғандардың ішінде соңғы екеуі оқу құралын әзірлеу, толықтыру барысында үнемі есте сақтайтындай қағидаға айналуы керек.

Ақпаратты көп қайталасаң, жадында ұзақ сақталатындығы дәлелденген. Дұрыс берілген жаттығу тапсырмалары арқылы білім беки түседі. Диалект сөздерді меңгертуге арналған сабақ жоспары.

68-кесте. Диалект сөздер

SABAQ: 4-bólim: Astana- mádeniet pen óner ordasy		Mektep:	
Taqyryby: Elorda. Dialekt sózder.			
Kúni:		Muǵalimniń aty-jóni:	
SYNYP: 6		Qatysqandar:	Qatyspaǵandar:
Oqý maqsattary	J6. Mátindegi orfografialyq jáne pýnktýsialyq qatelerdi sózdikterge, emle erejelerine súnenip, túzetý, redaksialay ÁTN3. Neologizm, termin, dialekt sóz, kásibi sózderdiń qoldanys arasyn túsiný jáne ajyrata bilý		
Sabaq maqsattary	Barlyq oqýshylar oryndaı alady:		
	Dialekt jáne kásibi sózderdi anyqtaıdy, mátindegi qate sózderdi túzep, tynys belgilerin qoiady		
	Oqýshylardyń kópshiligi oryndaı alady:		
	Dialekt jáne kásibi sózderdi anyqtaıdy, pikirlerin bildiredi, mátindegi qate sózderdi túzep, tynys belgilerin qoiady		
Baǵalayı kriterini	Keibir oqýshylar oryndaı alady:		
	Dialekt jáne kásibi sózderdi anyqtaıdy, pikirlerin bildiredi, mátindegi aqparattarmen tolyqtyrady, mátindegi qate sózderdi túzep, tynys belgilerin qoiady		
Baǵalayı kriterini	Aqparattarmen mátindegi tolyqtyrady;		
	Qatelerdi túzeıdi; Ereje eske túsiredi; Qaita redaksialaydy		
Oqytý deńgei	Taný, túsiný, taldaý, qoldaný		
Tildik	Oqýshylar oryndaı alady:		

maqsat	pikirlerin bildiredi, qatelerdi túzeidi		
	Pänge qatysty sózdik qor men terminder:		
	Dialekt, kásibı sóz		
	Talqylaýǵa arnalǵan suraqtar:		
Qundylyqtar ǵa baýly	Tarihi, ulttyq qundylyqtar		
Pánaralyq bailans	Geografia		
Aldyńǵy oqý:	Elordanyń qurylyýy		
Sabaqtyń barısy			
Kezeńder ýaqty	Muǵalim áreketi	Oqýshy áreketi	Res ýrs
Qyzyǵyshylyq oıatý 3 minýt	Amandasý, synyptyń sabaqqa daiyndyǵyn qadaǵalaý, topqa bólý. Sabaqtyń taqyryby men oqý maqsaty tanystyrylady, oqýshylar ózderi sabaq maqsatyn qurady	<i>Oqý maqsatynan sabaq maqsatyn ózderi qurastyrady</i>	
Maǵynany taný kezeńi 28 minýt	Damyty tapsyrmalary: №1 TAPSYRMA. Oqylym aldy. JJ. «Qos jazba kúndelik» ádisi Nusqalyq. Bir betine dialekt sózderdi, ekinshi betine ádebi balamasyn jazyp shyǵyńyzdar. Súgiret, ishqústa, sharshaý, bádiren, azan, ádik, tuqym, nán, tam, torlama, zildei, úgei, kópshik, tańla, darbaza. Qaqa, tańda, ógei, qaýyn, jumyrtqa, úlken, jastyq, toryǵy, qar, tańerteń, ishqusa bolý, sýret, aýyr, úi.	f baǵalaý <i>Ózara baǵalaý</i>	Interbel sen di taqta
	№2 TAPSYRMA. Oqylym tapsyrmasy. TJ. Elorda týraly mátin. Búginde Astana – bolashaqtyń kalasy. Mádeniettiń oshaǵy, ǵylym men bilimniń ordasy bolyp tabylatyn jas qala, barshamyzdyń arman qalamyz. Elimizdiń kógildir týy jelibiregen teýelsizdigimizdiń ordasy. Astana qalasy Eýraziyanıń dál ortasynda ornalasqan: bir jaǵynan – eýropalyq jetistik, ekinshi jaǵynan – shyǵys dástúri úlesimin tapqan. Shyńdary kókti tiregen asqaq Alataý baýraıynan Uly dalanyń kindigine kóshirilip, erke Esildiń jaǵasyndy boi túzegen ásem Astana-jańa ǵasyr ǵajabynan jaralǵan jas qala. Jas, güldengen astanamyzdyń ásem de kórikti jerleriniń qatarynda Qazaqstannyń betke ustary – Táýelsizdik sarayınyń aldyndaǵy alańdaǵy ushar basynda ańyzdaǵy «Samuryq» qusynyń qol músini beinelengen «Qazaq Eli» monýmenti, Astananyń sáýlet jarasymdylyǵynda jańa kórnekti oryn – Táýelsizdik Sarayı, «Astana-Báiterek» monýmenti – Astananyń nyshany, onyń kelbeti, Qazaqstan úshin seil qurý óndirisiniń taǵy bir jańa úlgisi – «Dýman» oıyn –saýyq ortalyǵy bar. Deskriptor: Mátindi túsinedi;	f Baǵalaý <i>Deskriptor boıynsha ekspertterdiń baǵalaýy</i>	

	<p>Oıların jazady; Oı bólisedi; Mátindi tolyqtyrady</p>		
	<p>№3 TAPSYRMA. TJ. Berilgen sózderdegi <i>orfografıalyq jáne pýnktýasıalyq qatelerdi sózdikterge, emle erejelerine súuenip, túzetý, redaksıalady.</i></p> <p> <i>Dialekt sózder týraly aqqaratty oqıdy.</i></p> <p>Kóbshik, kígiz úı, seker, qanyt, pıalalı, jastyg, kesá, shiker, shaqpaq, qazaqy úı</p> <p>Dıskriptor: Qatelerdi túzeıdi; Erejeni eske túsiredi; Qarta redaksıalady.</p>	f Baǵalaý Deskriptor boıynsha ózin-ózi baǵalady	Mát in
Sońy 5 minýt	<p>Keri baılanys. «Erkin mikrofon»</p> 		
Úge	Kásnı sózderge mysaldar keltiredi.		

Қорытынды

«Қазақстанның алтын ғасыры» атанып отырған ХХІ ғасырда ұлттық мәдениетіміздің өркендеуінде латын әрпімен өрнектелген көркем де, шұрайлы, шешен де шебер, таза да, бай тіліміздің тұғырлы мәртебесінің биік болатындығы айқын.

«Рухани жаңғыру» аясындағы тілдік реформа жаңғырудың жаңа кезеңін бастады. Тілдік реформа жаһандану кезеңінде ұлттық болмысымызды сақтап қалу, жаңа дәуірдің қажеттіліктеріне орай тілді бейімдеу мақсатымен сабақтасып жатыр. Қазақ тілінің жаңа әліпбиге көшуі бұл кеңінен келгенде тіл саласына дәуірлік реформа жасаумен байланысты, ол ұлттың рухани жаңғыруына әкелетін үлкен бастама.

Қай әліпби болсын сол халықтың мәдени болмысының көрсеткіші ретінде танылады. Өйткені мәдени мұра, мәдени жәдігерлер әліпбиде сақталады, әліпби арқылы келесі ұрпаққа жетіп отырады. Қай әліпбидің болсын осындай тарихи миссиясымен бірге оның заманауи міндеттері де болады. Президент осы реттен келіп: *«Латын графикасына көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, ХХІ ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты»*, – деп бұл әліпбидің қазақстандық қоғамның жаңа кезеңдегі ең қажетті таңдауы екендігін айтты.

Қазақ тарихында тұңғыш рет өз қалауымызбен жоғары мемлекеттік деңгейде Жаңа әліпби қабылданып, емле ережелерін мақұлдау жұмыстары жүзеге асырылып жатыр. Қазақ тілі әліпбиінің тарихына қысқаша шолу жасайтын болсақ, алғаш көне түркі жазуы (жыл санауымыздан бұрын ХІІ д.-б.з. Х ғасыры), Ислам дінін қабылдаумен бірге келген араб тілі мен әліпбиі (VIII-XX ғғ.), сонан соң А.Байтұрсыновтың төте жазуы (1912-1929 жж), латын жазуы (1929-1940), кирилл жазуын (1940), қолданып келдік. Латыннегізді әліпби (2018 жылдың 19 ақпанында) бекітілді.

Дүниежүзіндегі түркі халықтарының 60 пайызға жуығы осы латын әліпбиінде. Түркітілдес елдердің көбі (қазір түркітілдес халықтардың 7 дербес мемлекеті бар: Әзірбайжан, Түркия республикасы, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркия, Түркіменстан) латын графикасын пайдаланады. Қазақстан мен Қырғызстаннан басқасы латын әліпбиіне бұрыннан өтіп кеткен. Бұл дегеніміз Қазақстан ортақ түркілік әліпбилік жүйеден тыс тұр. Біз ең соңғы болып өтіп жатырмыз. Біздің тіліміз бір, жазуымыз бірдей болса қарым-қатынасымыз одан әрі дамиды. Гуманитарлық, экономикалық, саяси байланыстар нығаяды, кеңиді, мәдени-тарихи тамырластығымыз тереңдей түседі. Сондықтан, латын әрпіне көшу түркі халықтарымен жақындастыра түсетін маңызды факторлардың бірі.

Ал Қазақ елінің кирилл әліпбиінде қала беруі осындай сабақтастық пен тамырластыққа қайшы келеді.

Үшінші себебі, халықаралық қауымдастықта Елбасы айтқандай, латын таңбалы әліпбидің маңызы зор. Латын әліпбиі әлемдік деңгейде басым болып отыр, сондықтан латынға деген жаппай мұқтаждық бар. Елдердің

70-80 проценті латын графикасын пайдаланатыны белгілі. Сондықтан ақпараттық жүйелер арқылы басқа елдер біздің мәдениетімізбен, тарихымызбен, дәстүрімізбен еркін танысады.

Шетелде Еуропада, Азияда, Америкада 5 миллион отандастарымыз бар. Олардың көбі кирил графикасын білмейді, бір-бірімен халықаралық жазуды пайдаланады. Халықаралық жазу латын графикасына негізделген. Сондықтан да жаңа әліпбиге көшудің түпкі мәні жазу-сызуды (письменность) реформалау. Төңкеріс жасау емес. Әліпби өзгертуді бір әріпті, тіпті қаріпті (шрифт) алмастыру деп түсінсек, түсінігіміздің тым таяз болғаны. Реформаның түпкі мәні, жазу-сызуымызға ұлттық сипат беру, яғни ұлттық кодты сақтауға, дамытуға қызмет етуіміз қажет. Ұлттық код – ең алдымен, тілде, сосын дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын тілде, ұлттық мәдениетте көрініс табады. Ұлттық кодымызда ізгілік, адалдық, адамгершілік қасиеттері қамтылған. Сыйластық пен ізгілік, ізеттілік пен имандылық қазір этикетке айналған тұста, осы ұлттық кодты дамыта отырып, рухани мәдениетімізді жаңғыртуымыз қажет. Тіл арқылы сақталған ұлттық кодты жаңғырта дамытудың бір жолы – жаңа әліпби негізінде емле ережелерді төл тіліміздің заңдылығы негізінде қайта жаңартып, сөйлеу тіліміздің гармониялық жүйесін қайта орнықтыру болса керек.

Қорыта келгенде, жазу-сызу – біздің түп негізі бар рухани дүниеміз. Жазуға реформа жасау - бұл қағаз бетіне түскен барлық мұраларымызды жаңа әліпби, жаңа емле бойынша қайта жазып шығумен тең. Демек, *кирил қарпімен жазылған еңбектер қайта жаңғырады деген сөз. Алдағы уақытта* емле ережелерінің негізінде орфографиялық, орфоэпиялық сөздіктер, анықтағыштар осы ережелерге сәйкес құрастырылады. Сол кезде, басы ашылмай жатқан тіл мәселелері де бірізділікке түсіп, тұрақталады деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы.
2. «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру жөніндегі ұлттық комиссия құру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 17 сәуірдегі № 462 Жарлығы.
3. «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы № 569 Жарлығы.
4. «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 ақпандағы №637 Жарлығы.
5. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2018 жылғы 13 наурыздағы «Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына 2025 жылға дейін кезең-кезеңмен көшіру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» №27 өкімі.
6. Білім берудің барлық деңгейлерінде 2025 жылға дейінгі латын әліпбиіне көшу кестесін бекіту туралы» 2018 жылғы 27 сәуірдегі №183 ҚР БҒМ бұйрығы
7. Білім берудің барлық деңгейлерінде 2025 жылға дейінгі латын әліпбиіне көшу кестесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 16 ақпандағы № 59 бұйрығы
8. ҚР БҒМ бұйрығымен бекітілген «Қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру туралы Ұлттық комиссия құрамына кірген әдістемелік жұмыс тобының 2018-2020 жылына арналған жұмыс жоспары» 2018 жылғы 16 ақпандағы №59 бұйрығы
9. Jaña emle oqý-ádistemelik qural, Астана, 2019. – 11 б.
10. Н.Төленбергенова, Л.Қабылдина. Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарында жүргізілетін іс қағаздары жазылымының анықтамалығы – Астана: ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2011. – 62 бет.
11. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі міндетін атқарушысының 2017 жылғы «25» қазандағы № 545 бұйрығы
12. Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелері // Егемен Қазақстан газеті. - 18.01.2019.
13. Жаңа ұлттық әліпби негізінде қазақ жазуын реформалау: теориясы мен практикасы. Ұжымдық монография. Жалпы ред. Басқарған А.Фазылжанова. – Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2016. -560 б.
14. Латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиі: тарихы, тағылымы және болашағы, – Алматы: Арыс, 2007. - 410 б.
15. Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. -532 б.
16. Уәлиев Н. Қазақ графикасы мен орфографиясының фонологиялық

- негіздері: филол.ғ.к. дисс. – Алматы, 1993. -162 б.
17. Күдеринова Қ. Қазақ жазуының теориялық негіздері. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту орталығы, 2010. -380 б.
18. Күдеринова Қ. Бірге және бөлек жазылатын сөздердің орфографиясы. – Алматы: 2005. – 144 б.
19. Әміржанова Н. Латын әліпбиі негізіндегі қазақ жазуының графикасы мен орфографиясы (1929-40 жж.): филол.ғ.к....дисс. – Алматы, 2010. -142 б.
20. Байтұрсынұлы А. Дыбыстарды жіктеу туралы // Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.
21. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2010
22. Байтұрсынұлы А. Емле туралы // «Еңбекші қазақ» газеті
23. Базарбаева З. Некоторые аспекты реформирования казахского алфавита на основе латинской графики // Латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиі: тарихы, тағылымы және болашағы. – Алматы: Арыс, 2007. -410 б.
24. Досанова А.Ж. Латын әліпбиі негізінде сауат ашу әдістемесі: пед.ғ.к.... дисс. –Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2009. -166 б.
25. Жүнісбек Ә. Әліпби мәселесі // <http://одв.abai/kz/content/elimkhan-zh-nisbek-elipbi-meselesi>
26. Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздігі. – Алматы, 2005
27. Исаев С. Қазақ тілі. – Алматы, 1998.
28. Момынова Б. Саткенова Ж. Қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014

Орта білім жүйесін латын графикасына көшіргенде 5-сыныпқа арналған факультатив сабақтарыды жүргізу бағдарламасы мен оны меңгерту әдістемесі

Қазақ тілі пәнінің оқыту мақсаты – ана тілін қадірлейтін, қоғамдық мәнін түсінетін тұлға қалыптастыру, қазақ әдеби тілі нормаларын сақтап, дұрыс қолдана білуге, еркін сөйлесуге және сауатты жазуға үйрету болғандықтан, латыннегізді жаңа қазақ әліпбиін меңгертуде факультатив сабақтардың жоспарларын ұсынып отырмыз.

5-сыныпқа арналған латын графикасын оқытудың факультатив бағдарламасы (34 сағат)

№	Тақырыбы:	Usynylatyn jumys túrleri	Jazbasha jumys taqyryptary
1.	Mádeniet: til jáne qarym –qatynas Latyn álipbii týraly	Oqylym. Mátinmen jumys. Tapsyrma.	
2.	Til – qarym-qatynas quraly. Daýysty dybystar emlesi	Tyńdalym. Aýdiomátin. Tapsyrma.	
3.	Adamzat úshin tildiń mańyzy A, á dybystarynyń emlesi	Shaǵyn esse	«Siz úshin tildiń mańyzydylyǵy nede?» (70-80 sóz)
4.	Suhbattasý mádenietti O, ó dybystarynyń emlesi	Aıtylym. Dialogtik tapsyrma qurý	
5.	Kiiný. Sán. talǵam. U, ú dybystarynyń emlesi	Oqylym. Prezentasiá.	
6.	Ulttyq kiim – asyl mura Ý, i dybystarynyń emlesi	Aıtylym. Tyńdalym.	
7.	Qazirgi sán úlgisi Dybystarynyń emlesi	Jazylym. Esse	«Zamanaıy sán úlgisi oıyńyzdan shyǵa ma?» (70-80 sóz)
8.	Nátije sabaq	Test/dıktant	
9.	Otbasylyq dástúrler men mereler Daýyssyz dybystardyń emlesi	Oqylym. Mátinmen jumys.	
10.	Otbasy – shaǵyn memleket I, ý áriptleriniń emlesi	Aıtylym. Tyńdalym. Aýdiomátin	
11.	Salt-dástúrdegi qundylyqtar Ia, ıy árpi	Oqylym. Mátinmen jumys	
12.	Ádep saqtaıy – izgilik. Túbir sózderdiń emlesi. Qosymshalardyń jalǵanýy Túbir sózder emlesi	Jazylym. Esse	«Mádenietti adam qandaı bolý kerek?» (70-80 sóz)
13.	Janýarlar álemi men ósimdikter dúniyesi. Qosymshalardyń jalǵanýy	Tyńdalym. Aıtylym	
14.	Janýarlar jáne tirshilik Qosymshalardyń jalǵanýy	Oqylym. Jazylym. Mátinmen jumys	
15.	Tórt túlik. Bólek jazylatyn sózderdiń emlesi	Shyǵarmyshylyq jumys	
16.	Nátije sabaq	Esse/dıktant	«Qorshaǵan ortamyzdy qalaı qorǵaımyz?» (70-

			80 sóz)
17.	Bos ýaqyt jáne hobbi Bólek jazylatyn sózderdiń emlesi	Dialog qurý	
18.	Ýaqyt – altynnan qymbat Birge jazylatyn sózderdiń emlesi	Tyńdalym. Aitylym. Pikirtalas	
19.	Bos ýaqytta saiahattaýdyń paidasy Birge jazylatyn sózderdiń emlesi	Jazylym. Saiahat dápteri	
20.	Qıal álemi. Fantazıa. Birge jazylatyn sózderdiń emlesi	Tyńdalym. Aitylym.	
21.	Ertegiler Defispen jazylatyn sózder emlesi	Jazylym. Ertegi qurastyry	Erkin taqyrypta
22.	Qıal men ańyz Defispen jazylatyn sózder emlesi	Jazylym. Diktant	
23.	Bala Abai Bas árip emlesi. Qosymshalardyń jalǵanýy	Tyńdalym. Benematerial	
24.	Áke – balaǵa synshy Jalqy esimder emlesi	Sýret boıynsha mátin quray	
25.	Ýádege adaldyq Jalqy esimder emlesi	Jazylym. Esse	
26.	Nátıje sabaq	Test	
27.	Adamnyń syrt kelbeti men minezi Jer bederi, aspan deneleri ataýlarynyń emlesi	Oqylym. Mátinmen jumys.	
28.	Kólik jáne jol belgileri Kúrdeli ataýlar emlesi	Tyńdalym. Aitylym. Aýdiomátin	
29.	Baǵdarsham. Kúrdeli ataýlar emlesi	Aitylym. Dialogtik jumys	
30.	Jol qaýipsizdiginiń erejeleri Qysqarǵan sózder emlesi	Jazylym. Esse.	«Qaýipsizdik ne úshin qajet?» (70-80 sóz)
31.	Aspan áleminiń qurıalary. Men ǵaryshker bolamyn Shettildik sózder emlesi	Tyńdalym. Aýdiomátin	
32.	Aıǵa sapar Shettildik sózder emlesi	Shyǵarmashylyq jumys	
33.	Juldyzdar jymyndaıdy Sózderdiń tasymaldanýy	Jazylym. Esse	«Aspan syryn bilemiz be?» (70-80 sóz)
34.	Nátıje sabaq	Test	
	Barlyǵy 34 saǵat		

Берілген жоспарда «Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу (оқыту қазақ тілінде) бағдарламасы басшылыққа алынып, бағдарламадағы негізінде факультатив бағдарламасы ұсынылды. Емле ереже толықтай бағдарламаға отырғызылды.

Бағдарламада тілдік дағдылардың төрт түрі де сақталған. Атап айтқанда: айтылым, тыңдалым, жазылым және оқылым. Сондай-ақ жазба жұмысында эссе тақырыптары да берілді. Эссе тақырыптары сұрақ ретінде берілді. Әрбір сегізінші сабақты нәтиже сабақ ретінде алып нәтиже сабаққа эссе немесе диктант жұмыстарын алу көзделген. Латыннегізді жаңа қазақ әліпбиіне көшкен

кезде берілген тақырыптарды ұлттық құндылықтармен ұштастыра, сабақтастыра оқытуды басты назарға ұстау керек.

Қазақ графикасын латыннегізді жаңа жазуға көшіруде мектеп қабырғасында білім алушылардың сауатты жазуға қалыптастыру үшін ең алдымен ережені толыққанды меңгеруі керек. Мәселен, қазақ тіліндегі орфоэпия мен орфография мәселелеріне тоқталсақ, жаңа емле ереженің басты ерекшелігі орфоэпиялық заңдылыққа баса назар аударылған.

Енді «Факультатив сабақтарда қандай әдіс-тәсілдерді басшылыққа алу керек?» – деген сұраққа жауап іздесек, латыннегізді жаңа қазақ әліпбиіне көшкен кезде факультатив сабақтарда жаңа емле ережені меңгерту және лексикалық тақырыптарды өту барысында ұлттық құндылықтардың меңгерілуін басшылыққа алған жөн. Мұғалім жаңа әліпбиді меңгерткенде оқушыға жүйелі білім беріп, қазақ тілінен алған білімін факультатив сабақта латын әліпбиі негізінде бекітсе, материалды меңгеру жеңіл әрі, жылдам игеріледі деген ойдамыз. Сондықтан да интербелсенді әдістерді қолдану арқылы оқушылар төмендегідей білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді:

- терең ойлану, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту;
- – өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- – ақпаратты өздігімен түсініп, жан-жақты талдап, таңдап алу;
- – өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- – пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу;
- – шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу.

Латыннегізді жаңа қазақ әліпбиіне көшкен кезде жаңарылған білім мазмұнына сай түрлі әдіс-тәсілдер арқылы сабақты жүргізуге болады. Атап айтар болсақ, Кері байланысты өткізуде оқушылар «Бес бармақ» әдісі бойынша өз пікірін білдіреді.

Сұрақ-жауап әдісін қолданғанда оқушыны ойландыратын негізде құрылған плакаттар мен слайдтар және т.б. қолдануға болады.

Сол секілді оқушыларға берілген ребустарды шешіп, қай мақалдың тақырыпқа қатысты екендігі туралы өз пікірлеріңізді білдіріңіздер деген тапсырма да беруге болады.

Қорыта айтқанда, еліміз жаһандануға бет бұрған тұста мектеп мұғалімі мен оқушысы үшін факультатив сабақтардың бағдарламасы мен сабақты тиімді өткізуге арналған әдіс-тәсілдерді ұтымды пайдаланған орынды.

1-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

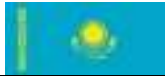

Күні:	Мектеп:
Сынып: 5	Мұғалімнің ТАӘ:
Сабақтың тақырыбы	Мәдениет: тіл және қарым-қатынас Латын әліпбиі туралы
Сабақтың мақсаты	Мәдениет: тіл және қарым-қатынас туралы айту; Латын әліпбиі туралы түсінік алу;
Бағалау критерийлері	Мәдениет: тіл және қарым-қатынас туралы айтады Латын әліпбиі туралы түсінік алады

	<p>мәнерлеп оқы. <i>Ana tiliñ aryñ bul, Uátyñ bop tur bette. Ózge tildiñ bárin bil, Óz tiliñdi qurmette!</i></p> <p>«Крестиктер мен нолдіктер»</p> <table border="1"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>1.</td> <td>Латын әліпбиінде неше қаріп бар? (32)</td> </tr> <tr> <td>4</td> <td>5</td> <td>6</td> <td>2.</td> <td>«Апостер» деген не? (үтір)</td> </tr> <tr> <td>7</td> <td>8</td> <td>9</td> <td>3.</td> <td>Латын алфавиті қай күні бекітілді? (26 қазан)</td> </tr> </table> <p>Апостермен неше қаріп жазылады? (9) Латын әліпбиін қолданатын түркі тілдес мемлекеттерді ата. (Өзбекстан, Туркия, Әзербайжан, Түркіменстан) Кириллица алфавитінен мүлдем алып тасталынған әріптерді ата. (ё, ю, я, щ, ь, ы) Бұрынғы латын алфавитінде неше таңба болған? (25) 2017 жылы 26 қазан күні нешінші жарлықпен бекітілді? (№ 569)</p> <p>Дескриптор: Мәдениет: тіл және қарым-қатынас туралы біледі Латын әліпбиі туралы түсінік алады</p>	1	2	3	1.	Латын әліпбиінде неше қаріп бар? (32)	4	5	6	2.	«Апостер» деген не? (үтір)	7	8	9	3.	Латын алфавиті қай күні бекітілді? (26 қазан)	Видео көрсетілім
1	2	3	1.	Латын әліпбиінде неше қаріп бар? (32)													
4	5	6	2.	«Апостер» деген не? (үтір)													
7	8	9	3.	Латын алфавиті қай күні бекітілді? (26 қазан)													
Сабақтың соңы 5 минут	Сабақтың соңында мұғалім бағалау критерийлері мен сабақ мақсаттарына қайта оралады. Бағалау критерийлеріне қаншалықты қол жеткізгендері туралы бірге талқылайды.	2 жұлдыз, 1 тілек															

2-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Күні:	Мектеп:	
Сынып: 5	Мұғалімнің ТАӘ:	
Сабақтың тақырыбы	Тіл –қарым-қатынас құралы Дауысты дыбыстар емлесі	
Сабақтың мақсаты	Тіл –қарым-қатынас құралы екендігін білу; Дауысты дыбыстар емлесін анықтау;	
Бағалау критерийлері	Тіл –қарым-қатынас құралы екендігін біледі Дауысты дыбыстар емлесін анықтайды	
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы және терминология: дауысты дыбыс, емле, таңба.	
Құндылықтар	Өзіне және айналадағы адамдарға құрмет: Қоғамда өздерін көрсете және өз еліне пайдалы бола алатын, Жаңа Қазақстандық Патриотизмнің құндылықтары мен мұраттары жүйесін иеленетін патриот ұрпақ тәрбиелеу.	
Пәнаралық байланыс	Қазақ тілі, әдебиет, тарих	
Осыған дейін меңгерілген білім	Мәдениет: тіл және қарым-қатынас. Латын әліпбиі туралы түсінік.	
Сабақтың барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған әрекеттер	Ресурстар

<p>Сабақтың басы</p> <p>5 минут</p>	 <p>Топқа бөлу Сынып оқушылары Ту суреттері берілген парақшалар арқылы 3 топқа бөлінеді.</p> 	
<p>Сабақтың ортасы</p> <p>5 минут</p> <p>10 минут</p> <p>10 минут</p> <p>10 минут</p>	<p>Оқушыларды дауысты дыбыстардың емлесімен таныстыру:Ереже</p> <p>Дауысты дыбыстарды таңбалайтын әріптер: а, á, о, ó, у, і, и, ұ, е.</p> <p>§1. <i>а, е, у, і</i> әріптері сөздердің барлық буынында жазылады: <i>ana, baqyt, shaǵala, balapan, bota, bolashaq; elik, egemendik, elgezek, qurmet, kórkem; yqpal, yrys, mysal, jańǵyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim.</i></p> <p>§2. <i>á, о, ó, и, ú</i> әріптері төл сөздің басында жазылады: <i>ádis, álem, sán, dán, mádeniet, báiterек; ozyq, ońtaily, qoǵam, torsyq; óris, ómirsheń, kósem, bórik; utymdy, ustaz, qujat, tumar; úrdis, úkimet, júne, túbegeili. Kірме, шеттілдік сөздердің екінші, үшінші буынында да жазылады: sirá, kiná, kúá, ińkár, kúmán, shúbá, zámzám, dúdámal; bulbul, maǵlumat, samuryq, májbúr, dúldúl, dástúr, manóvr, montór, parashút, absalút, festívál, kobált, banknot, alkogól, vestibúl.</i></p> <p><i>ǵ, sh</i> мен <i>ı</i> әріптерінің ортасында келген <i>а</i> дыбысы жіңішке айтылғанымен, <i>а</i> әрпі жазылады: <i>jai, jaiłaý, jaily, shai, shailyq.</i></p> <p>1-тапсырма. Мәтінмен жұмыс. Тіл туралы мәтін тыңдайды.</p> <p>Топтық жұмыс.</p> <p>«Сіз қаншалықты сенімдісіз?» әдісі</p> <p>I топ. Берілген мәтінді түсініп оқып, негізгі идеясын анықта. Тірек болып тұрған 5 сөзді анықтап, оны латын әліпбиімен жаз.</p> <p>II топ. «Төрт сөйлем» әдісімен тіл туралы ойыңды латын әліпбиімен жаз.</p> <p>III топ. «ПОПС формуласымен» тіл туралы ойыңды айт.</p> <p>2-тапсырма.</p> <p>Тіл туралы берілген мақалдарды латын әліпбиімен жаз.</p> <p>«Тіл - өлшеусіз қазына, өрісі кең әлем»</p> <p>«Тілден тілдің кеңдігі болмағанымен, кемдігі жоқ»</p> <p>«Өз тілің - бірлік үшін, Өзге тілің - тірлік үшін»</p> <p>«Тіл сүйексіз болса да, сүйектен өтеді»</p>	<p>Таныстырылы</p> <p>м</p> <p>аудиотыңдалы</p> <p>м</p>

	<p>«Тіл қоса алар жер мен көктің арасын, тіл айырап анасының баласын» «Тіл ақылдың – өлшемі»</p>	
Сабақтың соңы 5 минут	<p>Сабақтың соңында мұғалім бағалау критерийлері мен сабақ мақсаттарына қайта оралады. Бағалау критерийлеріне қаншалықты қол жеткізгендері туралы бірге талқылайды.</p> <p>Рефлексия. Оқушыларға аяқталмаған сөйлемдер ұсынылады. Оқушылар осы сөйлемдерді өздері толықтырып, бүгінгі сабаққа кері байланыс береді.</p>	<p>«Себет» кері байланысы. Бүгінгі сабақтан қандай жаңа мәлімет алдыңыз ? Алған білімді себетке салыңыз.</p>

3-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Күні:		Мектеп:
Сынып: 5		Мұғалімнің ТАӘ:
Сабақтың тақырыбы	Адамзат үшін тілдің маңызы А а дыбыстарының емлесі	
Сабақтың мақсаты	Адамзат үшін тілдің маңызын білу; А а дыбыстарының емлесін анықтау;	
Бағалау критерийлері	Адамзат үшін тілдің маңызын біледі; А а дыбыстарының емлесін анықтайды;	
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы және терминология: Тыңдалым мен айтылымға қажетті сөз тіркестері: <i>Átesh, ábat,sálem, ánek, ánshi, sháli.Óner aldy – qyzyl til</i>	
Құндылықтар	Өзіне және айналадағы адамдарға құрмет: өз мәдениеті мен тіліне құрмет, басқа да мәдениеттер мен тілдерге, құқықтарға, адамгершілік пен пікірлердің әртүрлілігіне құрметті қамтиды.	
Пәнаралық байланыс	Қазақ тілі, әдебиет, тарих	
Осыған дейін меңгерілген білім	Тіл қарым-қатынас құралы Дауысты дыбыстардың емлесі	
Сабақтың барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған әрекеттер	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут	Бүгінгі сабақ ерекше сабақ. Бізге қонаққа ауылдан әжей келіп отыр. Ол кісі сендерден көмек сұрай келіпті. Әженің Әсет және Әсел деген екі немересі бар екен. Әжемiз қалаға ертіп келгенде екі бала сыртқа шығып адасып кетеді. Сұрайын десе әжей түсіндіріп айта алмайды.(Сюжетті суреттердің көмегімен тапсырманы орындаймыз)	Таныстырылым
Сабақтың ортасы	1. Тапсырма «Өзеннен өту» I тапсырма. «Миға шабуыл» Сөзжұмбақ латын әліпбиімен жазу	

<p>5 минут</p>	<p>Әкенің анасы кім. Ешкінің төлін ата. Тышқанның үйін ата. Ірі жануарды ата. Жеті күн тағы қалай аталады.</p> <p>Ыдыс түрі. Аҗе, лақ, ін, піл, апта, кесе Қандай сөз шықты? Әліппе Әліппе сөз қай дыбыстан басталып тұр? Ә дыбысынан Бүгінгі өтетін тақырыбымыз Ә дыбысының емлесі</p>	
<p>5 мин</p>	<p>2 тапсырма. «Алма ағашы» Ә әрпі кездесетін сөздерді латын әліпбиімен қатесіз жазу.</p>	
<p>10 минут</p>	 <p style="text-align: right;"><i>Аtes</i></p> <p>h, ábat, sálem, ánek, ánshi, sháli Әжеміз де немересіне асығып келе жатқан, алдынан сиқырлы пеш шықты.</p>	<p>шағын эссе жазу</p>
<p>10 минут</p>	<p>3-тапсырма. «Сиқырлы пеш» тапсырмасын орындаймыз. Сөздерге сөйлем ойлап схема түрінде тақтаға жазу.</p> <p> Аҗе áldii .</p> <p> Álippe – sóz atasy</p> <p> Óner aldy – qyzyl til</p> <p>Біз «сиқырлы пештегі» нандарды күйдірмей алып тапсырманы жақсы орындадық. Әжесімен немерелері бір – бірімен кездескенде әлемдегі ең жақсы сөздерді айтуға тырысты. Олар ойларын жақсы жеткізу үшін не маңызды болды?</p> <p>4- тапсырма. Эссе жазу Siz úshin tildiń mańyzdylyǵy nede? Дескриптор: Адамзат үшін тілдің маңызын біледі; Ә ә дыбыстарының емлесін анықтайды;</p>	<p>Кері байланыс парағы</p>
<p>Сабақтың соңы 5 минут</p>	<p>Сабақтың соңында мұғалім бағалау критерийлері мен сабақ мақсаттарына қайта оралады. Бағалау критерийлеріне қаншалықты қол жеткізгендері туралы бірге талқылайды. Рефлексия. Оқушыларға аяқталмаған сөйлемдер ұсынылады.</p>	

	Оқушылар осы сөйлемдерді өздері толықтырып, бүгінгі сабаққа кері байланыс береді.	
--	---	--

4-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Күні:	Мектеп:	
Сынып: 6	Мұғалімнің ТАӘ:	
Сабақтың тақырыбы	Сұхбаттасу мәдениеті О о дыбыстарының емлесі	
Сабақтың мақсаты	Сұхбаттасу мәдениетін білу; О о дыбыстарының емлесін анықтау;	
Бағалау критерийлері	Сұхбаттасу мәдениетін біледі. О о дыбыстарының емлесін анықтайды.	
Тілдік мақсаттар	<p>Пән лексикасы және терминология: <i>sheshen, mura, qazyna</i> Тыңдалым мен айтылымға қажетті сөз тіркестері: <i>ilge júrik, kóz jumarynda, qamyqpa, qazynam, qadirine jet, aryp</i> – <i>ashyp, abyz aqsaqaldarǵa, aqtyq dem, sózdiń dámi, máńgilik mura.</i></p> <p>- <i>«Balam ákem kedei .....»</i> - <i>E, balam, áke balasyňa ótirik atpas bolar.....»</i> <i>Dúmede tilden qymbat.....»</i></p>	
Құндылықтар	Өзіне және айналадағы адамдарға құрмет: «Мәңгілік ел» идеясындағы «Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы» құндылығын ішінара жүзеге асыру;	
Пәнаралық байланыс	Қазақ тілі, әдебиет, тарих	
Осыған дейін меңгерілген білім	Адамзат үшін тілдің маңызы А а дыбыстарының емлесі	
Сабақтың барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған әрекеттер	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут	Ой шақыру. Сынып қабырғасына түрлі суреттер ілінеді. Суреттер қандай тақырыпқа арналған? Суреттерде адамдардың қандай әрекеттері байқалады? Осы суреттер арқылы – сөйлеу, сөйлесу мәдениеті туралы не айтасыз?	Таныстырылым
Сабақтың ортасы	1-тапсырма. Оқылым Мәтінді түсініп оқып, диалог құрастырыңыз. Қымбат қазына Erteде bir tilge júrik, sheshen qarıa kóz jumarynda	

10 минут	<p>ulyна: «Balam, ákem kedeı boldy dep qamyqpa. Meniń saǵan tastaǵan kóp qazynam bar, sony taýyp alyp qadirine jet», - deпти. Bala keinnen ony ári izdeidi, beri izdeidi, taba almaıdy. Aryp- ashyp júrip, áyylдаǵы abyz aqsaqaldарǵа muńyn shaǵypty. Álgi dana qart tyńdap bolyp:</p> <p>-E, balam, áke balasyna ótirik aıtpas bolar, aqtyq deminde aqıqatyn aıtqan eken. Ákeń óte sheshen adam edi, jaryqtyq. Onyń saǵan qaldyrǵan mol murasy- qasıetti til. Bárimiz sózdiń dámin keltirip, qalaı sóleýdi seniń ákeńnen úirengen edik. Dúmede tilden qymbat, mángilik mura bolmaq pa, sirá! – dep ataly sózdiń jumбаǵын sheship beripti.</p> <p>2-тапсырма. Айтылым. «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» Қадыр Мырзалиев.</p> <p>Өз ойыңызды «ПОПС» формуласы бойынша білдіріңіз.</p> <p>«ПОПС» формуласы 1. Бірінші сөйлем «Менің ойымша, ... » 2. Екінші сөйлем «Себебі, мен оны былай түсіндіремін ... » 3. Үшінші сөйлем «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын ... » 4. Соңғы сөйлем «Осыған байланысты мен мынадай қорытынды шешімге келдім ...»</p>	
10 минут	<p>3-тапсырма «Қабырғаға жазу» әдісі. Бірнеше сөздерді қабырғаға аударып жазып шығады.</p> <p><i>óris, ómirsheń, kósem, bórik, ótirik, óte, sóz</i></p>	
5 минут	<p>сөзді жазып қою бағалау постерге жапсыру үш плакат</p>	Кері байланыс парағы
5 минут	<p>Дескриптор: 1. Сұхбаттасу мәдениетін біледі. 2. О о дыбыстарының емлесін анықтайды.</p>	
Сабақтың соңы 5 минут	<p>Сабақтың соңында мұғалім бағалау критерийлері мен сабақ мақсаттарына қайта оралады. Бағалау критерийлеріне қаншалықты қол жеткізгендері туралы бірге талқылайды.</p> <p>Рефлексия. Оқушыларға аяқталмаған сөйлемдер ұсынылады. Оқушылар осы сөйлемдерді өздері толықтырып, бүгінгі сабаққа кері байланыс береді.</p>	

5-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Күні:	Мектеп:
Сынып: 6	Мұғалімнің ТАӘ:
Сабақтың тақырыбы	Киіну, сән, талғам Ў ў дыбыстарының емлесі
Сабақтың мақсаты	Киіну, сән, талғам тақырыбын түсіну; У ў дыбыстарының емлесін анықтау;

Бағалау критерийлері	Киіну, сән, талғам тақырыбын түсінеді U ú дыбыстарының емлесін анықтайды	
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы және терминология: О ó дыбыстарының емлесі, Тыңдалым мен айтылымға қажетті сөз тіркестері: Менің байқағаным,... Менің ойымша,... Мен... ойлаймын, себебі... Қорытындылай келе,...	
Құндылықтар	Өзіне және айналадағы адамдарға құрмет: өз мәдениеті мен тіліне құрмет, басқа да мәдениеттер мен тілдерге, құқықтарға, адамгершілік пен пікірлердің әртүрлілігіне құрметті қамтиды.	
Пәнаралық байланыс	Қазақ тілі, әдебиет, тарих	
Осыған дейін меңгерілген білім	Сұхбаттасу мәдениеті О ó дыбыстарының емлесі	
Сабақтың барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған әрекеттер	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут	<p>«Атомдар мен молекулалар» әдісімен 4 топқа бөлінеді. «Бес қадам» ойынының шарты: Ортаға табан іздері тасталады. Сыныптан 5 оқушы ойынға шығады. Әр оқушыға лексикалық тақырып бойынша бір сұрақ қойылады. Оқушы берілген табан іздерін баса отырып, жылдам жауап береді.</p> <p>Сұрақ үлгілері:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ұлттық киімнің 1 түрін ата. – Қысқы киімдердің 1 атауын айт – Киім түрлеріне қатысты 1 мақал айт. – Киімге қатысты 2 сын есім айт. – Қыздардың 2 киімінің атауын ата. <p>Ал енді мына суреттерге қарап, бүгінгі сабақ тақырыбын болжап көріңіздер.</p> <p>Сабақтың тақырыбы мен оқу мақсаты таныстырылады.</p>	Таныстырылым
Сабақтың ортасы 5 минут	<p>Киіну. Сән. Талғам. Оқшау сөздер</p> <p>Тыңдалым алды тапсырма</p> <ul style="list-style-type: none"> – Қалай киіну керек? Қалай ойлайсыздар? – Кейбір адамдардың «Сәннен қалу – қатарыңнан қалу» деген сөзіне қалай қарайсыздар? Пікірлері тыңдалады. – Бүгінде кішкентай балалардың киім үлгісі үлкендердің сән үлгісінен кем түспейді. Балақай, егер сен ең сәнді болғың келсе, «Таңшолпанның» кішкентай көрермендеріне арналған кеңесін ескер. <p>http://kaztrk.kz:8888/ru/node/4241 тыңдалымы тыңдалынады.</p> <p>1-тапсырма. Жаңылтпашты латын әліпбиімен жаз.</p>	Латын әліпбиі
5 минут		

<p>10 минут</p>	<p>Дауысты дыбыстардың емлесін түсіндір. Үміт түбіт түтті, Түбітті түтіп бітті. 2-Тапсырма. Мәтінмен жұмыс. Оқылым. Суреттегі балаға ү дыбысынан келетін ат қоямыз. «Үсен» деп қоямыз. Кубиктің ішіндегі суреттердің атын атау: Үкі, үй, үйрек. Ертеде бір үйрек болған екен. Ол көлде жүзіп жүрген аққулардың сұлулығын, әдемілігін қызғаныпты. «Осы жұрт аққуды жақсы көреді, жемейді». Аққуды көре алмаған үйрек бір күні түлкіні көреді. Түлкіге айтады: - Түлкі, түлкі сен неге мына семіз аққуларды жемейсің? - Олардың ұйықтайтын жерін көрсетші, - дейді түлкі. Уәде бойынша үйрек түлкіні аққулардың ұйықтайтын жеріне ертіп келеді. Мұны сезген қос аққу ұшып кетеді. Түлкі үйрекке ашуланып бас салып жемекші болады. Үйрек айтады: - Түлкіжан, мені жеме мен сенің тапсырмаларыңның бәрін орындайын. Түлкі келіседі. - Ал енді үйрек бізден көмек сұрап тұр екен, біз үйрекке көмектесіп, түлкіден құтқарайық. 3 – тапсырма. Жұмбақты шешіп, латын әліпбиімен жаз. Үү дыбыстарының емлесін еске сақта. 1. Күндіз соқыр не деген, Түнде қандай көреген. (Үкі) 2. Кезікті бір жануар, Үстінде екі тауы бар. (Түйе) 3. Өзі қу, жүрген жері айқай да шу. (Түлкі) 4. Ақ сандығым ашылды, Ішінен жібек шашылды. (Күн) Дескриптор: Киіну, сән, талғам тақырыбын түсінеді U ү дыбыстарының емлесін анықтайды</p>	
<p>Сабақтың соңы 5 минут</p>	<p>Сабақтың соңында мұғалім бағалау критерийлері мен сабақ мақсаттарына қайта оралады. Бағалау критерийлеріне қаншалықты қол жеткізгендері туралы бірге талқылайды. Рефлексия. Оқушыларға аяқталмаған сөйлемдер ұсынылады. Оқушылар осы сөйлемдерді өздері толықтырып, бүгінгі сабаққа кері байланыс береді.</p>	<p>Кері байланыс парағы</p>

6-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Күні : Сынып: 5 «А»</p>	<p>Мектеп:</p>	
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Ұлттық киім-асыл мұра. У, і әріптерінің емлесі</p>	
<p>Сабақтың мақсаты</p>	<p>Оқушылар: «Ұлттық киім-асыл мұра» мәтінін мұқият оқу, өз пікірін айту Мәтіннен у,і әріптері бар сөздердің дұрыс оқылуы мен жазылуына назар аудару Емле ережесін түсініп қолдану</p>	

Бағалау критерийі	«Ұлттық киім-асыл мұра» мәтінін мұқият оқып, өз пікірін айтады. У, і әрпі бар сөздерді латын әліпбиі негізінде дұрыс оқып, жазады. Емле ережесін түсініп қолданады.	
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы мен терминология. Тыңдалым және айтылымға қажетті сөздер: baqyt, yqpal, yrys, mysal, jańgyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim, irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim.	
Құндылықтар	Тарихтың, тіл мен мәдениеттің біртұтастығы Азаматтық жауапкершілік, ынтымақ-бірлік, сыйластық.	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет, тарих	
Осыған дейінгі меңгерілген білім	Киіну. Сән. Талғам. У, ұ дыбыстарының емлесі	
Сабақ барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дереккөздер
Сабақтың басы	Оқушылармен амандасу, оларды түгендеу, дәптерлеріне бүгінгі күнді жазғызу. Қызығушылықты ояту. «Сымсыз телефон» ойыны Оқушылар шеңбер жасап тұрады. Ойын басқарушы бірінші тұрған адамға құлағына сыбырлап, У(ы) немесе і әрпі бар бір сөз айтады, ол келесі көршісіне сыбырлап естіген сөзін жеткізеді, осылайша соңғы адамға дейін жалғасады. Ал енді ойын басқарушы соңғы адамнан бастап сұрайды. Мүмкін соны қате естіп, өзгерткен адам айып өтейді. Айып әр түрлі: ән салу, би билеу, өлең оқу, т.б. <i>Сабақтың тақырыбы, мақсаты хабарланады. Күтілетін нәтижелер белгіленеді. Оқушылар 3 топқа бөлінеді</i>	Слайд
Сабақтың ортасы	Мағынаны тану. Оқылым мәтіні Еуразия даласын қоныс еткен көшпелі ел қазақтардың басқа халықтарға ұқсамайтын киім үлгілерін табиғи ерекшеліктер мен көшпелі тіршілікке сәйкес қалыптасты. Қазақы киімнің барша сымбаты мен ою-өрнегінде, әрбір әшекейінде халқымыздың тарихының, ой-дүниесінің қайталанба көрінісі бар. Қазақ халқының ұлттық киімдерін ерлер киімдері және әйелдер киімдері деп екіге бөлсек; ерлер киімдеріне: айыр қалпақ, зерленген тақия, шапан, шалбар, тымақ, ішік, саптама, етік жатады. Ал әйелдер киімдеріне: қос етік, көйлек, сәукеле, кимешек, кебіс-мәсі, тақия, бөрік, көкірекше жатады. 1-тапсырма. Ұлттық киімдерді атаңдар. Әр топ оқушылары «Карусель» әдісімен ұлттық киімдер атауын айтып, ой бөліседі Ереже Қазақ тілінде 28 дыбыс бар. Оның 9-ы дауысты және 19-ы дауыссыз дыбыс. У, і әріптерінің емлесі У, і әріптері сөздердің барлық буынында жазылады:	

<p>Қолдау көрсету. Қабілеті жоғары оқушылар айтылған сөздер мен сөйлемдердің көпшілігін дұрыс қайталай алады.</p>	<p>baqyt, yqpal, yrys, mysal, jańǵyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim,irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeil, senim т.б.</p> <p>Тыңдалым. Диктофоннан құрамында у,і әріптері кездесетін сөздерді тыңдап,хормен айту. Ulan, ushaq, ishik, usta, irimshik, urshyq, isker, etik, untaq, qulyn, quraq, mási, qumyra, ilgish, qulan, bórik, qulaq, qumyrsqa.</p> <p>2-тапсырма Оқушылар «Ұлттық киім –асыл мұра»туралы оқылған мәтін негізінде сөйлемдердің ішінен негізгі ойды анықтайтын сөздерді тауып, «Ұлттық киім» (жинақы мәтін) етіп жазып шығады Көп нүктенің орнына тиісті әріпті қойып,латын әліпбиінде көшіріп жазыңдар. Ultt...q k1...m, toq...lǵan shekpen, q...mbat matalar, ...ńǵail... k1...m, kóshpend...ler mádeniet...</p> <table border="1" data-bbox="323 745 1233 1122"> <thead> <tr> <th>№</th> <th>Сөйлемдер</th> <th>Дұрыс</th> <th>Бұрыс</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td>Тарихта түркілердің киім үлгілері туралы деректер жоқтың қасы.</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>2</td> <td>Жай адамдар қой,түйе жүндерінен жасалған күпі,жадағай,шекпен киген.</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>3</td> <td>Көшпенділер бағалы аң терілерінен, қымбат маталарды пайдаланбаған.</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>4</td> <td>Қазақтардың ұлттық киімдерінде көне киім үлгілерінің іздері бар.</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Дұрыс жауапты белгілендер.Өз таңдауларыңды түсіндіріңдер. Дескриптор: 1.У, і әріптерінің емлесін латын әліпбиінде жаза алады. 2.Сөздердің дұрыс оқылуы мен жазылуын анықтайды. 3.Емле ережесін түсініп қолданады.</p>	№	Сөйлемдер	Дұрыс	Бұрыс	1	Тарихта түркілердің киім үлгілері туралы деректер жоқтың қасы.			2	Жай адамдар қой,түйе жүндерінен жасалған күпі,жадағай,шекпен киген.			3	Көшпенділер бағалы аң терілерінен, қымбат маталарды пайдаланбаған.			4	Қазақтардың ұлттық киімдерінде көне киім үлгілерінің іздері бар.			<p>Әдебиет,тарих сабағы. Оқушыларды бір-біріне деген құрмет көрсетуіне тәрбиелеу. Смайликте р</p>
№	Сөйлемдер	Дұрыс	Бұрыс																			
1	Тарихта түркілердің киім үлгілері туралы деректер жоқтың қасы.																					
2	Жай адамдар қой,түйе жүндерінен жасалған күпі,жадағай,шекпен киген.																					
3	Көшпенділер бағалы аң терілерінен, қымбат маталарды пайдаланбаған.																					
4	Қазақтардың ұлттық киімдерінде көне киім үлгілерінің іздері бар.																					
<p>Сабақтың аяғы</p>	<p>Рефлексия «Термометр» әдісі 38- қызықты да түсінікті 36,6- қызықсыз, күрделі 34- пайдасыз, құнды емес.</p> 																					

7-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Күні : Сынып: 5 «А»</p>	<p>Мектеп:</p>
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Қазіргі сән үлгісі. Ә,э дыбыстарының емлесі</p>
<p>Сабақтың мақсаты</p>	<p>Оқушылар: «Қазіргі сән үлгісі» мәтінін мұқият оқу, өз пікірін айту Мәтіннен Ә,э әріптері бар сөздердің дұрыс оқылуы мен жазылуына назар аудару Емле ережесін түсініп қолдану</p>
<p>Бағалау критерийі</p>	<p>Қазіргі сән үлгісі» мәтінін мұқият оқып, өз пікірін айтады Мәтіннен Ә,э әріптері бар сөздердің дұрыс оқылуы мен жазылуына назар аударады. Емле ережесін түсініп қолданады.</p>
<p>Тілдік мақсаттар</p>	<p>Пән лексикасы мен терминологиясы. Тыңдалым және айтылымға қажетті сөздер:</p>

	Сән үлгілері, сәнді киіну, классикалық, спорттық, романтикалық және фольклорлық стилдер	
Құндылықтар	Сән үлгісі құндылықтары Тарих пен мәдениет, тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	Тарих, әдебиет, сурет	
Осыған дейінгі меңгерілген білім	Ұлттық киім-асыл мұра. У, і әріптерінің емлесі	
Сабақ барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дерек көздер
Сабақтың басы	Оқушылармен амандасу, оларды түгендеу. Шаттық шеңбері: «Ыстық лебіз». Шеңберге жиналып, бір-біріне жылы лебіз, тілек айту. <i>Сабақтың тақырыбы, мақсаты хабарланады.</i> <i>Күтілетін нәтижелер белгіленеді. Оқушылар 3 топқа бөлінеді</i>	Слайд
Сабақтың ортасы	<p>Мағынаны тану. Оқылым мәтіні</p> <p>Сән адамзат баласы пайда болғаннан бастап пайда болды. Әлемдегі әр түрлі елдердің дәстүрлі халықтық костюм үлгілері қазір де сән жасаушылар үшін шығармашылық жаңалықтардың негізгі бастауы болып отыр және қандай жағдай болмасын арналып тігілген киімдердің бәрінен де өзінің нақты көрінісін табуда. Қазіргі кезде кез келген адамның өз қалауынша сәнді киінуіне мүмкіншілігі бар. Тіге білетін және сәнге қызыққан адам өзіне ыңғайлы және сәнді бұйым тігіп кие алады.</p> <p>Сән (франц. <i>moda</i>, латын <i>modus</i> - өлшем, әрекет тәсілі) киім кию</p> <p>Киімде бірнеше классикалық, спорттық, романтикалық және фольклорлық стилдер болады. Классикалық стильге (катал. <i>Искер, сәнді киіну</i>) салыстырмалы түрде тұрақты, сән әлеміндегі өзгерістерге онша беріле бермейтін барлық киім түрлері кіреді.</p> <p>Спорттық стиль - демалыста, спортпен айналысқанда, саяхатқа шыққанда киюге ыңғайлы киімдер.</p> <p>Романтикалық стильде – әдемілік, ерекшелік, сүйкімділік, нәзіктікті әдеттегіден тыс бөліп көрсетеді. Романтикалық стильдің ерекшелігі - қатпарлар, желбіреушілер, шілтерлер, банттар, желбіршектер жиынтығынан тұрады.</p> <p>1-тапсырма Мақал-мәтелдердің мағынасын түсіндіріңдер. <i>1. Сыпайы киімді киіп тоздырады,</i> <i>Сараң киімді жиып оздырады.</i> <i>2. Ағаш көркі – жапырақ.</i></p> <p>ЕРЕЖЕ 1. э әрпі е әрпімен жазылады: <i>element, elevator, poetika, koefisient.</i> 2. ё әрпі о әрпімен таңбаланады. Қосымша соңғы буынның үндесіміне сәйкес жалғанады: <i>manóvr (-diń, -i, -ge, -ler), brýselóz (-diń, -i, -ge, -der), aktór (-diń, -i, -ge, -ler), dirijór (-diń, -i, -ge, -ler), rejisór (-diń, -i, -ge, -ler).</i> 1-тапсырма. Берілген сөздерді пайдалана отырып, сөйлемдер құраңыз. Жаңа әліпбимен жазыңыз</p>	Әдебиет, тарих сабағы. Оқушыларды бір-біріне деген құрмет көрсетуіне
Қолдау көрсету.		

<p>Қабілеті жоғары оқушылар айтылған сөздер мен сөйлемдердің көпшілігін дұрыс қайталай алады.</p>	<p>Элемент, экскаватор, элеватор, поэтика, поэзия. 2-тапсырма. Берілген сөздерді жаңа әліпбимен жазып, мына қосымшалардың тиістісін жалғаңыз: -dy, -di, -ny, -ni, -ға, -ге, -lar, -ler. Монтёр, актёр, шахтёр, амёба. Сыныпта оқушыларға «Заманауи сән үлгісі ойыңыздан шыға ма?» тақырыбында эссе жазғызу. Дескриптор: 1.Ә,э әріптерінің емлесін латын әліпбиінде жаза алады. 2.Сөздердің дұрыс оқылуы мен жазылуын анықтайды. 3.Емле ережесін түсініп қолданады.</p>	<p>тәрбие леу. Смайликтер</p>
<p>Сабақтың аяғы</p>	<p>Кері байланыс: «Екі жұлдыз, бір тілек» тәсілі арқылы оқушылардың басқа топтарды бағалауын жүзеге асыру. Оқушылар сағат тілі бойынша қасында отырған топтағы оқушылардың сабақтағы белсенділігіне, тапсырмаларды орындауына байланысты екі жетістігін көрсетіп, бір ұсынысын білдіреді.</p>	<p>Кері байланыс. «Екі жұлдыз, бір тілек» тәсілін қолдануға стикерлер тарату</p>

8-сабақ. Нәтиже сабақ.

Diktant №1

Týǵan ólke, tarihı ordany súıy – aqyldyń isi emes, júrektiń isi.

Bizdiń sonaý dáýirlerden beri tamyryn tereńge jaıǵan bir ǵana Otanymyz bar. Ol – Qazaq jeri. Osynaý alyp qazaq saharasyn kózdiń qarashyǵyndaı qorǵap, ony sheksiz súıy – ár qazaqtyń mindeti jáne azamattyq boryshy.

Otan degen tek túyp ósken jeriń ǵana emes, ol – kúndelikti otbasy, oshaqqasyń, aýasyn jutyp, sýyn ishipe, bailyǵyn ıgiliǵine jaratyp otyrǵan keń-baitaq jeriń. Otan – qazynaly qarıasy men aq jaýlyqty anasy bar altyn besigiń, tai-qulyndaı birge ósken qurby-qurdaıstan quralǵan ystyq aýlyń, qadirlı ata-ana, súıikti jar, súkimdi balań, júrgen túǵan eliń. Qoinaýy qazynaǵa, órisi malǵa toly yrysty atameken, «atamyz kúıeý, anamyz kelin bolǵan jer» (101 sóz).

9-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Күні : Сынып: 5 «А»</p>	<p>Мектеп:</p>
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Отбасылық дәстүрлер мен мерекелер.Қара шаңырақ. Дауыссыз дыбыстардың емлесі.</p>
<p>Сабақтың мақсаты</p>	<p>Оқушылар: Тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау. Дауыссыз дыбыстардың жазылу ерекшеліктерімен танысу. Емле ережесін түсініп оқу.</p>
<p>Бағалау критерийі</p>	<p>а) Қасиетті қара шаңырақ (үлкен үй) туралы біледі; ә) Қара шаңыраққа байланысты тірек сөздерді айта алады Дауыссыз дыбыстардың жазылу ерекшеліктерімен танысады. Емле ережесін түсініп қолданады.</p>
<p>Тілдік мақсаттар</p>	<p>Пән лексикасы мен терминология. Тірек сөздер: үлкен үй, кенже бала, қара шаңырақ.</p>

	Тыңдалым және айтылымға қажетті сөздер: arab; pedagog, dáýlet, baǵdar, filosofia, múftı, paragraf; qahar, tarih, shekpen, alash, dastarqan, maqtanysh, bolashaq, saiasat, virýs, avtor, rezerv; shańyraq, búrshik, qylysh, chempion, kaýchýk, senvich; íá, ýaqyt, áleymet, taý. Ashshy, tushshy, keshshe т.б.	
Құндылық тар	Отбасы құндылықтары Тарихтың , мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет, музыка, тарих.	
Осыған дейінгі меңгерілген білім	Қазіргі сән үлгісі. Дыбыстардың емлесі	
Сабақ барысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дереккөздер
Сабақтың басы Ынтымақ тастық атмосфер асын қалыптастыру 5 минут	Оқушылармен амандасу, оларды түгендеу. Қызығушылықты ояту. «Шаттық шеңберін» жасау, бір-бірлеріне сәттілік тілеу Отбасындағы балалардың жас ерекшелігі (үлкені, ортаншысы, кішісі) бойынша топтастыру <i>Сабақтың тақырыбы, мақсаты хабарланады.</i> <i>Күтілетін нәтижелер белгіленеді. Оқушылар 3 топқа бөлінеді</i>	Шаттық шеңбері
Сабақтың ортасы	« Асыл тастардың қасиеттері » тақырыбында жазған ойтолғауларын оқиды «Болжау» әдісі бойынша Жарасқан Әбдірашевтің «Кенже ұл» аудиосын тыңдату. 1-тапсырма. ББҮ әдісі бойынша білетіндерін, білгісі келетіндерін қоржынға жазып жабыстыру Дауыссыз дыбыстарды таңбалайтын әріптер: b, d, f, g, ğ, h, ı, j, k, l, m, n, ŋ, p, q, r, s, t, v, ý, z, sh, ch. ı, ý әріптері сөздің басында, ортасында, аяғында b, g, d, f, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z, sh, ch және жазылады: bailyq, kóbelek, arab; gúl, kógal, pedagog; dáýlet, baǵdar, asteroid; filosofia, múftı, paragraf; hıkara, qahar, tarih; jospar, ereje, muqtaj; kúmis, shekpen, berik; lebiz, alash, táyekel; máńgilik, qaımaq, ǵalym; namys, kóne, dastarqan; parasat, kópir, talap; qurmet, maqtanysh, bolashaq; ras, ertegi, ómir; saiasat, kelisim, aıtys; tabıǵat, qatal, sáýlet; virýs, avtor, rezerv; zerde, bilezik, qundyz; shańyraq, búrshik, qylysh; chempion, kaýchýk, senvich; íá, qayıń, saı; ýaqyt, áleymet, taý. Ashshy, tushshy, keshshe сөздерінде екі sh әрпі қатар жазылады. ğ әрпі сөз басы мен ортасында ғана жазылады: ǵarysh, aǵash, samǵa. ŋ әрпі сөз ортасы мен соңында ғана жазылады: mórtańba, eńbek, tańerteń, meń, zań. Кітаппен жұмыс. «Қара шаңырақ» мәтінін оқу. Оқу дағдыларының деңгейі: Білу «Пазл». 1. Қара шаңырақ дегенді қалай түсінесіңдер? 2. Үлкен үй, мұрагерлік, киелі сөздерінің мағынасын айтыңдар.	Өткен тақырыпты еске түсіреді. Интербелсенді тақта, суреттер

<p>Сергіту сәті</p>	<p>2-тапсырма. «Орнын тап» әдісі бойынша тірек сөздерді суретке сай орналастырып, латын әліпбиімен жазу.</p> <p>Шаңырағым – шаттығым» әні. (әр топ бір-бір шумақтан орындайды)</p> <p>3-тапсырма. «Қабырғаға жазу» әдісі. Берілген сөздерді постерде латын әліпбиімен жазыңдар. Қасиетті қара шаңырақ, үлкен, беделді, сыйлы, киелі, енші, жасау, кенже ұл, мұрагерлік.</p> <p>4-тапсырма. Дұрыс жауап болатын сөздерді сәйкестендіріңдер.</p> <table border="0"> <tr> <td>Enshi</td> <td>qyzǵa beriledi</td> </tr> <tr> <td>Jasaý</td> <td>otaý qurady, úlenedi</td> </tr> <tr> <td>Qyz</td> <td>ulǵa beriledi</td> </tr> <tr> <td>Ul</td> <td>turmysqa shyǵady</td> </tr> </table> <p>- әр суретке қатысты 3 тірек сөз жазады; - барлық суреттерге ортақ тақырып ұсынады; - суретке қарап әңгімелейді</p> <p>Дескриптор: 1. Қасиетті қара шаңырақ туралы біледі; 2. Қара шаңыраққа байланысты тірек сөздерді айта алады 3. Дауыссыз дыбыстардың жазылу ерекшеліктерімен танысады, ережесін түсініп қолданады</p>	Enshi	qyzǵa beriledi	Jasaý	otaý qurady, úlenedi	Qyz	ulǵa beriledi	Ul	turmysqa shyǵady	<p>Сурет арқылы тірек сөздерді анықтайды.</p> <p>Әнді естеріне түсіреді, әртүрлі әуенге салып айтады.</p>
Enshi	qyzǵa beriledi									
Jasaý	otaý qurady, úlenedi									
Qyz	ulǵa beriledi									
Ul	turmysqa shyǵady									
<p>Сабақтың аяғы</p>	<p>Рефлексия Бүгінгі сабақта болған көңіл – күйді бет – әлпеті салынған суреттерді таңдау.</p> <p>Түсінбедім Сұрағым бар Түсіндім</p> 	<p>Кері байланыс парағы</p>								

10-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Күні : Сынып: 5 «А»</p>	<p>Мектеп: №68 мектеп-гимназия Мұғалімнің ТАӘ Жумашева Р.А.</p>
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Отбасы – шағын мемлекет I, у әріптерінің емлесі</p>

Сабақтың мақсаты	Жаңа білімді меңгеру. Тақырыпты тыңдау, түсіну, жетекші сұрақтар арқылы талқылау. Алған білімді өмірде қолдану.	
Бағалау критерийі	Жаңа білімді меңгереді. Тақырыпты тыңдап, түсініп, жетекші сұрақтар арқылы талқылайды. Алған білімді өмірде қолдана алады.	
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы мен терминология: Тірек сөздер: Áke men sheshe, bala, otbasy, meiirimdilik, sylyastyq, adaldyq, til algysh, adal, uqypty, tıanaqty t.b. Тыңдалым және айтылымға қажетті сөздер: ai, úı, oıshyl, ıaǵni, qoıan, saıa, ıod, fail, aıkıdo, mezozoı, ýaǵyz, ýaqyt, aý, saýkele, demeýshi, qaýyn, aıýan, keıýana.	
Құндылық тар		
Пәнаралық байланыс	Әдебиет, тарих	
Осыған дейінгі меңгерілген білім	Отбасылық дәстүрлер мен мерекелер. Қара шаңырақ. Дауыссыз дыбыстардың емлесі.	
Сабақбарысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дереккөздер
Сабақтың басы Сабақтың басы Ынтымақтастық атмосфера сын қалыптастыру. 5 минут	1. Ұйымдастыру Өсеміз біз күліп-ойнап, Он саусақтың саласындай, Өсеміз біз күліп-ойнап, Бір адамның баласындай. – Балалар, бір-біріміздің қолымыздан ұстап, алақан арқылы жүректің жылуын сезініп үйренген қандай тамаша, қандай қуаныш! <i>Сабақтың тақырыбы, мақсаты хабарланады.</i> <i>Күтілетін нәтижелер белгіленеді. Оқушылар 3 топқа бөлінеді</i>	Шаттық шебері
Сабақтың ортасы	1-тапсырма. Тыңдалым. Аудиомәтін. Отбасы – шағын мемлекет. Мәтін бойынша өз ойларын ортаға салу. Ереже 1. i, ý әріптері дауыссыз дыбыс ретінде таңбаланады: ai, úı, oıshyl, ıaǵni, qoıan, saıa, ıod, fail, aıkıdo, mezozoı, ýaǵyz, ýaqyt, aý, saýkele, demeýshi, qaýyn, aıýan, keıýana. 2. yı (ый), ii (ій) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында i әрпімен жазылады: ıgilik, iman; kiim, tiyn, sia, siaqty; bi, tarihi; institút, kino, granıt. Е с к е р т у. Қосар yı (ый) әріптері тек syı (сый), tyı (тый) түбірлерінен жасалған сөздерде жазылады: sylyq, syıymdylyq, syıú; tyıum, tyıylú, tyıú. 3. iу, ii әріп тіркестеріне аяқталған етістікке көсемшенің i (-й) жұрнағы жалғанғанда, екі i әрпі қатар жазылады: baiу – bandy, keii – kendi.	

4. **у** (**ұу**), **ұ** (**үу**) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында **ұ** әрпімен жазылады: **ұ**лдырық, **ұ**ыз, **ұ**ілдеу; **т**ұys, **қ**ұыршақ, **г**үіл, **т**інтүйір; **о**қу, **с**у, **ж**азу, **к**елу, **б**ару. 2-

2-тапсырма

Өз отбасының әр мүшесі туралы 4-5 сөйлеммен жаз.

3-тапсырма

Көп нүктенің орнына тиісті әріпті қойып, көшіріп жазындар.
О...shyl, qo...an, sa...a, ...od, ...aғыз, ...aқyt, a..., sá...kele, deme...shі, qa...yn, aі...an, keі...ana, aі, ұі.

Дескриптор:

Жаңа білімді меңгереді.

Тақырыпты тыңдап, түсініп, жетекші сұрақтар арқылы талқылайды

Емле ережесін түсініп қолданады.

Кері байланыс «Рухани жаңғыру»

Сабақтың соңы

Оқушылар қорытынды ойларын сурет қиындылары арқылы рухани жаңғырумен байланыстырып, кері байланыс береді.

11-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Күні : Сынып: 5 «А»	Мектеп:
Сабақтың тақырыбы	Салт-дәстүрдегі құндылықтар. Я, ю әрпі.
Сабақтың мақсаты	Оқушылар: Оқушылар бойына халқымыздың рухани байлығын сіңіру, ұлтымыздың дәстүрлерінен үлгі алу Я, ю әрпінің емлесімен танысу. Емле ережесін түсініп оқу.
Бағалау критерийі	Қазақ халқының салт-дәстүріндегі құндылықтар туралы біледі; Салт-дәстүрге байланысты тірек сөздерді айта алады Я, ю әрпінің емле ерекшеліктерімен танысып, қолданады.
Тілдік мақсаттар	Пән лексикасы мен терминология. Тірек сөздер: сүйінші, қонақасы, бастанғы, ерулік, қалау, жеті ата, тоқымқағар, тұлым, байғазы, көрімдік, енші т.б. Тыңдалым және айтылымға қажетті сөздер: ау, байу, оу, жау, сұу, қу, жу, қар, ша, жана.
Құндылықтар	Отбасы құндылықтары Тарих пен мәдениет, тілдің біртұтастығы

Пәнаралық байланыс	Әдебиет, тарих, музыка	
Осыған дейінгі меңгерілген білім	Отбасы – шағын мемлекет I, у әріптерінің емлесі	
Сабақбарысы		
Сабақ кезеңдері	Жоспарланған іс-әрекеттер	Дереккөздер
Сабақтың басы Ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыру 5 минут	Оқушылармен амандасу, оларды түгендеу. Қызығушылықты ояту. Оқушылар шеңбер жасап тұрып, қолдарындағы допты бір-бірлеріне лақтырып беру арқылы құрамында я.ю әріптері бар сөздерді айтады. Мұғалім оқушыларға сабақтың тақырыбы мен мақсаты, бағалау критерийлері туралы айтады. <i>Оқушылар 3топқа бөлініп, орындарына отырады.</i>	Шаттық шеңбері
Сабақтың ортасы	<p>1-тапсырма Тыңдалым. «Салт-дәстүрдегі құндылықтар» тақырыбында аудио жазба тыңдайды. Айтылым. Оқушылар өздері білетін қазақтың салт-дәстүрлерін естеріне түсіреді. Соның ішінде қазіргі уақытта қолданып жүрген салт-дәстүрлер туралы айтады. Мәселен: сүйінші, қонақасы, бастаңғы, ерулік, тоқымқағар, байғазы, көрімдік, енші. Ереже. Я, ю әрпінің емлесі. 1. ю әрпі іу әріп тіркесі түрінде жазылады: айú, байú, ойú, жайú, суйú. Е с к е р т у. і әрпінен кейін тұрған ю әрпінің орнына ú жазылады: қіú, жіú. 2. я әрпі ia әріп тіркесімен жазылады: қоiaп, iaғни, saia. Е с к е р т у. и (i) әрпінен кейін тұрған я әрпінің орнына a жазылады: қiaр, sia, jaria. Я әрпі төл сөздерде, сонымен бірге шетілдік сөздерде сөз басында, дауысты дыбыстан кейін, айыру белгісі (ь) мен жіңішкелік белгісінен (ь) кейін ia әріп тіркесі арқылы жазылады.</p> <p>2-тапсырма. Мақал- мәтелді оқи отырып, ішінен Я дыбысы бар сөздерді тапбады. 1. Істің бастауын білсең, Аяқтап тастауың оңай. 2. Ащы тіл таяқтан да өткір.</p> <p>3-тапсырма. Сөздерге у дыбысы қосылғанда олар қалай жазылатынын түсіндір және солай өзгертіп жаз. күшей азай молай + у той көркей</p>	Сурет арқылы тірек сөздерді анықтайды.

Сергіту сәті	<p>4-тапсырма Орны ауыстырылған сөздерден сөйлем құрап жазындар. I топ. Аяғы, қастырдың, түсті, қақпанға II топ. Баян, сурет, бояумен, салды. III топ. Ұяда, жатыр, балапан, бес. Мына сөздерді латын әліпбиімен жаз Аяз, қою, қоян, жию, шаян, ұялшақ, дария, баю, қария, таяз, тыю. «Сықырлы таяқша» ойыны Я, ю дыбысына қатысты сөздер ойлату, сөйлем құрату.</p> <p style="text-align: center;">Дескриптор:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Қазақ халқының салт-дәстүріндегі құндылықтар туралы біледі; 2. Салт-дәстүрге байланысты тірек сөздерді айта алады 3. Я, ю әрпінің емле ерекшеліктерімен танысып, қолданады. 	
Сабақтың соңы	<p>Рефлексия Бүгінгі сабақта болған көңіл – күйді бет – әлпеті салынған суреттерді таңдау. Түсінбедім Сұрағым бар Түсіндім</p> <div style="text-align: center;"> </div>	Кері байланыс парағы

Сабақ жоспары

№ 18 сабақ тақырыбы:	Уақыт-алтыннан қымбат. Бірге жазылатын сөздердің емлесі.
Күні:	Мұғалімнің аты жөні:
Сынып:	Қатысқандар: _____ Қатыспағандар: _____
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру (5.Т/А5.);
Сабақ мақсаттары	<p>Барлық оқушылар орындай алады: <i>сұрақтарға жауап бере алады</i></p> <p>Оқушылардың көпшілігі орындай алады: <i>негізгі және қосымша ақпараттарды анықтайды;</i></p> <p>Кейбір оқушылар орындай алады: <i>мәтінде көтерілген мәселеге сұрақтар негізінде жауап береді, өз ойын толық білдіре алады.</i></p>
Бағалау критерийі	<ul style="list-style-type: none"> - тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсінеді; - негізгі және қосымша ақпаратты анықтай алады; - тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап береді; - көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіре алады.
Оқыту деңгейі	<i>Түсіну, талдау, қолдану</i>
Тілдік мақсат	<p><i>Оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен ұсынылған бейнематериал арқылы тақырыпты талдауы, бір-бірімен тілдесуі.</i></p> <p><i>Талқылауға арналған сұрақтар: мұғалімнің жетекші сұрақтар арқылы жетелеп отыруы.</i></p>
Құндылықтарға баулу	<i>Уақытты тиімді пайдалану</i>
Пәнаралық байланыс	<i>Әдебиет, өзін-өзі тану, АКТ</i>
Тақырып бойынша алдыңғы білім:	<i>Оқушылар бос уақыттарында айналысатын сүйікті істері және хоббилері туралы құрастырған диалогтерін жариялайды</i>

Жоспар		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Басы	<p>«Шаттық шеңбері» тренингі арқылы психологиялық ынтымақтастық орнату А-Ж-ға дейін 1-топ З-О-ға дейін 2-топ Ө-Я-ға дейін 3-топ</p> <p>2. Қызығушылығын ояту. Жұмбақ шешу: Тық-тық етеді, Құлағыңнан өтеді (сағат) Бір ұяда жеті жұмыртқа (апта күндері) Бір ағаштың он екі бұтағы әр бұтақта отыз не отыз бірден жапырақтары бар (жыл, он екі ай және күндері) Сабақтың тақырыбы мен мақсаты таныстырылады.</p>	АКТ
Ортасы	<p>3-тапсырма. Фильмді көру. https://youtu.be/fNd44wnRzYc «Прожектор» әдісі арқылы Дескриптор: - тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсінеді; - фильмнен көрген түйінді ойларын сипаттайды; - негізгі және қосымша ақпаратты анықтай алады; - тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап береді; - көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіре алады.</p> <p>4-тапсырма. ЖЖ әр жұпқа мәтін таратылып беріледі.</p> <p>Дескриптор: - мәтіннің мазмұнын түсінеді; - мәтінді оқып, талқылайды; - күн тәртіптерін жоспарлап, жазады; - күрделі сөздерді анықтайды; - жұппен қорғайды.</p> <p>5-тапсырма. Сұрақ-жауап. (ТЖ) Топпен бірге мына тұжырымдардың себебін төмендегі үлгі бойынша анықтайық. <i>А) Мен бос уақытымды тиімді өткіземін, себебі...</i> <i>Ә) Менің бос уақытым жоқ, себебі...</i></p> <p>Дескриптор: - Тақырып бойынша пікірталас жүргізеді, - көтерілген мәселе бойынша өз ойларын білдіреді.</p>	<p>АКТ</p> <p>Постер</p> <p>Пікірталас</p> <p>Дәптер,</p>

6-тапсырма. «Сыңарын тап» ойыны	қалам
<p><i>Kók, shek, jer, baǵdar, beine, orta, jer, aram, búkil, jalpy, bir, aýyz, atqa, asha, balyq, jalań.</i></p>	<p><i>ónis, sha, ara, tóle, pıǵyldyq, azıalyq, júzilik, halyqtyq, rettik; álemdik, baia, tuiaqtylar, kózdiler, miner, qorektiler.</i></p>
<p>Ботаникалық атауларды бөлек, зоологиялық атауларды бөлек жаз: <i>ortaazıalyq, jerjúzilik, arampıǵyldyq, búkilálemdik, jalpyhalyqtyq, birrettik; aýzashar, atqaminer; ashatuiaqtylar, balyqqorektiler, jalańkózdiler, aǵashkemirgishter; kespekeskish, sabynsalǵysh, órtsóndirgish; sharyabasty, nemketti, súkeisaldy; alypqashpa, baykespe, janbaǵys, kireberis, kunkóris; ayaqyzdyrǵy, ayasúzgi, bóriomaq.</i></p>	
<p>Ботаникалық атаулар</p>	<p>Зоологиялық атаулар</p>
<p>Дескриптор: -күрделі сөздерді жазбаша және ауызша тілдесім барысында анықтай алады. §30. Екі түбірден құралған бір ғана зат пен ұғым атауы бірге жазылады: <i>kókónis, shekara, jertóle, baǵdarsham, beinebaian, sýsabyñ, kereńqulaq (өс.), itsandyq (өс.), kelteshash (өс.).</i> §31. Екінші сыңары <i>-lyq (-lik, -dyq, -dik, -tyq, -tik)</i> қосымшасымен келген қоғамдық, әлеуметтік лексика, <i>-ar (-er)</i> қосымшасымен келетін әдет-ғұрып, кәде атаулары, <i>-lar (-ler, -dar, -der, -tar, -ter)</i> қосымшасымен келетін ботаникалық, зоологиялық атаулар, <i>-qysh (-kish, -ǵysh, -gish)</i> қосымшасымен келетін құрал-сайман және техника атаулары, <i>-ty (-ti, -dy, -di), -pa (-pe, -ba, -be, -ma, -me), -ys (-is, -s), -ǵy (-gi, -qy, -q)</i> қосымшасымен келетін лексикаланған тұрақты тіркестер мен зат атаулары бірге жазылады: <i>ortaazıalyq, jerjúzilik, arampıǵyldyq, búkilálemdik, jalpyhalyqtyq, birrettik; aýzashar, atqaminer; ashatuiaqtylar, balyqqorektiler, jalańkózdiler, aǵashkemirgishter; kespekeskish, sabynsalǵysh, órtsóndirgish; sharyabasty, nemketti, súkeisaldy; alypqashpa, baykespe, janbaǵys, kireberis, kunkóris; ayaqyzdyrǵy, ayasúzgi, bóriomaq.</i> §32. <i>Ásire, bir, kóp, jalpy, beı</i> және <i>avan, avia, avto, agro, anti, aero, gidro, giper, eýro, izo, infra, kino, mega, mini, radio, tele, trans, últra, foto, elektr</i> сияқты сөзалды сыңарларымен, сондай-ақ <i>bei</i> қосымшасымен келген атаулар бірге</p>	

	жазылады: <i>ásiresolshyl; birqalypty, birmándi; kópmándi, kópmúshe; jalpyulttyq, jalpymemlekettik; beikúná, beihabar; avansahna; aviamektep; avtojol; agrokeshen; antidene; aeroshana; gidrobeket; giperbelsendi; eýroспорт; izosyzyq; infraqurylym; kinoqondyrǵy; megajoba; minijoba; radiobailanys; telearna; transshekara; últradybys; fotosýret; elektrsúzgi.</i>	
Соңы	Кері байланыс 	Стикерлер

19-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

№ 19 сабақ тақырыбы:	Бос уақытта саяхаттаудың пайдасы. Бірге жазылатын сөздердің емлесі.	
Күні:	Мұғалімнің аты жөні:	
Сынып:	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Жанрлық ерекшеліктеріне сай ресімделуі мен құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жазу (5.Ж2); 5.ӘТН4.1. Жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді және күрделі сөздерді ауызша және жазбаша тілдесім барысында қолдану.	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: <i>хат жаза алады;</i> Оқушылардың көпшілігі орындай алады: <i>құрылымын сақтап, жарнама, хабарландыру жазып, күрделі сөздерді ажыратады;</i> Кейбір оқушылар орындай алады: <i>жанрлық ерекшеліктеріне сай ресімдеп, құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру жазып, күрделі сөздерді қолдана алады.</i>	
Бағалау критерийі	<ul style="list-style-type: none"> - тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсінеді; - мәтін жанрын анықтай алады; - күрделі сөздерді ажыратады; -ресімделуі мен құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жаза алады. 	
Оқыту деңгейі	<i>Түсіну, талдау, қолдану</i>	
Тілдік мақсат	<i>Оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен ұсынылған бейнематериал арқылы тақырыпты талдауы, бір-бірімен тілдесуі. Талқылауға арналған сұрақтар: мұғалімнің жетекші сұрақтар арқылы жетелеп отыруы.</i>	
Құндылықтарға баулу	<i>Уақытты тиімді пайдалану</i>	
Пәнаралық байланыс	<i>Әдебиет, өзін-өзі тану, АКТ</i>	
Тақырып бойынша алдыңғы білім:	<i>Оқушылар бос уақыттарында айналысатын сүйікті істері және хоббилері туралы құрастырған диалогтерін жариялайды</i>	
Жоспар		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Басы	«Шаттық шеңбері» тренингі арқылы психологиялық ынтымақтастық орнату Бірінші, екінші, үшінші, төртіншіге саналу арқылы топқа бөліну Қызығушылығын ояту. «Миға шабуыл»	АКТ

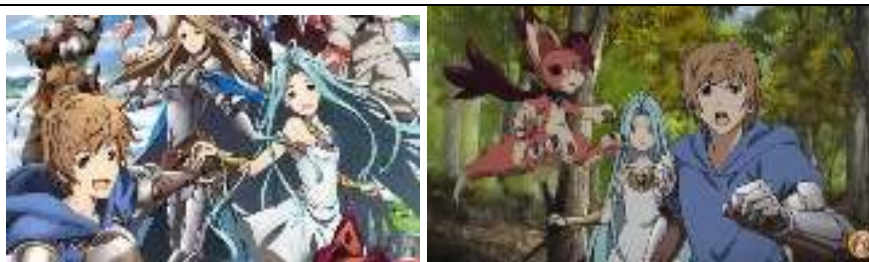
	<p>әдісі</p> <p>Дескриптор:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Сұрақтарға жауап береді. - Сабақ тақырыбын, мақсатын айқындайды. -Топқа бөлінеді. 															
Ортасы	<p>3-тапсырма. «Сыңарын тап» ойыны</p> <table border="1" data-bbox="496 689 1214 907"> <tr> <td>Х алық</td> <td>хат</td> </tr> <tr> <td>Мемлекет</td> <td>аралық</td> </tr> <tr> <td>Е ш</td> <td>ішілік</td> </tr> <tr> <td>А шық</td> <td>жанды</td> </tr> <tr> <td>Ұлт</td> <td>кім</td> </tr> </table> <p>Ботаникалық атауларды бөлек, зоологиялық атауларды бөлек жаз: <i>aqıyq, aqshabaq, qaraqus, qaraaǵash, saryandyz, sarygúl;</i></p> <table border="1" data-bbox="496 1084 1214 1216"> <tr> <td>Ботаникалық атаулар</td> <td>Зоологиялық атаулар</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> </tr> </table> <p>Дескриптор:</p> <p>күрделі сөздерді жазбаша және ауызша тілдесім барысында анықтай алады.</p> <p>§33. Екінші сыңары <i>aralyq, qumar, jandy, taný, tanym, jaı, hat, aqy, ishilik, symaq</i> сияқты сөздермен келген атаулар бірге жазылады: <i>halyqaralyq; ataqqumar; ultjandy; jaratylystaný; tiltanym; jylyjai; ashyqhat (ashyqhat sylaý); zeynetaqy; mekemeishilik; ákimsymaq.</i> Бірақ анықтауыштық қатынас сақталған күрделі сөздер бөлек жазылады: <i>ashyq hat, qyzmettik hat.</i></p> <p>§34. <i>Esh, ár, kei, bir, qai, qaisy, álde</i> сөздерімен келген есімдік, сын есім, үстеулер түбір тұлғалары өзгертілмей, бірге жазылады: <i>eshkim; árkim; ártúrli; keibir; birdeńe; qaibir; qaisybireýler; áldeqalaı.</i></p> <p>Е с к е р т у. <i>Ár, kei, bir, qai, álde</i> сөздері зат есімдермен тіркескенде, бөлек жазылады: <i>ár</i></p>	Х алық	хат	Мемлекет	аралық	Е ш	ішілік	А шық	жанды	Ұлт	кім	Ботаникалық атаулар	Зоологиялық атаулар			<p>Дәптер, қалам</p> <p>АКТ</p> <p>Дәптер, қалам</p>
Х алық	хат															
Мемлекет	аралық															
Е ш	ішілік															
А шық	жанды															
Ұлт	кім															
Ботаникалық атаулар	Зоологиялық атаулар															

	<p><i>el; kei bala; bir jumys; qai zaman; álde shyn, álde ótirik.</i></p> <p>§35. Бірінші сыңары <i>aq, qara, sary, kók, qyzyl, ala, boz</i> тәрізді түс атауларымен келетін ботаникалық, зоологиялық терминдер бірге жазылады: <i>aqyq</i> (құс), <i>aqshabaq</i> (балық); <i>qaraqus, qaraaqash</i> (өс.); <i>saryandyz</i> (өс.), <i>sarygúl; kókqutan</i> (құс), <i>kókbasshóp</i> (өс.); <i>qyzylqasqyr</i> (аң), <i>qyzylbıdai; alabuğa</i> (балық), <i>alabulbul</i> (құс); <i>bozbetege</i> (өс.), <i>boztorǵai</i>. Үш құрамнан тұратын ботаникалық, зоологиялық атаулардың алдыңғы екі сыңары бірігіп жазылады: <i>aqbas siyr, sarybas jylan</i>.</p> <p>Сергіту сәті. «Тірі сағат бола ма?»</p> <p>4-тапсырма. РАФТ әдісі бойынша (Ж)</p> <p>Р-рөл. Оқушы</p> <p>А-аудитория. Өткен уақытқа хат, менің хоббиім жарнама, саяхат жөнінде хабарландыру,</p> <p>Ф-форма. Хат, жарнама, хабарландыру</p> <p>Т- тақырыбы. Босқа өткен уақыт. Менің хоббиім. Саяхат.</p> <p>«Автор орындығында» отырып, үздік жазба жұмысы оқылады. (ТЖ)</p> <p>Дескриптор:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мәтін жанрын анықтайды; - ресімделуі мен құрылымын сақтай отырып, хат, жарнама, хабарландыру жазады; - жазбаша тілдесім барысында күрделі сөздерді қолданады; - үздік жазбаны анықтайды. 	
<p>Соңы</p>	<p>«Маңыздылық аймағы» әдісі арқылы кері байланыс</p> 	<p>Стикерлер</p>

20-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>№ 20 сабақ тақырыбы:</p>	<p>Қиял әлемі. Фантазия. Бірге жазылатын сөздердің емлесі.</p>
------------------------------------	---

Күні:	Мұғалімнің аты жөні:	
Сынып:	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау (Т/А1) 5.ӘТН4.1. Жұрнақ арқылы жасалған туынды сөздерді және күрделі сөздерді ауызша және жазбаша тілдесім барысында қолдану.	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: тірек сөздерді таба алады Оқушылардың көпшілігі орындай алады: ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжайды; Кейбір оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжап, мәтін құрастыра алады.	
Бағалау критерийі	- берілген иллюстрация арқылы тірек сөздерді табады; - тірек сөздер арқылы тақырыпты болжайды; - тақырып негізінде мәтін құрастыра алады.	
Оқыту деңгейі	Түсіну, талдау, қолдану	
Тілдік мақсат	Оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжауы, бір-бірімен тілдесуі, күрделі сөздерді қолдануы. Талқылауға арналған сұрақтар: мұғалімнің жетекші сұрақтар арқылы жетелеп отыруы.	
Құндылықтарға баулу	Қиялын, фантазиясын жетілдіру	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет, өзін-өзі тану, АКТ, бейнелеу	
Тақырып бойынша алдыңғы білім:	Оқушылар бос уақыттары туралы хат, жарнама, хабарландыру жөнінде құрастырған үздік жазбаларын жариялайды	
Жоспар		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Басы	<p>1.«Шаттық шеңбері» тренингі арқылы психологиялық ынтымақтастық орнату. Түсті қиындыларға бір және екі деген сан жазылған қиындылардың ұнағанын алады. Алған санына қарай өз бойларындағы ешкім білмейтін ерекшеліктерін айтып, түстері бойынша топқа бөлінеді.</p> <p>2. Қызығушылығын ояту. Сиқырлы сазды әуен Баланың қиялын дамытуға әсер ететін сазды әуен ойналады. Балалар көздерін жұмып тыңдайды (2-3 минут). Музыка тоқтаған соң, көздерін ашып не көргендерін өз қиялдары бойынша әңгімелейді. Олардың сипаттаған немесе көрген қиялын қағаз бетіне түсіруде төмендегі әдіс-тәсілдердің біреуін таңдап алады. – майшаммен сурет салу – қылқаламмен – түрлі түсті бормен – саусақтармен, алақанмен Сабақтың тақырыбы мен мақсаты таныстырылады.</p>	АКТ
Ортасы	3-тапсырма. https://vk.com/video-31181602_456244140 «Фантазия Гранблю» атты мультфильмдер желісі бойынша иллюстрациялық суреттер беріледі.	Иллюстрациялық суреттер

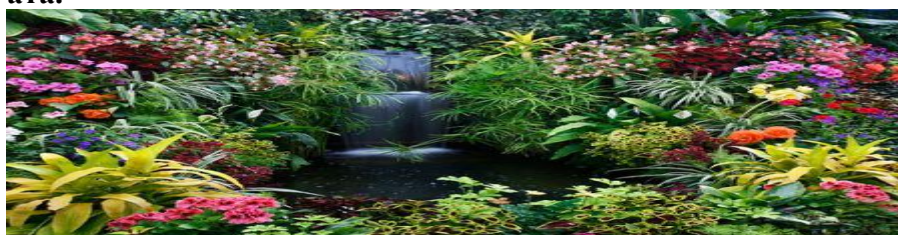

Дескриптор:

- иллюстрациялық суреттерден тірек сөздерді анықтайды;
- көрген түйінді ойларын сипаттайды;
- тақырыбын болжайды;
- болжаған тақырыптары негізінде сұрақтарға жауап береді;
- өз ойын білдіре алады.

4-тапсырма. (ЖЖ)

Қиялындағы өсімдіктердің суретін сал да, күрделі атаулармен ата.

Фразеологизм сөздерді пайдалана отырып, жұбыңмен диалог құрастыр.

Дескриптор:

- қиялындағы өсімдіктердің суретін салады, оған күрделі сөзден тұратын атау береді;
- фразеологизм сөздердің көмегімен диалог құрастырады.

§36. Лексикалық мағынасынан ажыраған *qoi, siyr, túie, bota, qozy, at, qoian, aiú, bóri, qasqyr, it* немесе *qum, sú, bal, ý, sor* сөздерімен тіркескен ботаникалық, зоологиялық атаулар бірге жазылады: *qoiýsan* (өс.), *siyrjońyshqa* (өс.), *botabúrgen* (өс.), *qozygúl* (өс.), *atqulaq* (өс.), *qoiansúiek* (өс.), *aiúbaldyrǵan* (өс.), *aiúbadam* (өс.), *bóriqaraqat* (өс.), *qasqyrjem* (өс.), *itbúldirgen* (өс.), *qumberish* (өс.), *sýbetege* (өс.), *balqaraǵai* (өс.), *ýkekire, ýbidaiyq* (өс.), *sorqańbaq* (өс.).

Е с к е р т у. *Aq, qara, qyzyl, qońyr, sur, shubar* сөздері аң-құс, өсімдік түсін айыру үшін қолданылатын болса, бөлек жазылады: *aq alabota, qara qarǵa, sur jylan, shubar baqa.*

§37. Екінші сыңары *shóp, gúl, tiken, japyraq, tamyr, qus, balyq, qurt, jidek, jemis, qat* сөздерімен келетін ботаникалық атаулар бірге жазылады: *emenshóp, qońyraýshóp; kúimesgúl, qaltagúl; sortiken, shaǵyrtiken; túimejapyraq, sútjapyraq; altyntamyр, beltamyр; totyqus, kókqus; taraqbalyq, qylyshbalyq; qaraqurt, bósirqurt; qyzyljidek, itjidek; tamyrjemis, torjemis; qaraqat, qyzylqat.*

§38. Күрделі сөзге айналған фразеологизмдер бірге жазылады: *aqsaqal, aqsúiek, aqniет, aqniettik, aqkóńil,*

A4, түсті қарындаштар, дәптер

	<i>aqkóñildilik; kóshbasshy, dúniqoñyzdaný, erjúrek, erjúrektik, janpıda, janpıdalyq, ataqonys; basqosý, atsalysý, atústi, atústilik.</i>	
Соңы	<p>Кері байланыс</p> 	Стикерлер

21-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

№ 21 сабақ тақырыбы:	Ертегілер. Дефиспен жазылатын сөздердің емлесі.	
Күні:	Мұғалімнің аты жөні:	
Сынып:	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Сюжетті суреттердің (фотосуреттер) желісі бойынша әңгіме құрастыру (5.ЖЗ.).	
Сабақ мақсаттары	<p>Барлық оқушылар орындай алады: сюжетті суреттер мен фотосуреттердің тірек сөздерін таба алады;</p> <p>Оқушылардың көпшілігі орындай алады: сюжетті суреттер мен фотосуреттерді ажыратып, әңгіме құрай алады;</p> <p>Кейбір оқушылар орындай алады: сюжетті суреттер және фотосуреттер желісі бойынша құрылымын сақтай отырып, әңгіме құрастыра алады.</p>	
Бағалау критерийі	<p>- сюжетті суреттер мен фотосуреттерді ажыратады;</p> <p>- сюжетті фотосуреттердің желісі бойынша әңгіме құрастыра алады.</p>	
Оқыту деңгейі	Түсіну, талдау, қолдану	
Тілдік мақсат	<p>Оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен ұсынылған сюжетті фотосуреттер арқылы тақырыпты талдауы, ертегі құрастыра алуы.</p> <p>Талқылауға арналған сұрақтар: мұғалімнің жетекші сұрақтар арқылы жетелеп отыруы.</p>	
Құндылықтарға баулу	Қиялдай, армандай білу адамның ойлау қабілетін арттырады	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет, өзін-өзі тану, бейнелеу өнері.	
Тақырып бойынша алдыңғы білім:	Оқушылар күрделі фразеологизм сөздерден құраған диалогтарын жариялайды.	
Жоспар		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Басы	<p>1.Мотивациялық - қозғаушылық</p> <p>Шаттық шеңбері: Білер қазақ баласы, Сәлем сөздің анасы. Алдымыздан кезіккен, Көп апайды қарашы. Бәріңе де ізетпен Иліп сәлем береміз.</p> <p>2-тапсырма. Сұрақ-жауап әдісі</p>	АКТ

Дескриптор:
 - мұғалімнің жетекшілігімен қойылған сұрақтарға жауап береді;
 - бір бірін толықтырады.

Ортасы

3-тапсырма. (ТЖ)

Дескриптор:
 - сюжетті фотосуреттерді ажыратады;
 - тірек сөздерді тауып, әңгіме құрайды.
 - әңгімелерін топта талқылап, үздігін жазады.

4-тапсырма. Топтап жаз:

Қайталама қос сөздер	Еліктеуіш, одағай сөздер (дефис арқылы жазылатын)
-----------------------------	--

Өзара мағыналас	Қарама-қарсы мағыналас
------------------------	-------------------------------

Болжалдық сан есімдер	Грамматикалық тұлғалармен келген қос сөздер
------------------------------	--

Дескриптор:
 - дефис арқылы жазылатын қос сөздерді ажыратып жазады.

5. Қос сөздер дефис (-) арқылы жазылады.
§39. Қайталама қос сөздер дефис арқылы жазылады: *lek-lek, alyan-alyan, júre-júre, kóre-kóre, sólei-sólei, biik-biik, kóp-kóp, taý-taý, qaita-qaita.*
§40. Қосарланған еліктеуіш, бейнелеуіш сөздер және көңіл-күй, шақыру одағайлары дефис арқылы жазылады: *jalt-jult, satyr-sutyr, qalt-qult, shaqyr-shuqyr, shart-shurt, sart-surt,*

Дәптер, қалам

	<p><i>tars-turs, pah-pah, shek-shek, áykim-áykim.</i></p> <p>§41. Сыңарлары өзара мағыналас және қарама-қарсы, жиынтық және жалпылама мәндегі, сондай-ақ мағынасы көмескіленген қос сөздер дефис арқылы жазылады: <i>sy-qurmet, úgit-nasihat, oi-óris, ydys-aiaq, telegeiteńiz, salt-dástúr, er-toqym, el-jurt, jer-jahan, kúsh-qairat, ońtústik-shyǵys, júrek-tamyr syrqaty, shtrih-kod, oqy-jattyǵy, ákimshil-qysymshyl; úlken-kishi, kári-jas, alys-jaqyn, ashshy-tushshy, alys-beris, joǵary-tómen, kóshi-qon, aitty-aitpady, kirer-kirmesten, kelimdi-ketimdi, kári-qurtań, kóilek-kónshek, et-met.</i></p> <p>§42. Қосарланған болжалдық сан есімдер дефиспен жазылады: <i>bir-eki, alty-jeti, úsh-tórt, otыз-qyryq, altaý-jeteý, bireý-ekey.</i></p> <p>§43. Грамматикалық тұлғалармен келген қос сөздер дефис арқылы жазылады: <i>týradan-týra, joǵy-joq, qoldy-qolyna, ózinen-ózi, qaraptan-qarap, bardy-joqty, azdy-kópti, tekten-tekke, teginnen-tegin, qolma-qol, betpe-bet, kózbe-kóz, jolma-jol, barar-barmas; bilep-tóstep, sharshap-shaldyǵyp, kórgen-túigen, júyp-shaıyp, qyryp-joıyp, jylap-eńirep, ósip-ónip.</i></p> <p>5-тапсырма. «Ертегі құру» еркін тақырыпта. Дескриптор: - еркін тақырыпта ертегі құрастырады.</p>	
Соңы	<p>Кері байланыс «Ашық микрофон» әдісімен құрастырған ертегілерін айтады.</p> 	Стикерлер

22- сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

№ 22 сабақ тақырыбы:	Қиял мен аңыз. Дефиспен жазылған сөздердің емлесі.
Күні:	Мұғалімнің аты жөні:
Сынып:	Қатысқандар: Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру. (5.Ж1.) Күрделі сөздерді дара сөздердің орнына қолдана білу (5.ӘТН.3.)
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: <i>қарапайым жоспар құра алады;</i> Оқушылардың көпшілігі орындай алады: мәтінге сәйкес жоспар құра алады; Кейбір оқушылар орындай алады: <i>мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды бөлімдерді қамтитын жоспар құрай алады.</i>
Бағалау критерийі	- кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды бөлімді анықтай алады; - мәтінге сәйкес қарапайым жоспар құра алады;

Оқыту деңгейі	<i>Түсіну, талдау</i>	
Тілдік мақсат	<i>Оқушылар орындай алады: тірек сөздер мен ұсынылған бейнематериал арқылы тақырыпты талдауы, бір-бірімен тілдесуі. Талқылауға арналған сұрақтар: мұғалімнің жетекші сұрақтар арқылы жетелеп отыруы.</i>	
Құндылықтарға баулу	<i>Ауыз әдебиетінің жауһары ертегілер әлеміне ену</i>	
Пәнаралық байланыс	<i>Әдебиет, өзін-өзі тану, АКТ</i>	
Тақырып бойынша алдыңғы білім:	<i>Оқушылар еркін тақырыпта құраған ертегілерін жариялайды</i>	
Жоспар		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Басы	<p>«Шаттық шеңбері» тренингі арқылы</p> <p>2.Ұйымдастырушылық ізденістік.</p> <p>- Балалар, бүгін бізде ерекше оқу қызметі болмақ. Себебі, бізге ертегілер елінен сиқырлы поезд Желаяқ келе жатыр екен.</p> <p>- Балалар, сендер ертегіні жақсы көресіңдер ме? Ендеше ертегілер еліне саяхатқа барғыларың келе ме? Онда ертегілер еліне барайық.</p> <p>Поезд: (роликтен көрсетіледі)</p> <p>- Саламатсыңдар ма, балалар! Мен ертегілер еліндегі Желаяқ поезымын. Ертегілер еліне барар жолымыз ұзақ, жаяу барсаңдар шаршап қаласыңдар. Бәріңіз поезға отырыңдар, әндетіп барайық.</p> <p>Сабактың тақырыбы мен мақсаты таныстырылады.</p>	АКТ
Ортасы	<p>3-тапсырма. Тыныштық сәті: (музыка ойнайды).</p> <p>Ертегілер елі өте ғажап, айнала толы әдемі түрлі-түсті гүлдерге, жап-жасыл ағаштарға толы керемет. Ол жерде сен жақсы көретін ертегі кейіпкерлерің жүр. Солармен бірге сен де ертегі елінде жүресің. Ол қандай ертегі көзіңді жұмып елестетші?</p> <p>- Ал енді терең тыныс алып көзімізді ашамыз. Біз ертегілер еліндеміз.</p> <p>Қандай ертегіні елестеттіңдер? Кейіпкерлерді атайықшы?</p> <p>- Ертегілер еліне де келіп жеттік. Кенеттен боялмаған Этеш пайда болады. Ол көңілсіз екен, мұңайып тұр (роликтен көрсетіледі)</p> <p>Мынау кім?</p> <p>- Балалар этештен сұрандаршы неге ол көңілсіз? Кім оны өкпелетті, ренжіткенін білейік.</p> <p>Этеш: - Сәлеметсіңдерме, балалар! Балалар, бірінші мынау мен туралы ертегіні көріп, мен туралы әңгімені тыңдасаңдар, барлығы түсінікті болады, сұрақтарыңның жауабы сол жерден табасыңдар.</p> <p>Этеш және бояулар ертегісі</p> <p>Мені бір суретші бала салды, содан ол мені бояуды ұмытып кетіпті. Содан мен аулаға</p>	Дәптер, қалам

серуендеуге шықсам, барлығы маған күле бастады. Кішкентай балапандар да күлді. Содан алдымнан бір күшік шығып, ол таңырқап маған қарап тұр екен. Мен ол күшіктен сұрадым. Күшік неге таңырқап қарап тұрсың? Күшік ой сен неге аулада боялмаған түріңмен жүрсің? Мен күшікке сенбей аулада жатқан көлшікке барып суға қарасам, расында мен боялмаған екем. Бәрі түсінікті болды, барлығы не үшін күлгендері. Содан мен көңілсіз отыр едім қасыма күшік келді. Енді мен не істеймін, аулада қалай жүремін?- дедім мен күшікке

- Әтеш сен қорық па, сас па, сен балаларға бар, көмек сұра оларда бояулар көп солар саған көмектеседі - деді күшік. Мен сөйтіп балалар сендерге көмек сұрап келдім, менің бірақ арманым бар, мені әдемі етіп бояп беріндерші?

- Балалар сендер Әтештің оқиғасын көрдіңдер, әтешке қандай көмек керек екенін айтыңдаршы?

- Дұрыс айтасыңдар!

- Балалар біз сиқырлы ертегілер елінде емеспіз бе?

- Әтешке көмектесеміз бе?

- Әрине, көмектесеміз. Біз бояуларға айналыуымыз керек, ал ол үшін басымызға әр түсті бояудың иегерін білдіретін, бояу бас киімін киіп алайық. Ал енді боясақ бояйық, менің сиқырлы себетім бар, сол себетте бояулар бар, қазір бояуларды алып әтешті бояймыз. Әтештің арманын орындаймыз.

Балалар, сендер бояулар бар себетті көріп тұрсыңдар ма? Себетіміз қайда?

Айналамыздан іздеп көрейікші. Міне, сиқырлы себет.

Дескриптор:

- ой қиялдары арқылы ертегі кейіпкерлерін елестетіп, ойларын жеткізеді;

- әтешке көмектесу арқылы, бейнелеу машықтарын көрсетеді;

- сипаттап айтып береді.

4-тапсырма. Қиялға құрылған сурет қайсы, аңызға құрылған сурет қайсы? Сюжетті суреттер мозаикасын құрастырады.

Дескриптор:

- суреттер бойынша мозаиканы құрады;
- қиял мен аңыздың айырмашылығын айтады;
- кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімді қамтитын жоспар құрады.

5-тапсырма. Диктант

6-ға, 100-ге дейін, 10-15-тен; 2018-жылы, 5-санат, 3-көрсеткіш, №82 мектеп, директорының №5 бұйрығы, №107 қаулы, №17 кіріс, 50 %-ға, ар-анық, қыр-қазыл, бейн-бейне, кофе-брек, рынок-менкер, шоғы-бизнес, ток-шоғы, блис-сағал, феис-бағалау, арт-кафе, поп-музыка; MP4-плеерлері, сен-ақ, шамалы-ақ, келмеңді-ау, әдемисін-аи, айтқан-ды, бәріпті-мыс, келіпті-міс, көретін-ди; ААҚ-ның, ҚазҰПУ-ға.

§44. Араб цифрымен берілген санға қосымша дефис арқылы жалғанады, сондай-ақ түсірілген *-ynshy (-inshi), -nshy (-nshi)* қосымшасының орнына дефис қойылады, ал рим цифрымен берілсе, дефис қойылмайды: *6-ға, 100-ге дейін, 10-15-тен; 2018-жылы, 5-санат, 3-көрсеткіш, 10-қазан, 2-ақпан, 136-бар, 1-ші, 9-пәтер, XXI ғасыр, III том, IV тарау.* **Бірақ** № шартты белгісімен тіркесетін араб цифрлы сан есімдер дефис арқылы ажыратылмайды: *№82 мектеп, директорының №5 бұйрығы, №107 қаулы, №17 кіріс.*

§45. Цифрға тіркелетін % (пайыз), °C (Цельсий) таңбаларынан кейін жалғанатын қосымшалар дефис арқылы жазылады: *50 %-ға, 10 °C-ден төмен.*

§46. Күшейткіш буынмен келетін сөздер

	<p>дефиспен жазылады: <i>ap-анық, qyp-qyzyl, sap-sary, jap-jaqsy, súp-súikimdi, quba-qur</i>. Бірақ <i>аррақ, kókreńbek</i> болып жазылады.</p> <p>§47. Кірме негіздер, аббревиатуралар мен сандардың төл және шет тілінен енген сөздермен қосарланған атаулары, сондай-ақ <i>ýeb, eks</i> сөзалды сыңарларымен келетін сөздер дефис арқылы жазылады: <i>brein-ring, kofe-breik, market-meiker, shoý-biznes, tok-shoý, blis-saýal, feis-baqylaý, art-kafe, pop-mýzyka; MP4-pleerleri, USB-tasymaldaýshy, SD-karta; VIP-palata, IT-mamandar, PR-menejer</i>.</p> <p>§48. <i>-aq, -ai, -aý, -dy, -di, -mys, -mis, -tin, -tuǵyn</i> шылаулары дефис арқылы жазылады: <i>sen-aq, shamaly-aq, kelmeidi-aý, ádemisin-ai, aitqan-dy, barypty-mys, kelipti-mis, kóretin-di; erek-tin, bar-tuǵyn, joq-tuǵyn</i>.</p> <p>§49. Қысқарған сөзге қосымшалар дефис арқылы жалғанады: <i>AAQ-nyń, QazUPÝ-ǵa, TMD-ǵa</i> (§73-75 қараңыз).</p>							
Соңы	<p>Кері байланыс «ББҮ» кестесі арқылы</p> <table border="1"> <tr> <td>Білдім</td> <td>Білгім келеді</td> <td>Үйрендім</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Білдім	Білгім келеді	Үйрендім				Стикерлер
Білдім	Білгім келеді	Үйрендім						

23- сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Тақырыбы: Бала Абай Бас әріп емлесі. Қосымшалардың жалғануы		Мектеп:	
Күні:		Мұғалімнің аты-жөні:	
СЫНЫП: 5		Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	<p>Т/А3 Мәтіннен ақпаратты анықтау. Тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау.</p> <p>Т/А5 Тыңдалым материалы бойынша жауап беру және бағалау. Тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру.</p>		
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады:		
	Тыңдалым мәтінінің мазмұнын түсінеді;		
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады:		
	Негізгі және қосымша ақпараттарды анықтайды;		
Бағалау критерийі	Кейбір оқушылар орындай алады:		
	Мәтінде көтерілген мәселеге сұрақтар негізінде жауап береді, өз ойын толық білдіре алады.		
	☐ Тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсінеді; ☐ Негізгі және қосымша ақпаратты анықтай алады. ☐ Тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап береді; ☐ Көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіре алады		

<p>7 минут</p> <p>7 минут</p> <p>5 минут</p>	<p>шақырып алып, өз жанына ертіп, әкімшілдік-билік жұмыстарына араластырмақ болады. Сөйтіп 13 жастағы Абай ел ісіне араласады. Абай өлең жазуды 10 жасында “Кім екен деп келіп ем түйе қуған...” деген өлеңімен бастапты.</p> <p>2-тапсырма. Мәтіннен 1 негізгі және 2 қосымша ақпаратты тауып жазыңыздар. Бас әріптердің емлесіне назар аударыңыздар. (қабырғадағы жазумен топ болып танысады)</p> <p>3-тапсырма. Неліктен?-деп басталатын сұрақтар құрастырыңыздар.</p> <p>Әр топта тақырыпқа байланысты 2 неліктен деп басталатын сұрақ құрастырады. Сұрақтарын келесі топқа ұсынады. Топтар жауаптарын жазып қайтарады, жауаптарға коментарий жазылады.</p> <p>4- тапсырма. Берілген ребустарды шешіп, қай мақалдың тақырыпқа қатысты екендігі туралы өз пікірлеріңізді білдіріңіздер.</p> 	<p>Қабырғадағы жазу/ бас әріптердің емлесі</p> <p>Сұрақтар қалтасы</p>
<p>Соңы 5 минут</p> <p>Рефлексия 5 минут</p> <p>Үйге тапсырма 3 минут</p>	<p>Қалыптастырушы бағалау тапсырмасы</p> <p>Берілген сөйлемдердегі сөздердің қосымшаларын дұрыс жалғап жазыңыздар:</p> <p>Абай әкесі... істерінің дұрыстығына шүбә... сеніп еді. Сүйек... асыл Зере әже... Абайдың тәрбиесіне аса мән береді. -сіз, -нің, -гі, -сі</p> <p>2) Қай сөз бас әріппен жазылады? Осы сөздерді қатыстырып сөйлем құрап жазыңыздар.</p> <p>Абайла, Абаймен, Құнанбайды, Құнанға, Зеренің, Зерек, Ұлжаннан, Молдадан, Ғабитхан</p> <p>Жетістік баспалдағы</p> <p>-мен тыңдалым тапсырмаларын толық орындадым. -мен тапсырмаларға толық қатыстым. Сабақ материалына қатысты сұрағым жоқ. -мен үлгере алмадым, сабақ материалын толық түсінбедім. -мен тек ауызша тапсырмаларды орындадым. -мен тек жазбаша тапсырмаларды орындадым. Менің сұрағым бар...</p> <p>Бас әріптің емлесін оқу. Бас әріппен жазылатын сөздерге 7 мысал жазу</p>	

24- сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары		
тақырыбы: Әке – балаға сыншы Жалқы есімдер емлесі		Мектеп:77 МГ
Күні:		Мұғалімнің аты-жөні:
СЫНЫП: 5		Қатысқандар: Қатыспағандар:
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	Тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау (5.Т/А1.); Оқылым стратегияларын қолдану: жалпы мазмұнын түсіну үшін оқу, нақты ақпаратты табу үшін оқу (5.Об.).	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады:	
	Тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжайды және мәтінге комментарий жасай отырып оқиды	
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады:	
	Сурет арқылы тақырыпты болжайды, ойын жоспарлайды және мәтінге комментарий жасай отырып оқиды, автор ойын анықтайды	
Бағалау критерийі	Кейбір оқушылар орындай алады:	
	Сурет арқылы тақырыпты болжайды, өз ойын жоспар бойынша білдіреді және мәтінге үзіліс және комментарий жасай отырып оқиды, автор ойын анықтайды, идеясын ашады.	
Бағалау критерийі	Тақырыпты болжайды; Жоспар құрады, пікірлерін білдіреді; Мәтінді оқиды, комментарий жасайды; Мәтіндегі ой мен идеяны анықтайды	
Оқыту деңгейі	Тану, түсіну, талдау, қолдану	
Тілдік мақсат	Оқушылар орындай алады:	
	Нақты ақпарат табады.	
	Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер:	
	Комментарий	
	Талқылауға арналған сұрақтар:	
	«Әке-балаға сыншы» деген мақалға келісесің бе? Мақалды қандай мақсатта айтқан?	
Құндылықтарға баулу	Адами құндылықтар (өзін-өзі тәрбиелеу)	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет пәні	
Тақырып бойынша алдыңғы оқу:	Бала Абай. Бас әріппен жазылатын сөздер.	
Кезеңдер уақыты	Сабақтың барысы	Ресурстар
Қызығушылық ояту/ 3минут	Амандасу, сыныптың сабаққа дайындығын қадағалау. <u>Ой тастау сұрақтар:</u> «Әке-балаға сыншы» деген мақалды қалай түсінесіздер? Әкеңіз іс-әрекеттеріңізді қадағалап отырады ма? Әкеңіздің айтқан ескертулерімен келісесіз бе?	

<p>Мағынаны тану кезеңі</p> <p>7 минут</p>	<p>1-тапсырма. Нұсқаулық: Суретке қарап, тақырыпқа болжам жасаңыз. Суретте берілген кейіпкерлер туралы өз ойыңызды айту үшін жоспарлап алыңыз.</p>	<p>иллюстрациялар</p>
<p>8 минут</p>	 <p><u>Төмендегі сұрақтарды басшылыққа алыңыз:</u> Бұлар кімдер? Не істеп жүр? Бұл суретке қарап қандай тақырып қоюға болады? Мәтінге жоспар құрыңыздар.</p> <p>Дескриптор: Сурет арқылы тақырыпты болжайды; Өз ойын жоспар бойынша білдіреді.</p> <p>2-тапсырма. Оқылым тапсырмасы. Нұсқаулық: Мәтінді мұқият оқып, мәтіннің мазмұнына талдау жасай отырып, идеяны анықтаңыз.</p> <p>Абайдың жасы он үшке келгенде әкесі оны асығыс ауылға алдырды. Ол балаларының ішінен әзірге өзіне көмекші, кейін орнын басар мұрагер іздегенде, Абайға тоқтады. «Әке – балаға сыншы» деген мақал бар. Оның үстіне Құнанбай сияқты көреген де дана әке қателеспейді. Он үш жасар балаға үлкендермен келелі істерді кеңесу оңай ма! Бірақ ақылды бала тез төселіп, ел басқару ісіне еркін араласып кетеді. Ақынның өмірбаяны туралы алғашқы жазған жақын туысы Кәкітай: «Он бес жаста балалық қылмай, үлкендерден білімі артылып, жұртты өзіне қаратып, әкесіне үлкен көмегі тиген.» - деп айтты.</p> <p>Дискриптор: Мәтін мазмұнын түсінеді; Мазмұнына талдау жасайды, түсініктеме береді; Мәтіннің негізгі идеясын анықтайды .</p>	<p>мәтін</p>
<p>7 минут</p>	<p>3-тапсырма. Мәтін ішінен жалқы есімдерді теріп жазыңыздар. Мәтіндегі негізгі ақпаратты табыңыздар.</p> <p>Дескриптор: -жалқы есімдерді теріп жазады. -негізгі ақпаратты табады.</p>	

Соңы 7 минут	Қалыптастырушы бағалау тапсырмасы Өз әкелеріңіз бен өз есімдеріңізді қатыстырып, тақырыпқа қатысты сөйлем құрап жазыңыздар. Бір-біріңіздің жазған сөйлемдеріңізге комментарий беріңіздер. Дескриптор: -сөйлем құрап жазады; -комментарий береді.	
Рефлексия 5 минут	Кері байланыс. «Микрофон» әдісі. Сабақта қандай іс-әрекеттер жасадық? Қандай тапсырмалар қиындық тудырды? Қиындықтан шығар қандай жолдар бар деп ойлайсың?	
Үйге тапсырма 3 минут	Өз ата-аналарыңыздың сіздерге айтқан сын пікірлерін жазып келіңіздер.	

25- сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

№25 сабақ тақырыбы: Уәдеге адалдық. Жалқы есімдер емлесі		Мектеп:
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:	
СЫНЫП:	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Оқу мақсаттары	Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, эссе жазу (5.Ж5.).	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады:	
	Мәтін бойынша сұрақтарға жауап беріп, көтерілген мәселені анықтайды, ойларын білдіріп эссе жазады	
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады:	
	Мәтін бойынша сұрақтарға жауап беріп, көтерілген мәселені анықтайды, мақалмен тұжырымдап эссе жазады	
Бағалау критерийі	Кейбір оқушылар орындай алады:	
	Мәтін бойынша сұрақтарға жауап беріп, көтерілген мәселені анықтайды, ойларын білдіреді, мақалмен тұжырымдайды, эссе жазады	
Бағалау критерийі	Сұрақтарға жауап береді; Көтерген мәселені анықтайды; Пікірлерін білдіреді; Эссе жазады.	
Оқыту деңгейі	Тану, түсіну, талдау, қолдану	
Тілдік мақсат	Оқушылар орындай алады:	
	Жалқы есімдер емлесі	
	Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер:	
	Септік жалғаулары	
Құндылықтарға баулу	Талқылауға арналған сұрақтар:	
	Уәдеге адалдық дегенді қалай түсінесіңдер?	
Құндылықтарға баулу	Адами құндылықтар	
Пәнаралық байланыс	Әдебиет. Өзін-өзі тану	
Тақырып бойынша алдыңғы оқу:	Әдеп	
Сабақтың барысы		

Кезеңдер уақыты	Мұғалім әрекеті	Оқушы әрекеті	Ресурс
Қызығушылық ояту 3 минут	Амандасу, сыныптың сабаққа дайындығын қадағалау, сабақ мақсатымен таныстыру, өздеріне SMART мақсат құрғызу	Сабаққа ынталандырылды.	
	<p>№1 ТАПСЫРМА. Жазылымға дейінгі тапсырма. «5 қадам» әдісі Нұсқаулық: Мақалдардың жалғасын табады ортаға табан ізделі тасталады. Сыныптан 5 оқушы ойынға шығады. Әр оқушы адасқан мақал бөліктерін орнына қояды.</p> <p>1. Уәдені бұзған — ... ..</p> <p>2. Уәде бұзған кісіден ... ..</p> <p>3. Жерден жердің несі кем? - Егін шықса, гүл өссе. Ерден ердің несі кем</p> <p>... ..</p> <p>4. Ақшадан уәде ... .</p> <p>5. Жақсылыққа жерік кісі — ... ..</p> <p>Дескриптор: Мақалды жалғастырады Оның мағынасын ашады.</p>	<p>f Бағалау. Жарайсың!!! Тамаша!!! сөздерімен бағалайды</p>	<p>Мақал бөлшектері 1. Ұяны бұзған мен тең. 2. Өтіп кеткен жел артық. 3. Уәдесін үде етсе. 4. күшті. 5. Уәдесін не берік кісі.</p>
Мағынаны тану кезеңі 28 минут	<p>№2 ТАПСЫРМА. Жазылым тапсырмасы. Неге уәдеге адал болу керек деп ойлайсыз? Нұсқаулық: мақалдардың идеясын еске түсіре отырып, эссе жазыңыз. Эссе құрылымын сақтаңыз.</p> <p>Дескриптор: Мақалдың өзіне тиімдісін таңдайды; Эссе жазады; Эссе құрылымын сақтайды; Жалқы есімдерді қолданады, емлесін сақтайды.</p>		
Соңы 5 минут	Кері байланыс. «Шыға парағы» әдісі. Сабақта не жасадық? Мұғалімге сұрақ		
Үйге	Ең жақын досыңыздан уәдеге беріктік туралы интервью алыңыз		

26-сабақ. Нәтиже сабақ.

№27 сабақ тақырыбы: Адамның сырт келбеті мен мінезі. Жер бедері, аспан денелері атауларының емлесі	Мектеп:
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:
СЫНЫП: 5	Қатысқандар:
	Қатыспағандар:
Оқу мақсаттары	Коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс

	ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз пікірін білдіру (5. Т/А6.)		
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады:		
	Коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз пікірін білдіреді.		
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады:		
	Коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысады.		
	Кейбір оқушылар орындай алады:		
	Коммуникативтік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысып, өз пікірін білдіріп жазады.		
Бағалау критерийі	Мәтінді тыңдайды; Диалог құрады; Мәтін жазады		
Оқыту деңгейі	Тану, түсіну, талдау, қолдану		
Тілдік мақсат	Оқушылар орындай алады:		
	Жер бедері, аспан денелері атауларының емлесі		
	Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер:		
	Мінез, психология, диалог		
	Талқылауға арналған сұрақтар:		
	Мінез-құлықтың адам өміріне әсері бар ма? Жақсы мінездің сені қиындықтан шығарып ала алды ма? Немесе керісінше, мінездің жаман тұстары сені ұятқа қалдырған кезі болды ма?		
Құндылықтарға баулу	Адами құндылықтар (ішкі және сыртқы жан дүниесі)		
Пәнаралық байланыс	Психология		
Тақырып бойынша алдыңғы оқу:	Мінезі туралы		
Сабақтың барысы			
Кезеңдер уақыты	Мұғалім әрекеті	Оқушы әрекеті	Ресурс
Қызығушылық ояту 3 минут	Амандасу, сыныптың сабаққа дайындығын қадағалау, топқа бөлу.	<i>Сабаққа ынталандырылады</i>	
2мин.	<i>№1 ТАПСЫРМА. Тыңдалым алды тапсырмасы. Ой тастау, сұхбаттасу. Нұсқаулық: Сұрақтарға жауап береді. табады.</i> Сұрақтар: Мінез-құлықтың адам өміріне әсері бар ма? Жақсы мінездің сені қиындықтан шығара алды ма? Немесе керісінше, мінездің жаман		Интербелсенді тақта

	тұстары сені ұятқа қалдырған кезі болды ма?		
<p>Мағынаны тану кезеңі</p> <p>28 минут</p>	<p>ДАМУ ТҰПСЫРМАЛАРЫ: «Үш қадам» әдісі №2 ТАПСЫРМА. 1-қадам: Жалпысыныптық жұмыс.</p> <p>Бұл Абайды және оң ұяқ таста еді. Демек де бір аралық бөліне. Бейн және Құл-ағы ұяқты. Бұрыне мүлдем жоқтығы болушы еді. Бұл бір ұяқты қалыпты. Бет бейнесі бауырына көрі ірікелеріне, бұл бұлбұлға қалыны бейнесіне. Бұл, ат сол жүзде рәсімге жас. Тасқа, балпын емес. Сөздің, ұяқты, құр сөзінің сөзіне. Күе көздей есең, құр сөзіне, бұлға тағы осында бейнесі.</p> <p>Бұлға құр болушы еді, бейнесі бауырына да бір еді. Көзін де бауырына қайтатын және құр қосымшасын бір ма, айтыр бейнесіне. Сөзін-сөзі бауырына аралығын бір күннен де қалыңдығы көрсеті. О қалыңдығы мен күе бейнесі бейнесіне бауырына.</p> <p>Абайдың осы сөзіне қалыны көзін мінез бауырына да бір еді. Бұл өзіне ұяқты.</p> <p>Ол аға мені жүрте жаратыммен, ұяқты көп аңғайды. Өзе бауырына көрі бауырына бір сөзге, бейнесі, бір аға тапты. Осында бейнесі мені. Онда көріне қалыны.</p> <p>Абай бауырына аға бауырына. Бұрыне көзін бір түрлі көзін аңғайды сөзі. Қызық сөзіне, бейнесіне берсе, жерін аға мені, қалыңдығы аңғайды. Әуелі Абай бауырына бейнесіне бір күн аңғайды аңғайды аңғайды, бейнесіне аңғайды аңғайды сөзіне. Сөзін ол сөзіне отырат.</p> <p>– Е-е.. Бұлға-бұлға аға өте. Бұрынеде кім өте? – деп, аңғайды бауырына бейнесі еді. Абай осы ұяқты бауырына. Көзін аңғайды бауырына бейнесіне аңғайды бауырына.</p> <p>– Е-е.. Бұлға-бұлға аға өте. Бұрынеде кім өте? – деп, аңғайды бауырына бейнесі бауырына еді.</p> <p>2-қадам: Жұптық жұмыс. Мәтін бойынша эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма, қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, мәтіндегі ой туралы өз пікірлерін білдіреді.</p> <p>3-қадам: Топтық жұмыс. Жұптағы ойларды топта талқылап, «Мінез – жанның айнасы ма?» сұрағына жауап-дәледеме жазу</p> <p>Ережесі: Топта отырған бір оқушы бастайды, қалған оқушылар бір сөйлемнен жазып отырып толықтырады, қатарласына ұсынады. Бастаған оқушыға келгенде мәтінді қорытындылайды, сыныпқа оқиды.</p> <p>Дескриптор: Мәтін мазмұнын меңгереді; Пікірлерін білдіреді; Мәтін жазады.</p>	<p>f Бағалау. Түстермен бағалайды және әрқайсысының айтқанын тыңдап отырып, айтқандарын түртіп алады</p>	<p>Постер</p>
Соңы 5 минут	Қалыптастырушы бағалау		

	<p>тапсырмасы 1.Екі түрлі түсініктеме күнделігін қолданып, жер бедері, аспан денелері атауларының емлесін оқып, берілген мысалдарды латын әліпбиімен жазып шығыңыздар.</p>														
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Емле ережесі</th> <th>Мысалдар</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1. Географиялық және астрономиялық атаулар бас әріппен жазылады.</td> <td>Алатау, Жетісу, Ертіс, Жайық, Күн, Ай, Шолпан Үркер</td> </tr> <tr> <td>2. <i>Muzdyq, tuhit, asy, aral, qum</i> т.б. сөздермен келетін жер-су және астрономиялық атаулардың бастапқы сыңары бас әріппен жазылады.</td> <td>Қара теңіз, Тынық мұхит, Күнгер асуы, Барсакелмес аралы</td> </tr> <tr> <td>3. Тұрақты анықтауыш арқылы қалыптасқан күрделі жер-су атауларының екі сыңары да бас әріппен және бөлек жазылады.</td> <td>Кіші Азия, Орталық Қазақстан, Қиыр Шығыс, Таулы Алтай</td> </tr> <tr> <td>4. Күрделі жер-су атаулары бас әріппен, түбір тұлғасы сақталып, біріктіріліп жазылады.</td> <td>Аралтөбе, Үшарал, Көкшетау, Батпақдала Ақсу-Жабағылы қорығы, Ұйтас-Алдос жерасты суы, Сайрам-Өгем ұлттық паркі, Балқаш-Алакөл ойысы</td> </tr> <tr> <td>5. Қосарланған жер-су атауының екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады.</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Емле ережесі	Мысалдар	1. Географиялық және астрономиялық атаулар бас әріппен жазылады.	Алатау, Жетісу, Ертіс, Жайық, Күн, Ай, Шолпан Үркер	2. <i>Muzdyq, tuhit, asy, aral, qum</i> т.б. сөздермен келетін жер-су және астрономиялық атаулардың бастапқы сыңары бас әріппен жазылады.	Қара теңіз, Тынық мұхит, Күнгер асуы, Барсакелмес аралы	3. Тұрақты анықтауыш арқылы қалыптасқан күрделі жер-су атауларының екі сыңары да бас әріппен және бөлек жазылады.	Кіші Азия, Орталық Қазақстан, Қиыр Шығыс, Таулы Алтай	4. Күрделі жер-су атаулары бас әріппен, түбір тұлғасы сақталып, біріктіріліп жазылады.	Аралтөбе, Үшарал, Көкшетау, Батпақдала Ақсу-Жабағылы қорығы, Ұйтас-Алдос жерасты суы, Сайрам-Өгем ұлттық паркі, Балқаш-Алакөл ойысы	5. Қосарланған жер-су атауының екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады.			
Емле ережесі	Мысалдар														
1. Географиялық және астрономиялық атаулар бас әріппен жазылады.	Алатау, Жетісу, Ертіс, Жайық, Күн, Ай, Шолпан Үркер														
2. <i>Muzdyq, tuhit, asy, aral, qum</i> т.б. сөздермен келетін жер-су және астрономиялық атаулардың бастапқы сыңары бас әріппен жазылады.	Қара теңіз, Тынық мұхит, Күнгер асуы, Барсакелмес аралы														
3. Тұрақты анықтауыш арқылы қалыптасқан күрделі жер-су атауларының екі сыңары да бас әріппен және бөлек жазылады.	Кіші Азия, Орталық Қазақстан, Қиыр Шығыс, Таулы Алтай														
4. Күрделі жер-су атаулары бас әріппен, түбір тұлғасы сақталып, біріктіріліп жазылады.	Аралтөбе, Үшарал, Көкшетау, Батпақдала Ақсу-Жабағылы қорығы, Ұйтас-Алдос жерасты суы, Сайрам-Өгем ұлттық паркі, Балқаш-Алакөл ойысы														
5. Қосарланған жер-су атауының екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады.															
	<p>Кері байланыс. <i>«Микрофон» әдісі.</i> Мәтініңнен нені түзеткің келеді?</p>														
Үйге 2 мин	Жер-су, аспан денелері атауларын жазу\10 сөз/														

28- сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

№28 сабақ тақырыбы: Көлік және жол белгілері.		Мектеп:	
Күрделі атаулар емлесі			
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:		
СЫНЫП: 5	Қатысқандар:	Қатыспағандар:	
Оқу мақсаттары	Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау		

	(5.Т/А4.) Энциклопедиялар, балаларға арналған газет-журналдардан қажетті ақпаратты ала білу (5.07.)		
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады:		
	Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтайды, қосымша деректерден ақпараттар ізденеді, алады		
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады:		
	Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтайды, қосымша деректерден ақпараттар ізденеді, алады		
Бағалау критерийі	Кейбір оқушылар орындай алады:		
	Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтайды, қосымша деректерден ақпараттар ізденеді, алады		
Бағалау критерийі	Тірек сөздер табады; Сұрақтар қойып, негізгі ойды анықтайды; Қосымша деректерден ізденіп, ақпараттарды толықтырады		
Оқыту деңгейі	Тану, түсіну, талдау, қолдану		
Тілдік мақсат	Оқушылар орындай алады:		
	Тірек сөздер табады, сұрақтар қояды, ақпараттар алады		
	Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер:		
	семафор		
	Талқылауға арналған сұрақтар: Қандай жол белгілерін білесіздер? Олардың қызметі қандай? Жол белгілерінің пайдасы бар ма? Жол белгілерінен басқа өмірде қандай жерлерде белгілер кездеседі?		
Құндылықтарға баулу	Адами құндылықтар (өмірін сақтай білу)		
Пәнаралық байланыс	Жол қозғалысы		
Тақырып бойынша алдыңғы оқу:	Жалпы көлік түрлері		
Сабақтың барысы			
Кезеңдер уақыты	Мұғалім әрекеті	Оқушы әрекеті	Ресурс
Қызығушылық ояту 3 минут	Амандасу, сыныптың сабаққа дайындығын қадағалау, топқа бөлу. Ширату жаттығуы:	<i>Сабаққа ынталандырылады.</i>	
	№1 ТАПСЫРМА. Тыңдалым алды тапсырмасы. Ой тастау. Нұсқаулық: Сұрақтарға жауап береді. Берілген суреттердің шартын айтады, тірек сөздер табады. Сұрақтар: Қандай жол белгілерін білесіздер? Олардың қызметі қандай? Жол белгілерінің пайдасы бар ма?		Интербелсенді тақта, суреттер

	 <p>Тірек сөздер: жолдағы жолақтар, қарама-қарсы, қоршау т.б. Дескриптор: Сұрақтарға жауап береді; Тірек сөздерді табады; Өзіндік пікірлерін білідреді.</p>	<p>f Бағалау. Түстермен бағалайды және әрқайсысының айтқанын тыңдап отырып, айтқандарын түртіп алады</p>	
<p>Мағынаны тану кезеңі 28 минут</p>	<p>ТЫҢДАЛЫМ ТАПСЫРМАЛАРЫ: «Үш қадам» әдісі №2 ТАПСЫРМА. 1-қадам: Жалпысыныптық жұмыс. Берілген мәтінді тыңдайды. Тыңдалым барысында оқушылар тыңдап отырып, қолдарындағы қаламдарымен негізгі ақпараттарды түртіп отырады. Түсінгендері бойынша бір-біріне сұрақтар қояды «Білімланд» «Жол ережесі» видеотоптама</p> <p>2-қадам: Жұптық жұмыс. Негізгі ақпараттарды жұпта бөлісіп, мәтіндегі негізгі ойды, мәселені анықтайды.</p> <p>3-қадам: Топтық жұмыс. Жұптағы ойларды топта талқылап, «Жол белгілері мен көлік» тақырыбына графикалық мәтінді постерге түсіреді.</p> <p>Дескриптор: Мәтін мазмұнын меңгереді; Негізгі ойды анықтайды; Графикалық мәтін жасайды.</p>	<p>f Бағалау. «Бағдаршам»</p>	<p>Білімланд д «Жол ережесі» » видеотоптама</p> <p>Постер</p>
<p>Соңы 5 минут</p>	<p>Қалыптастырушы бағалау тапсырмасы</p> <p>1.Көлік және жол қозғалысы туралы күрделі атауларды қолданып, сөйлем құрап жазыңыздар. Дескриптор: -сөйлем құрап жазады; -күрделі атаулардың емлесін сақтайды.</p> <p>Кері байланыс. БҮҮ</p>	<p>f Бағалау. «Екі жұлдыз, бір тілек»</p>	<p>үлестірім елер</p>

	Нені білемін? -Нені үйрендім? -Нені үйренгім келеді?		
Үйге	«Жол белгілерінің пайдасы, басқа мемлекеттерде пайдалану жолдары» туралы энциклопедия, ғаламтордан іздеу, жазу		

29-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы: Көлік және жол белгілері.	Мектеп: №76 мектеп-лицей		
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:		
Сынып: 5	Қатысқандар:	Қатыспағандар:	
Сабақтың тақырыбы	Бағдаршам. Күрделі атаулар емлесі.		
Оқу мақсаттары	5.Т/А5. Тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру.		
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: Тыңдалым мәтінін визуалды көріп тыңдайды. Сұрақтарға жауап береді.		
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Диалог құрастырады. Тұжырымдарды сәйкестендіреді.		
	Кейбір оқушылар орындай алады: Диалог құрастыруда күрделі атауларды қолданады.		
Бағалау критерийі	Мәтін мазмұны негізінде қойылған сұрақтарға жауап береді Өзекті мәселелер бойынша өз ойын дәлелдермен жеткізеді Дескриптор қойылған сұрақтарға жауап береді өзекті мәселе бойынша өз ойын айтып талқылайды немесе дәлелдейді		
Құндылықтарға баулу	6. Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы		
Пәнаралық байланыс	құқық		
Алдыңғы оқу	5.Ж5. Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып жинақы мәтін жазады.		
Сабақтың барысы			
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері		Ресурстар

<p>Сабақтың басы 5 минут</p>	<p>Тұлғааралық байланысты орнату. Жұбыңызбен диалог құрыңыз. Сіз мектепке барар жолда қандай жолдармен жүресіз? Сіз күнделікті жүретін жолыңызбен жаяу жүріп келе жатырсыз делік, келе жатырған жолыңызда қандай жол белгілері бар? Жаяу жүргіншілерге арналған жолымен өткенде бағдаршам нұсқауын сақтайсыз ба? Неге?</p>			
<p>Сабақтың ортасы 15 минут</p>	<p>Жол жүру ережелерін сақтаймыз. Бейнені мұқият қарап, тыңдаңыз.</p> <p>1.Сұрақты төңкеріңіз. “Сыйқырлы сандықша” сандықшадан сұрақтарды суырып, жауап береді. 1.Бір бағытты жолдар қашан пайда болды? Неліктен? 2. Ю.Цезардың уақытында күндіз жеке пәуескелердің қалаға кіруіне неліктен тиым салынды? Себебі неде? 3. Алғашқы бағдаршамдар қандай болды? Көшелерге қалай орнатылды? 4. Бағдаршам істен шыққанда жол қозғалысын кім реттейді? 5. Жүргізушілер мен жаяу жүргіншілерге ортақ ережені атаңыз. 6. Жаяу жүргіншілер жол қозғалысының реттеушінің қай жағынан өту керек? Неге? 7. Бағдаршам жоқ жерден өтуге болғанда Сіз қандай әрекет жасайсыз? 8. Жаяу жүргіншілерге арналған жолақы жолдан өтерде нені есте сақтау маңызды? Не үшін? 9. Неліктен асфальтты жолда арнайы тіктөртбұрыш, үшбұрыш, созылмалы сызықтар сызылған? 10. Қоғамдық көліктерден түскенде, Сіз, жолдан қалай өтесіз? 11. Алғашқы жол белгілері неліктен 4 болды? 12. Жаяу жүргінші немесе көлік жүргізушісі жауапкершілікке тартылады ма? Неге?</p> <p>2.Тұжырымдарды сәйкестендір.</p> <table border="1" data-bbox="507 1774 1152 1953"> <tr> <td data-bbox="507 1774 826 1953"> <p>Ю.Цезарь пәуескелердің күндіз қалаға кіруіне тыйым салды</p> </td> <td data-bbox="826 1774 1152 1953"> <p>Жер асты жолын іздеу</p> </td> </tr> </table>	<p>Ю.Цезарь пәуескелердің күндіз қалаға кіруіне тыйым салды</p>	<p>Жер асты жолын іздеу</p>	<p>https://bilimland.kz/k/courses/education-movies/tema-klassnogo-chasa/lesson/zhol-zhuru-erezhelelerin-saqtajmyz</p> <div data-bbox="1173 1585 1428 1765" style="text-align: right;"> <p>- өте жақсы - жақсы - орташа</p> </div>
<p>Ю.Цезарь пәуескелердің күндіз қалаға кіруіне тыйым салды</p>	<p>Жер асты жолын іздеу</p>			

Асфальтты жолда салынған арнайы сызықтар	Екі дөңгелекті арбалардың көшелерден өтуге тар болуынан
Бір бағытты жолдар пайда болды	Жаяу жүргіншілердің көбеюінен
Бағдаршам жоқ жердегі жүргіншінің әркеті	Жүргіншілер көлік ағыны тоқтағанша аялдай алады

3.Сөйлемді толықтыр.

Бағдаршам бүлініп қалса, ... (*реттеуші көмекке келеді*). Кімнің қозғалып, кімнің ... (күтуін), ыммен және ... (ала таяқпен) көрсететін ... (жол полициясының) қызметкері. Реттеуші қозғалушылардың назарын ... (ысқырықпен) аударады. Егер реттеуші ... (теріс) қарап тұрса, сол сияқты ... (қолын) жоғары көтерсе, ... (қозғалуға болмайды).

Жұмбақты шеш

1. Ала таяқ ұстаған,
Жол тәртібін нұсқаған.
Өміріңді күзеткен,
Ысқырықпен түзеткен. (Милиционер)
  2. Көше бойлап аяндайды,
Адам тасып аялайды. (Автобус)
  3. Көліктің қаншасын үстінен өткізген,
Іргеден басталып, алысқа жеткізген. (Жол)
  4. Жоқ өзінде бас та, ауызда да, құлақ та,
Бақырайған үш көзі бар бірақ та. (Бағдаршам)
  5. Арқаным бар тым ұзын,
Ала-алмайсың бір үзім.
Табындаршы, балалар,
Бұл жұмбақтың шешуін. (Жол)
  6. Өзі сөйлей білмейді,
Бірақ «Токта, жүр!» дейді. (Бағдаршам)
- Анар Фазылжанның “Латынша оқы, латынша жаз” курсының “Бас әріп емлесі. Күрделі атаулар” бейнесабак көрсету. Бас әріп емлесі.**

Күрделі атаулар емлесі.

§67. Мемлекет және ең жоғарғы мемлекеттік басқару органдары мен лауазым атаулары бас әріппен жазылады:
Qazaqstan Respýblikasy, Qazaqstan Respýblikasynyń Prezidenti, Qazaqstan Respýblikasynyń Premer-ministri, Qazaqstan Respýblikasy Parlamenti Májilisiniń Tóraǵasy,

	<p><i>Qazaqstan Respýblikasynyń Úkimeti. Бірақ мемлекеттік лауазым атауларындағы hatsy, ministr, depýtat, ákim, orynbasar, basshy, tóraǵa</i> сөздері кіші әріппен жазылады: <i>Qazaqstan Respýblikasy Memlekettik hatshysy, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministri, Qazaqstan Respýblikasy Parlamentiniń depýtaty, Túrkiстан oblysynyń ákimi, Qazaqstan Respýblikasy Prezidenti ákimshiligi basshysynyń orynbasary, Ádistemelik bólim basshysy, Til komitetiniń tóraǵasy.</i></p> <p>§68. Мемлекеттік әкімшілік-басқару органдары (министрлік, комитет, департамент, кодекс т.б.), заңнамалық құжаттар күрделі атауларының бірінші сөзі бас әріппен жазылады: <i>Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Ishki ister ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministrliginiń Memlekettik múlik jáne jekeshelendirý jónindegi komiteti, Qazaqstan Respýblikasy Aqparat jáne komýnikasiar ministrliginiń Aqparattandyryú departamenti, Qazaqstan Respýblikasynyń Eńbek kodeksi.</i></p> <p>§69. Оқу орны, ғылыми мекеме, қоғамдық ұйым, өнер орталықтарының және олардың құрылымдық бөлімшелерінің атаулары бас әріппен жазылады: <i>Ál-Farabi atyndaǵy Qazaq ulttyq ýniversiteti, Sh.Ýalıhanov atyndaǵy Tarih jáne etnologia instutyty, Qazaqstan Sýretshiler odaǵy, Abai atyndaǵy Opera jáne balet teatry, Qazaq ulttyq ýniversitetiniń Tarih fakúlteti, Shyǵystany fakúltetiniń Shyǵys filologiasy kafedrasy; Til bilimi instutytynyń Til mádenieti bólimi, Jazyshylar odaǵy Kórkem ádebiet bólimi, Til bilimi instutytynyń Gylymi keńesi.</i></p> <p>§70. Ғимарат, ескерткіш, көркем әдебиет, музыка, сәулет, өнер туындылары атауларының алғашқы сөзі бас әріппен жазылады: <i>Beibitshilik pen kelisim sarayı, Qazmedia ortalyǵy, Táýelsizdik sarayı, Áziret Sultan meshiti, I.Esenberlinniń «Kóshpendiler» trilogiasy, «Alasapyran» romany, «Aıqyn» gazeti, «Qazdar qaitqanda» áni, «Mańgilik el» monýmenti.</i></p> <p>§71. Маңызды тарихи оқиғалардың, мереке атауларының бірінші сөзі бас әріппен жазылады: <i>Aqtaban shubyryndy, Jeltoqsan kóterilisi, Qurban ait, Naýryz meıramy, Qazaqstan halqynyń birligi kúni, Bilim kúni.</i></p>	<p>https://www.qazlatyn.kz/grammar</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=51WHrjssrAQ&list=PLiqCiHbbD-R - AkWFIdjly Vo-SdMIDwY&index=16&t=0s</p>
--	--	--

	<p>§72. Мемлекеттік марапаттар, атақтар бас әріппен жазылады: <i>Qazaqstan Respyblikasy Memlekettik syulygynyń laýreaty, «Halyq qaharmany» ataǵy, «Altyn qyran» ordeni, «Eren eńbegi úshin» medali, Jeltoqsan kóterilisi</i></p> <p>Тапсырма: Мына сөздердің қайсысы бас әріппен жазылатынын тауып, латынша жазамыз.</p> <table border="1" data-bbox="502 459 1101 1019"> <thead> <tr> <th data-bbox="502 459 826 571">Күрделі атаулы сөздер</th> <th data-bbox="826 459 1101 571">Күрделі атаулы сөздерді дұрыстап жазу.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="502 571 826 683"><i>qazaqstan respýblikasynyń ukimeti</i></td> <td data-bbox="826 571 1101 683"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 683 826 795"><i>al-farabı atyndaǵy qazaq ulıtyq yníversiteti</i></td> <td data-bbox="826 683 1101 795"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 795 826 840"><i>máńgilik el</i></td> <td data-bbox="826 795 1101 840"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 840 826 873"><i>«qazdar qaitqanda»</i></td> <td data-bbox="826 840 1101 873"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 873 826 952"><i>jazyshylar odaǵy kórkem ádebiet bólimi</i></td> <td data-bbox="826 873 1101 952"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 952 826 985"><i>jeltoqsan kóterilisi</i></td> <td data-bbox="826 952 1101 985"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="502 985 826 1019"><i>bilim kúni</i></td> <td data-bbox="826 985 1101 1019"></td> </tr> </tbody> </table>	Күрделі атаулы сөздер	Күрделі атаулы сөздерді дұрыстап жазу.	<i>qazaqstan respýblikasynyń ukimeti</i>		<i>al-farabı atyndaǵy qazaq ulıtyq yníversiteti</i>		<i>máńgilik el</i>		<i>«qazdar qaitqanda»</i>		<i>jazyshylar odaǵy kórkem ádebiet bólimi</i>		<i>jeltoqsan kóterilisi</i>		<i>bilim kúni</i>		
Күрделі атаулы сөздер	Күрделі атаулы сөздерді дұрыстап жазу.																	
<i>qazaqstan respýblikasynyń ukimeti</i>																		
<i>al-farabı atyndaǵy qazaq ulıtyq yníversiteti</i>																		
<i>máńgilik el</i>																		
<i>«qazdar qaitqanda»</i>																		
<i>jazyshylar odaǵy kórkem ádebiet bólimi</i>																		
<i>jeltoqsan kóterilisi</i>																		
<i>bilim kúni</i>																		

<p>Сабақтың соңы 5 миут</p> <p>Үй тапсырмасы 3 минут</p>	<p>“Сэндвич” әдісі бойынша оқушылардың кері байланысы</p> <p>Күрделі атаулы сөздерге сөйлемдер жазып келу.</p>	
--	---	--

30-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы: Көлік және жол белгілері..</p>	<p>Мектеп:</p>
<p>Күні:</p>	<p>Мұғалімнің аты-жөні:</p>
<p>Сынып: 5</p>	<p>Қатысқандар: Қатыспағандар:</p>
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Жол қауіпсіздігінің ережелері. Қысқарған сөздер емлесі.</p>
<p>Оқу мақсаттары</p>	<p>5.Ж5. Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып жинақы мәтін жазады.</p>

Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: Жол белгілері туралы жұбымен өз ойын бөліседі. Түрткі болу сұрақтарына жауап береді.	
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Тапсырмада берілген жол белгілерін сипаттап жазады.	
	Кейбір оқушылар орындай алады: Жол қауіпсіздігінің не үшін қажеттілігі туралы болған оқиға жайында эссе жазады.	
Бағалау критерийі	Негізгі ақпараттарды сақтайды, жинақы мәтін жазады; Дескриптор Жинақы мәтін құрастыруда негізгі ойды білдіретін сөйлемдерді іріктей алады; Мәтіндегі негізгі ақпараттарға сүйеніп, жинақы мәтін жаза алады.	
Құндылықтарға баулу	6. Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	құқық	
Алдыңғы оқу	5.Т/А5. Тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру.	
Сабақтың барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут 5 минут	Тұлғааралық байланысты орнату. Тыңдалымалды тапсырмасы. Жұбыңызбен ой бөлісіңіз. Жол белгілеріне қатысты ақпаратты таңдап алыңыз. Жол қауіпсіздігінің ережелерін ескеріп, жұбыңызбен ой бөлісіңіз. Анықтамалық белгілер.	
Сабақтың ортасы	Жолдан өту ережесі. (bilimland.kz)	https://bilim

25 минут

Бейнені мұқият қарап, тыңдаңыз.

Бейнедегі айтылған ақпарат бойынша өз пікіріңізді айтыңыз.

Төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

Қандай жағдайда жол көлік оқиғасы орын алуы мүмкін?
Жүргіншілер қандай жолдармен дұрыс кесіп өткен жөн?
Неліктен?

Жолды кесіп өтудің тәсілдерін ата.

Жер асты өткел жолы не себепті ең қауіпсіз жол?

Жолдың арғы бетіне көпір арқылы өту денсаулыққа пайдалы. Неліктен?

Жолдың белгілі бір бөлігіндегі жолды кесіп өтуге арналған жолдарды қандай жерлерге салады? Неліктен?

Неліктен жаңбырлы күні тротуармен жүру керек?

ҚБ Мұғалімнің ауызша марапаты

2- тапсырма. Жол белгілерін сипаттап жинақы мәтін жазыңыз.

Қысқарған сөздер емлесі

19-сабақ. “Латын әліпбиінде оқы, латын әліпбиінде жаз!” бейнесабақ

[https://www.youtube.com/watch?v=2yZfxN3SeWg&list=PLiqCiHbbD-R -AkWFIdjly_Vo-SdMIDwY&index=19](https://www.youtube.com/watch?v=2yZfxN3SeWg&list=PLiqCiHbbD-R-AkWFIdjly_Vo-SdMIDwY&index=19)

3-тапсырма. Берілген күрделі сөздерді қысқарған сөздерге айналдырып жазыңыз.

<i>Eýropadaǵy qayıpsızdık jáne yntymaqtastyq uıym</i>	<i>EQYU</i>
<i>Aksıonerlik qoǵam</i>	<i>AQ</i>
<i>Jayapkershiligi shekteýli seriktestik</i>	<i>JShS</i>

[land.kz/kk/courses/education-movies/tema-klassnogo-chasa/lesson/zholdan-otu-erezhesi](https://land.kz/kk/courses/education-movies/tema-klassnogo-chasa/lesson-zholdan-otu-erezhesi)

[https://www.youtube.com/watch?v=2yZfxN3SeWg&list=PLiqCiHbbD-R -AkWFIdjly_Vo-SdMIDwY](https://www.youtube.com/watch?v=2yZfxN3SeWg&list=PLiqCiHbbD-R-AkWFIdjly_Vo-SdMIDwY)

	<table border="1"> <tr> <td><i>Dúniejüzilik densaylyq saqtaý uymy</i></td> <td><i>DDSU</i></td> </tr> <tr> <td><i>Eýropalyq odaq</i></td> <td><i>Eýroodaq</i></td> </tr> </table> <p>4-тапсырма. Қысқарған сөздерге қосымшаларды дұрыс жалғап жазыңыз. <i>EYU-ға; EO-ға, JShS-ға, AQ-nyń, DDSU-ға, TMD-ға, MKK-ge, AQSh-q, USAID-tyń, -qa; NATO-nyń, -ға; EXPO-nyń, -ға, Eýroodaq-tyń, QazUÝ-ға.</i></p> <p>5-тапсырма. Латын қарпінде қысқарған сөздерге мысалдар келтіріп жаз. Эссе . “Қауіпсіздік не үшін қажет?” (70-80 сөз)</p>	<i>Dúniejüzilik densaylyq saqtaý uymy</i>	<i>DDSU</i>	<i>Eýropalyq odaq</i>	<i>Eýroodaq</i>	<p>&index=19</p> <p>https://www.qazlatyn.kz/grammar</p>
<i>Dúniejüzilik densaylyq saqtaý uymy</i>	<i>DDSU</i>					
<i>Eýropalyq odaq</i>	<i>Eýroodaq</i>					
<p>Сабақтың соңы 3 минут Үй тапсырмасы 2 минут</p>	<p>“Көңіл-күй” термометрі арқылы оқушылардан кері байланыс алу. Қысқарған сөздер емлесіне мысалдар жазу.</p>					

31-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы: Аспан әлемінің құпиялары	Мектеп:
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:
Сынып: 5	Қатысқандар: Қатыспағандар:
Сабақтың тақырыбы	Мен ғарышкер боламын! Шеттілдік сөздер емлесі.
Оқу мақсаттары	5.Т/А4. Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: Тыңдалым бейнефильмінде айтылған ақпараттан негізгі ойды анықтайды.
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Ғарышкерлер мен жердегі адамдардың тіршілігі туралы тыңдалым бейнесі бойынша салыстырып жазады.
	Кейбір оқушылар орындай алады: Шеттілдік сөздер кездесетін сөздер мен сөз тіркестерін жазады. Сөйлем құрайды.
Бағалау критерийі	Бейнефильмдегі тірек сөздер арқылы негізгі ойды анықтайды. Дескриптор. венн диаграммасының ортасына мәтіннің негізгі ойын анықтап жазады; диаграмманың сол жақ бөлігіне негізгі тірек сөздер мен сөз тіркестерін іріктейді; диаграмманың оң жақ бөлігіне іріктелген мәселелерді жазады.

Құндылықтарға баулу	6.Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	физика және астрономия	
Алдыңғы оқу	5.Ж4. Эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтай отырып, өзіне таныс адамды, белгілі бір мекен мен оқиғаны сипаттап не суреттеп жазу. ӘТН. Қысқарған сөздер емлесі.	
Сабақтың барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут 15 минут	Тұлғааралық байланысты орнату. Ассоциация құру. Ғалам бұл.... Тапсырма-1. Бейнефильм. “Ғаламның құрылымы” (bilimland.kz) Бейнефильмді мұқият қарап тыңдаңыз, жұбыңызбен фильмнің мазмұнын талдап, Венн диаграммасын толтырыңыз 	Оқушылар ғалам туралы түсініктерін айтады. https://bilimland.kz/kk/courses/education-movies/uchebnye-filmy/fizika-i-astronomiya/lesson/halamaning-qurylymy
Сабақтың ортасы 12 минут	Қазақтың үш ғарышкері. Түрткі болу сұрағы. Суреттегі тұлғалар кімдер? Бұл ғарышкерлер туралы не білесіздер? Жұпта ой бөліс. Тапсырма-2. Қазақ ғарышкерлері туралы өзің білетін ақпаратты шағын мәтін түрінде	https://bilimland.kz/kk/courses/education-movies/uchebnye-filmy/fizika-i-astronomiya/lesson/halamaning-qurylymy

<p>Сабақтың соңы 5 минут</p> <p>Үйге тапсырма 3 минут</p>	<p>латын қарпінде жазыңыз. Мәтін құрамында шеттілдік сөзді қолдануды ескеріңіз (40-60 сөз). Анар Фазылжанның “Латынша оқы, латынша жаз!” курсының “Шеттілдік сөздер емлесі (16- бейнесабак) Тапсырма-3. Берілген шеттілдік сөздерді емле ережесіне сай жазыңыз. Сөз тіркесі мен сөйлем құрастырыңыз. <i>Субъект, объект, адектив, скоч, скетч, матч, холл, доллар, масса, тонна, миллион, координат, статистика, турист, повесть, шейхы, экологтың, уатсап, уикипедия, веб-сайт.</i> Тапсырма-4. Қосымша дұрыс жалғанған сөздердің астын сызыңыз. <u>Skrinshottyń, aktórдың, amóbaga, rejisóрге, onlainnyń, TMD-ға, zarád, knáz, narád, razrád, gríláj , planshetter, álpınıs, jınsiniń, holy.</u> Тапсырма-3. Шеттілдік сөздер кездесетін сөздер мен сөз тіркестерін жаз. Сөйлем құра. Кері байланыс. “Бес саусақ”</p> <p>Шеттілдік сөздер емлесіне мәтін құрап келу.</p>	<p>astronomiya/lesson/haryshkerler-turmisy</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=UBw2baHlFlk&list=PLiqCiHbbD-R-AkWFIdjlyVo-SdMlDwY&index=16</p> <p>https://www.qazlatyn.kz/grammar</p> <p>Бағалау. “Екі жұлдыз, бір ұсыныс”.</p>
---	--	---

32-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

<p>Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы: Аспан әлемінің құпиялары.</p>	<p>Мектеп:</p>
<p>Күні:</p>	<p>Мұғалімнің аты-жөні:</p>
<p>Сынып: 5</p>	<p>Қатысқандар: Қатыспағандар:</p>
<p>Сабақтың тақырыбы</p>	<p>Айға сапар. Шеттілдік сөздер емлесі.</p>
<p>Оқу мақсаттары</p>	<p>5.ЖЗ. Сюжетті сурет (фотосурет) желісі бойынша әңгіме құрастыру.</p>
<p>Сабақ мақсаттары</p>	<p>Барлық оқушылар орындай алады: Жұпта Ай туралы ой бөліседі.</p>

	<p>Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Бейнефильм бойынша негізгі ойды табады, тірек сөздер мен, сөз тіркестерін теріп жазады.</p> <p>Кейбір оқушылар орындай алады: Шеттілдік сөздерді қолданып әңгіме құрастырады.</p>	
Бағалау критерийі	<p>Тірек сөздерді қолданып, сурет бойынша әңгіме құрастырады Дескриптор тірек сөздерді орынды қолданады; әңгімеге ат қояды; сурет бойынша әңгіме құрастырады.</p>	
Құндылықтарға баулу	6.Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	физика және астрономия	
Алдыңғы оқу	5.Т/А4. Тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау	
Сабақтың барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 5 мин	<p>Тұлғааралық байланысты орнату. Түрткі болу сұрағы. Жұпта ой бөліс. Біз Айды неліктен жер серігі дейміз? Ай туралы қазақтың қандай қанатты сөзерін білесіздер? 1.Айы оңынан туды. 2.Ескі ай есірке, Жаңа ай жарылқа.</p>	
Сабақтың ортасы 15 мин.	<p>Бейнефильм. “Айды колонизациялау” фильмді мұқият қара (twig.bilim.kz). Негізгі ойға негіз болған тірек сөздерді тыңдалым барысында латын қарпінде теріп жаз. Тірек сөздердің шеттілдік сөздер болуын ескер.</p> <p>Adamnyń Aıda eń uzaq bolǵan ýaqyty 75 saǵatqa sozylly.</p> <p>Alaıda Neil Armstrongtıń Aıǵa alǵashqy saparynan 40 jyl ótisimen, Gelıı-3 atty sirek ızotopqa júrgizilgen zertteý arqyly adamzat armandarynyń biri oryndalyp, Aıda tirshilik etýge qol jetkizýimiz múmkin.</p> <p>Ǵalymdardyń esep-teýinshe, ıadro bóliný prosesi kezinde Jerde paıdalanylýy múmkin Gelıı-3 ızotoby óte kóp mólsherde energia</p>	<p>https://twig-bilim.kz/kz/film/colonising-the-moon</p>

15 мин.

shyğara alady.

Boljam boıynsha, bir tonna Gelıı-3 alý úshin, júz million tonna A1 topyrağyn óndeý kerek eken.

Biraq A1 beti mundaı aýqymdy jumys júrgizýge qolaisyz. Onda **atmosfera** jáne tynys alýğa qajetti aya joq, sondaı aq, zıandy kún saýlesinen qorğaný múmkin emes.

Larri Toýps, NASA Sý asty mekenniń **dızameri** – "Bul jerdegi ómir, súngýir qaiyqtağy jağdaıdy elestetedi, óte tar, tyğyz jabylğan qapas sekildi. Komanda múshelerine Aıda tirshilik etýge beıimdelý úshin birneshe jyl boıy jattyğýğa týra keledi."

Sýğa súngitin **akvanaftar** A1 **gravitasiasyna** uqsatý úshin arqalaryna aýyr qorjyndar ilip alady.

Biraq negizgi **problema gravitasia** men **germetikalyq** kúı emes: bizge sý qajet. Ğalymdar Aıdağy shańnan sý alýğa bolatyn jol tapty. Ol úshin shań **temperatýrasy Selsı shkalasy** boıynsha segiz júz **gradýs** bolatyn arnayı peshte syğylady.

2009 jyly Úndistanyń "Chandraian-1" **zondy** A1 betinnen qatyp qalğan sý tapty. Bul – Aıdy mekendetin adamdardy sýmen qamtýdyń birden bir joly. (Twig-bilim.kz)

Тапсырма-1. Бейнефильм бойынша өз ойыңызды жұпта талқыла.

Келешекте адамзат баласы Айда өмір сүруі мүмкін бе?

Анар Фазылжанның “Латынша оқы, латынша жаз!” курсының “Шеттілдік сөздер емлесі (16- бейнесабак)

Тапсырма-2.

Тірек сөздерді қолданып, сурет бойынша әңгіме құрастырыздар.

Тірек сөздер: skafandr, orbita, Байқоңыр ғарыш алағы, ekvator jazıqtyğy, raketa, energia, tehnika, orbitalyq stansiya, aspan, juldyz, ғарыш, kún, jylý, globýs, jer serigi, qalda, aspan qurıasy, ғарыш kemesi, aspan denesi, ғарыshker.

Тапсырма-3. Жазған әңгіме мәтінінен

<https://www.qazlatyn.kz/grammar>

шеттілдік сөздердің астын сызыңыз.

Тапсырма-4.

Шеттілдік сөздер мен кірме сөздерді бағанға бөліп жазыңыз.

Шеттілдік сөздер	Кірме сөздер
<i>marker</i>	<i>vedimistik</i>
<i>oflain</i>	<i>taýar</i>
<i>resepshn</i>	<i>kástóm</i>
<i>vaýcher</i>	<i>ketchúp</i>
<i>skrinshot</i>	<i>pálte</i>
<i>blokbaster</i>	<i>slesir</i>

Тапсырма-5. Сөз ортасындағы қайталама *сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, зз, дд, кк, уу* дыбыстарын білдіретін әріптердің емлесін ескеріп, берілген сөздерді латын қарпінде жазыңыз.

иммигрант	imigrant
металлургия	metalýrgia
коэффициент	koefisient;
туннель	týnel,
аттестат	atestat
процессор	prosesor
ассонанс	asonans
грамматика	gramatika

Бағалау. “Жапондық бағалау” әдісі

https://www.youtube.com/watch?v=UBw2baHIFIk&list=PLiqCiHbbD-R-AkWFIdjly_Vo-SdMlDwY&index=16

Сабақтың соңы
3 минут

“Желкенді кеме” әдісі бойынша оқушылармен кері байланыс орнату.

Қызыл түс - маған қиын болды, мысалы,
Жасыл түс - қызықты болды, мысалы...

	Сары түс - тамаша, барлығы түсінікті. Көк түс - білгім келеді, мысалы...	
Үйге тапсырма 2 минут	Шеттілдік сөздер емлесіне 4 сөйлем жазып келу.	

33-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы: Аспан әлемінің құпиялары.	Мектеп:	
Күні	Мұғалімнің аты-жөні:	
Сынып: 5	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Сабақтың тақырыбы	Жұлдыздар жымыңдайды. Сөздердің тасымалдануы.	
Оқу мақсаттары	5.Ж5. Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, эссе жазу.	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: Мәтіндегі ақпаратты анықтайды. Тыңдалым бейне фильміндегі негізгі ақпараттарды қолданып жұпта өз сөзімен баяндайды.	
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Шоқжұлдыздар туралы қанатты сөздерді латын қарпінде тасымалдап жазады.	
	Кейбір оқушылар орындай алады: Іріктелген ақпарат негізінде “Аспан сырын білеміз бе” тақырыбында кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерді сақтай отырып, эссені латын қарпінде жазады.	
Бағалау критерийі	Мәтіндегі негізгі ақпараттарды анықтайды Ақпараттарды қолданып, тыңдалым мәтінін сөз сөзімен баяндайды. Эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтап, латын қарпінде тасымалдап жазады. Дескриптор Мәтіндегі маңызды ақпараттарды белгілеп алады; іріктелген ақпараттар негізінде эссе құрылымын сақтай отырып латын қарпінде тасымалдап жазады.	
Құндылықтарға баулу	6. Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	физика және астрономия	
Алдыңғы оқу	5.Ж3. Сюжетті сурет (фотосурет) желісі бойынша әңгіме құрастыру.	
Сабақтың барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар

<p>Сабақтың басы 5 минут</p>	<p>Тұлғааралық байланысты орнату Астрологиялық жұлдыздар арқылы топқа бөлу. “Шоқжұлдыздар” бейнефильмін мұқият қарап тыңдаңыз, негізгі ақпараттарды қолданып жұпта өз сөзіңізбен баяндаңыз.</p>	<p>https://twig-bilim.kz/kz/film/constellations</p>
<p>Сабақтың ортасы 15 минут</p> <p>5 минут</p>	<p>Сөздердің тасымалдануы. Анар Фазылжанның “Латынша оқы, латынша жаз!” курсының “Буын мен тасымал” (20-бейнесабак) §99. Сөз буын жігіне сәйкес тасымалданады: <i>oqúshylar, oqúshy-lar</i>; §100. Буын й мен у дауыссыздарынан басталғанда <i>da-ýys (daý-ys емес), sa-ýat (saý-at емес), da-ıyundyq (daı-yundyq емес)</i> түрінде тасымалданады. §101. Сөз ішінде үш дауыссыз дыбыс қатар келгенде, сөздің түбірі сақталып тасымалданады: <i>kúńgirt-teý (kúńgir-tteý емес), jańgyrt-ty (jańgyr-tty емес)</i>. §102. Біріккен және кіріккен сөздер буын жігімен тасымалданады: <i>de-malys, dema-lys (dem-alyс емес); kó-gorai, kógo-rai (kóg-orai емес)</i>. §103. Бір буынды сөздер тасымалданбайды: <i>ai, kún, vólt, kvars, púnkt</i>. §104. Сөздің жеке әрпі келесі жолға тасымалданбайды: <i>ara (a-ra, ar-a емес), aıaq (a-ıaq емес), alaqaп (a-laqaп емес), ua (u-ıa, u-a емес)</i>. §105. Бас әріптен қысқарған сөздерді тасымалдауға болмайды: <i>AQSh, TMD, BUU</i>. §106. Кісі есімінің қысқартылған әрпі мен тегі тасымалданбайды: <i>A.Baitursynuly, B.Momyshuly, Ğ.Mustafin, Á.Kekilbai</i>. §107. Цифрлармен келген қысқарған өлшем бірлік атаулары және шартты таңбалар тасымалданбайды: <i>25 ga (25-ga емес), 50 sm (50-sm емес), 50 % (50-% емес)</i>. 1-тапсырма. Қазақ танымындағы шоқжұлдыздар туралы қанатты сөздердің мәнін ашыңыз. Латын қарпінде тасымалдап жазыңыз. 1. Úrker – alty, jut – jetti 2. Úrker týsa, sorpa as bolar. 3. Úrker jerge túspei, jer qyzbaıdy. 4. Úrkerli aıdyń bári qys. 5. Úrkerdei uıysqaп. 6. Tarazy týsa, tań salqyn, tary bıdai pisedi. 7. Em izdeseń tarazynyń shóbinen izde, jem 8. İzdeseń tarazynyń shóbin kúze. 9. Cúmbile – maldyń aıy, qazan – túieniń aıy.</p>	<p>https://www.youtube.com/watch?v=l51awJ6i8GA&list=PLiqCiHbbD-R-AkWFIdjly_Vo-SdMIDwY&index=21&t=0s</p> <p>https://www.qazlatyn.kz/grammar</p> <p>http://kerey.kz/?p=10280</p>

<p>10 минут</p>	<p>2-тапсырма. Берілген мәтінді мұқият түсініп оқыңыз. Оқу барысында мәтіндегі маңызды ақпаратты белгілеп отырыңыз. Белгіленген ақпаратты қолдана отырып, мәтін мазмұнын жинақтап, “Аспан сырын білеміз бе” тақырыбында кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерді сақтай отырып, эссені латын қарпінде жазыңыз. (70-80 сөз).</p> <p>Темірқазық жұлдызы</p> <p>Қазақ есепшілері аспан қазанның қақ ортасын жарқырата жандырып қаққан қазықтай жылдар бойы орнын сақтап тұрған ерекше жарық жұлдызды «Темірқазық жұлдызы» деп атаған.</p> <p>Темірқазық жұлдызы – бар жұлдыздың патшасы. Темірқазық жұлдызын жұлдыздардың патшасы деуге де үлкен негіз бар. Күллі аспандағы аумалы-төкпелі, орындарын алмастырып жүрген жарық жұлдыздардың бәрінен ең жарығы да, нұры күштісі де, әрі орнынан қозғалмай қатып тұруы да темірқазық жұлдызына тән дара ерекшелігі болып табылады. Қазақтар түн қатып жүрсе, ең бірінші Темірқазық жұлдызына қарап баратын бағыт-бағдарларын айырып, жүретін жолдарына бет түзеп отырған.</p> <p>Темірқазық жұлдызының екі жағында екі жарық жұлдыз жанып тұрады. Оның оң жағындағысын Ақбозат десе, сол жағындағысын Көкбозат деп атайды. Аспанның оң және сол қанаты деп біледі. Аспан әлеміндегі кей жұлдыздар кеш бата туады да, түн ортасында көзге көрінбей ғайып болады, батып кетеді. Қазақ мұндай жұлдыздарды «бататын жұлдыздар» немесе «сөнетін жұлдыздар» деп атаған. Ал жоғарыдағы Темірқазық, Ақбозат, Көкбозат, Жетіқарақшы, Өрмекші т.б. жұлдыздар кеш бата тудай да, таң атқанша аспанда жарқырап көрініп тұрады. Аппақ болып, таң атқанда сөнеді. Мұны қазақ «батпас жұлдыздар» немесе «сөнбейтін жұлдыздар» деп атаған. (“Қазақ таныған жұлдыздар” мақаласы)</p>	
<p>Сабақтың соңы 3 минут</p> <p>Үйге тапсырма 2 минут</p>	<p>Кері байланыс.</p> <p>Өзіңнің астрологиялық жұлдызың туралы шағын мәтінді латын қарпінде тасымалдап жазыңыз (30-40 сөз).</p>	

34-сабақ. Қысқа мерзімді сабақ жоспары

Ұзақ мерзімді жоспардың тарауы	Мектеп:	
Күні	Мұғалімнің аты-жөні:	
Сынып: 5	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Сабақтың тақырыбы	Нәтиже сабақ	
Оқу мақсаттары	5.Ж6.Мәтіндегі орфографиялық қателерді сөздіктерге сүйене отырып, түзету және редакциялау.	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар орындай алады: Мәтіннен күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді анықтайды. Метаграммалардың жауабын анықтап, тасымалдап жазады.	
	Оқушылардың көпшілігі орындай алады: Мәтіннен анықталған күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді емле ережесіне сай жазады. Тіркесті күрделі сөздерден қысқарған сөздер жасайды.	
	Кейбір оқушылар орындай алады: Сурет бойынша күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді қатыстырып сөйлем құрастырады Мәтіннен күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді теріп жазады.	
Бағалау критерийі	Орфографиялық нормаға сәйкес мәтінді түзетіп, редакциялайды. Мәтіннен күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді анықтайды. Дескриптор кәте жазылған сөздерді анықтайды; дұрыс сөзбен салыстырады; сөздерді буын жігіне тасымалдап жазады; тіркесті күрделі сөздерден қысқарған сөздерге редакциялап жазады; сурет бойынша күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді қатыстырып сөйлем құрастырады мәтіннен анықтаған күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді теріп жазады.	
Құндылықтарға баулу	Тарихтың, мәдениет пен тілдің біртұтастығы	
Пәнаралық байланыс	география	
Алдыңғы оқу	5.Ж5. Оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, эссе жазу.	
Сабақтың барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабаққа жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут	<p>Тұлғааралық байланысты орнату.</p> <p>1. Адамның әріптері бойынша сабақтың тақырыбын анықтау.</p> <p style="text-align: center;">NEJIÁTBAQAS</p> <p>2. Көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойыңыз.</p> <p style="text-align: center;">Alataý</p> <p>Alataý — Ortalyq Azia me...leketteri men Resei Federa...iasyny... Sibirde...i taý jotalar...nyń jalpy ata...y. Olarǵa K...ngei Alataý..., Kýznes Alataýy, Talas Alataýy, ...yrǵyz Alataýy, ...etisý Alataýy, Ile Alataýy, t.b. jatady. Alystan qara...anda m...ndaı taýlardy... t...besinen etegine qaraı muzdy...tar men k...p jyldyq qar japqan aqtańdaqtary taý jotalaryna ala t.s beredi. Ataýy so...an bailanysty. ...dette, m...ndaı taýlar zańǵar</p>	kk.wikipedia.org

	<p>biik bolyp keledi. Taý etekterinde orman, a..garynda taýlyq shal...yn jáne dala beldemderi alma-kezek ornalas...an.</p> <p>Қажетті әріптер: m, s,ń, g, y, ý,ú,y,q, j,ğ,u,ń,ó, á.</p>					
<p>Сабақтың ортасы 10 минут</p>	<p>Тапсырма-1. Мәтінді оқыңыз. Күрделі сөздер мен шетілдік сөздерді анықтап, емле ережесіне сәйкес жазыңыз.</p> <p>Qazaqstan Prezidenti Singapúr Premer-Ministri Lı Sán Lынmen kezdesti</p> <p>Jogary eýrazialyq ekonomikalыq keńes alańynda Qasym-Jomart Toqaeв singapúr premer-ministri Lı Sán Lынmen kezdesti.</p> <p>Kezdesý barysynda memleket basshysy eki eldiń arasyndaғы qarym-qatynastyń dostyq netke quralғанyn atap ótti.</p> <p>– Biz sizdiń eldi qurmetteimiz. Búgingi singapúrдыń negizin qalaған sizdiń ákeńiz Lı Kыan Iы qazaqstannyń tuńғыsh prezidenti Nursultan Nazarbaevpen jaqyn dostyq qarym-qatynasta bolғany, onyń 90-jyldardyń basynda qazaqstanға kelgeni esimizde. Eki el arasyndaғы tyғыз yntymaqtastyqqa berik negiz bar dep oilaimyn,– dedi Qasym-Jomart Toqaeв.</p> <p>Óz kezeginde singapúr premer ministri de eki el arasyndaғы ózara qarym-qatynasty odan ári nyғaitýға metti ekenin aitty.</p> <p style="text-align: right;">1 qazan 2019 jyl.</p> <p>Тапсырма-2. Метаграммалардың жауабын буын жігін сақтай отырып, тасымалдап жазыңыз.</p> <p>1.Eki sózden turady, Qustyń aty – quramy. Syzsań eger «Biz» sózin, As pisirem, kór óziń. (Bir-qa-zan — Qa-zan)</p> <p>2.Alғashqy býynym, Kóshti bastar uly myn. Sosyn toғai nýnyń Jyrtqyshynyń birimin. Ekeyin qossań irimin – Kóp ańdardyń dúrimin. (Jol – Ba-rys – Jol-ba-rys)</p> <p>3. J árpinen bastasaq Jataryńda kerekpin. J-ny alyp tastasań Dúim elge qorekpin. (Jas-tyq - As-tyq)</p> <p>Тапсырма-3. Берілген сөздерді қысқарған сөздерге редакциялап жазыңыз.</p>	akorda.kz				
<p>10 минут</p>	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">Tolyq атауы</th> <th style="text-align: center;">Qysqarған sózder</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Alyq esepdik kórsetkish Adamnyń immýn tapshylyғы virýsy</td> <td>АЕК АІТV</td> </tr> </tbody> </table>	Tolyq атауы	Qysqarған sózder	Alyq esepdik kórsetkish Adamnyń immýn tapshylyғы virýsy	АЕК АІТV	
Tolyq атауы	Qysqarған sózder					
Alyq esepdik kórsetkish Adamnyń immýn tapshylyғы virýsy	АЕК АІТV					

10 минут

Azamattardyn hal aktilerin jazý	AHAJ
Saýda ortalygy	SO
Ulttyq ekonomikalыq palata	UEP
Shanhai yntymaqtastyq	ShYU
shymy	JSN
Jeke saikestendirý nómeri	JES
Jylý elektr stansiasy	Qazǵarysh
Qazaq Ğarysh agenttigi	

Тапсырма-3. Суретке мұқият қараңыз. Құрамында күрделі сөздер мен шеттілдік сөздер кездесетін сөйлем құрастырыңыз.

Тапсырма-4. Мәтінді оқыңыз. Жұпта ой бөліс. Күрделі сөздер мен шеттілдік сөздерді теріп жазыңыз

«Kólsaı kólderı» memlekettik ulttyq tabıǵı parkı

«Kólsaı kólderı» memlekettik ulttyq tabıǵı parkı - memlekettik ulttyq tabıǵı parkı Memlekettik mekemesi Qazaqstan Respýblıkasy úkimetiniń 2007 jyl 7 aqpanдаǵы № 88 qaýlysymen quryldy. Park teritoriasynda teńiz deńgeiinen 1800-3500 metr joǵary ósetin ósimdikter men janýarlar dúnesi, keremet ózender men kólder, qyrly landshafttar kezdesedi.

Joǵarǵy Kólsaı teńiz deńgeiinen 3000 metrge jýyq, Orta Kólsaı (Qayıńdy) 2600 metr jáne Tómengi Kólsaı 2130 metr biiktikte ornalasqan. Tómengi Kólsaıdyń sý aıdyny basqalaryna qaraǵanda úlken. Kólsaı kólderiniń tabıǵaty ásem taý shatqalynda jatyr. Áli de bolsa adamdardyn sharýashylyq tirshiligi júrgizilmegen erekshe tabıǵı orta kezdesedi. Tapý ózenderi, quzdar, kólder men ózender túrli-tústi boıaýlarǵa boıalǵan, butaly ósimdikter osy aýmaqtyń tartymdy jáne kóriktiligin kórsetedi.

Aýa-raıy jaǵdaıy demalý jáne saıyqıtırý úshin yńǵaıly, oǵan saıkes qysy jumsaq, aýasy taza, qysqı demalys túrleri úshin qolaıly. Kólsaı kólderine jaiay jáne atty marshrýttarmen, al Qayındy kóline deiin avtokólikpen barýǵa bolady. sonymen qatar, sizder gidter men ekskúrsovod-nusqaıshylardyn qyzmetin paidalana alasyzdar. Ulttyq park aýmaǵy birkelki massivten qurylǵan Almaty oblysynyń Talǵar jáne Raiymbek teritoriasynda ornalasqan. Kólsaı ózeniniń aǵymynda úsh kól ornalasqan: Joǵarǵy Kólsaı, Ortańǵy Kólsaı, Tómengi Kólsaı.

Мазмұны

Кіріспе	3
1. Латын графикасына көшуде фонетика, орфография, графика, орфоэпияны оқытудың ерекшеліктері.....	5
2 Тіл мәдениеті, сөзжасам, пунктуация, терминдер, кәсіби сөздер мен диалект сөздерді оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар.....	47
Қорытынды.....	94
Пайдаланылған әдебиеттер.....	96
Қосымша.....	98

«Қазақ тілі» пәнін жаңа әліпби, емле ережелері негізінде оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу»

Басуға 23.10.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.

Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.

Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 10 б.т.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» РМҚК
010000, Нұр-Сұлтан қ., Мәңгілік Ел 8, «Алтын Орда» БО, 15-қабат